

ResearchGate

Google Scholar

I^{WORLD}
I^{of}
JOURNALS

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN

e-ISSN(Online) 2709-1201

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

NO 4

30 АПРЕЛЯ 2025

Астана, Казахстан

lrc-els.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «Endless Light in Science», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «Endless Light in Science», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

30 апреля 2025 г.
Астана, Казахстан

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-3-5
УДК 808.5

ОСНОВНЫЕ ПРАВИЛА КРАСИВОЙ РЕЧИ

ТУЛЕГЕНОВА ЗУЛЬФИЯ ДЖИНАЛИЕВНА

Старший преподаватель кафедры Русский язык и литература
Таразский университет им. М.Х. Дулати 2025 г.

НУРГАЛИЕВ ЗАМАНБЕК

Студент 1 курса
Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати 2025 г.

Аннотация: Данная статья посвящена ключевым аспектам формирования выразительной и убедительной речи. В ней рассматриваются основные принципы, такие как четкость и ясность, правильная грамматика и лексика и так далее.

Ключевые слова: красивая речь, выразительность, чистота языка, грамматика, речевые навыки, точность, лексика, интонация, дикция, коммуникация, аудитория.

Человеческая речь - это особый способ общения между людьми. В отличие от других форм взаимодействия, таких как жесты, выражения лиц и движения тела, она предоставляет возможность доносить мысли и идеи через звуки, слова и правила грамматики, а также является основой для построения красивой и выразительной речи. Если способность речи дана всем, то красивая речь – это искусство, которое требует развитие. Красивая речь включает в себя выразительность, правильность, убедительность, грамотность, уверенность, ясность и речевой этикет.

Развитие речевых навыков важно как для личной, так и для профессиональной жизни. Во-первых, красивая и четкая речь способствует избежанию неприятностей. Иными словами, собеседники легче воспринимают ясную и логичную речь и лучше понимают друг друга. Во-вторых, люди обладающие выразительной речью, чаще ощущаются просвещёнными и уверенными. То есть это может повлиять на имидж и на карьерный рост. В-третьих, стремление к красивой и ясной речи оказывает воздействие на саморазвитии. И в четвёртых, умение вести беседу является показателем степени культурности человека.

Основные принципы красивой речи:

1. Чёткость и ясность – это важнейшие элементы коммуникации. Чёткость подразумевает собой произношение без запинок и правильную грамматическую конструкцию, а ясность - последовательность мыслей, использование простых и понятных слов, что облегчает восприятие. Чтобы понять насколько это важно, можно рассмотреть следующий пример:

Невнятная речь: «Это, как бы, не совсем понятно, потому что, ну, есть много факторов, которые, как бы, влияют на ситуацию, и, может быть, нужно еще что-то проверить, чтобы быть уверенными».

Чёткая речь: «Ситуация не совсем ясна из-за множества факторов, влияющих на неё. Нам следует провести дополнительный анализ, чтобы убедиться в точности данных и понять, как эти факторы взаимодействуют».

Вследствие этого примера мы можем заключить мысль о том, что четкая речь может донести мысль слушателям эффективно, в то время как невнятная - может вызывать недопонимание. Чем яснее и структурированнее будет ваша речь, тем легче будет слушателям воспринимать ваши идеи.

2. Правильная грамматика и лексика.

Грамматика представляет собой совокупность правил, которые придают языку упорядоченность и логическую последовательность. Корректное использование грамматических конструкций способствует четкому и ясному выражению мыслей.

Как грамматика влияет на красивую речь и восприятие? Правильная грамматическая структура помогает делать речь ясной и логичной. Когда грамматика нарушена, смысл может стать неясным или двусмысленным или могут образоваться сложности в восприятии. А также, когда оратор использует грамотные конструкции, это создает впечатление профессионализма и уверенности.

3. Избегание жаргона и клише

Жаргон - социальный диалект, используемый в определенных группах, часто непонятная для широкой аудитории.

Клише - это избитые выражения, которые потеряли свою оригинальность и выразительность.

Почему стоит их избегать? Жаргон может создавать барьеры в общении и вызывать недопонимание, а клише - делают речь предсказуемой и скучной. Говорящий, который избегает жаргона и клише, воспринимается как более компетентный и надежный. Ясное и доступное изложение способствует созданию доверительных отношений с аудиторией.

Элементы выразительности

1. Интонация - это изменение тембра, высоты и ритма голоса, которое помогает передать смысл и эмоции в речи. С помощью неё мы выражаем своё отношение к тому, о чём говорим, а также указываем на эмоциональные оттенки, такие как радость, удивление или сомнение. Она помогает различать, например, вопрос от утверждения, а также может показывать, как говорящий воспринимает ситуацию — с энтузиазмом, сарказмом или серьёзностью.

2. Темп - это скорость произнесения речи или музыкального произведения. В контексте речи, темп определяет, насколько быстро или медленно человек говорит.

Как темп влияет на восприятие? Темп значительно влияет на восприятие и восприятие речи, потому что он помогает передать смысл, эмоции и даже намерения говорящего. То есть, изменение темпа помогает передать эмоциональное состояние говорящего. Например, быстрый темп может выразить волнение или торопливость, а медленный - спокойствие, задумчивость или серьёзность.

3. Пауза - это намеренное и осознанное временное прекращение звучания речи, которое используется для улучшения восприятия. Паузы помогают организовать информацию и разделить её на логические блоки. Это делает речь более понятной и легче воспринимаемой. Например, после важного утверждения пауза дает время на осмысление сказанного. А также, паузы могут изменять значение фраз. То есть пауза в разных местах может делать акценты на разных частях высказывания, что влияет на восприятие информации.

4. Эмоциональная окраска в речи — это использование интонации, темпа, пауз, громкости и других средств выражения для того, чтобы передать чувства и переживания говорящего. Они придают речи яркость и динамичность. Даже самое важное и значительное сообщение может показаться сухим или скучным без эмоциональной окраски. Эмоции делают речь живой и яркой, усиливают её воздействие на собеседника.

Примеры использования эмоций в речи:

1. Радость: «Ура! Мы выиграли в конкурсе!»
2. Грусть и сожаление: «Мне очень жаль...»
3. Гнев и раздражение: «Как ты мог так поступить!»
4. Сарказм: «Ну да, конечно, ты всегда прав!»

Практические советы для улучшения речи:

1. Чтение и анализ текстов. Чтение различных материалов является одним из самых надежных способов улучшить речь. Во время чтения вы осваиваете разные стили, структуры и языковые обороты. Изучая текст, вы начинаете осознавать, как формулируются правильные предложения, как расставляются акценты и как передаются эмоции. Погружайтесь в

литературу разных жанров (художественная литература, научные статьи, публицистика) для анализа стиля и тональности. Обратите внимание на разнообразие словарного запаса, способы соединения абзацев, использование пауз и интонации. После чтения попробуйте пересказать материал, акцентируя внимание на том, как вы передаете информацию. Каждый прочитанный текст представляет новые слова, фразы и грамматические конструкции. Это дает возможность использовать более точные формулировки и создавать более сложные и выразительные предложения.

2. Запись собственной речи. Одним из наиболее эффективных методов совершенствования своей речи является запись. Записывая свою речь, вы можете услышать свои ошибки и слабые места, на которые обычно не обращаете внимания, когда говорите. Это помогает вам осознать, какие моменты в речи требуют улучшения, и скорректировать их.

3. Развитие самокритики. Самокритика - важная часть процесса самосовершенствования. Она помогает выявить недостатки в вашей речи, такие как неверная интонация или трудности с произношением. После каждого публичного выступления делайте анализ и фиксируйте ошибки. Обязательно выделяйте моменты, требующие внимания.

4. Делайте упражнения для улучшения дикции. Хорошая дикция и четкое произношение являются основами для красивой речи. Чтобы улучшить дикцию важно регулярно делать специальные упражнения. Они помогут вам развить мышцы, отвечающие за артикуляцию, улучшат подвижность языка, губ и неба. Примеры упражнений для улучшения дикции: скороговорки, тренировки на звуки, упражнения на дыхание, чтение вслух и т.д.

Красивое, выразительное и грамотное общение - важный элемент успешной жизни, как в личных отношениях, так и в профессиональной сфере. Каждый элемент речи, от дикции до правильной интонации и структуры, играет свою роль в восприятии вашего сообщения. Поэтому важно развивать навык красивой речи через регулярную практику и самосовершенствование

Красивое и уверенное общение — это навык, который можно и нужно развивать. Регулярно практикуйте упражнения, читайте, анализируйте свою речь и принимайте конструктивную критику. Совершенствование речевых навыков — это процесс, который открывает новые возможности для личностного роста и успешного общения. Начните работать над собой сегодня, и ваша речь станет сильным инструментом для достижения целей в будущем.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Т. М. Нечаева "Речь и культура общения" 2010г
2. В.В.Лопатин «Грамматика современного русского языка» 1970 г.
3. <https://umagazine.ru/stars/column/re>
4. <https://media.foxford.ru/articles/kak->
5. <https://gb.ru/blog/gramotnaya-rech/>

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-6-9

Ә.ЖАҚСЫЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚОҒАМ БЕЙНЕСІ ЖӘНЕ АВТОР ИДЕЯСЫ

МАХТЫМХАНОВА АЯУЛЫМ БОЛАТҚЫЗЫ

2-курс магистранты, Баишев университеті

Ғылыми жетекші-А.С. КУШКИМБАЕВА, PhD.

Аннотация. Әлихан Жақсылықтың «Нотр-дамда құлшылық ету керек пе?» шығармасы қазақ прозасында жаңа ізденістер мен концептуалды тәсілдерді енгізген туынды болып табылады. Автор бұл шығармасында ұлт тарихындағы терең жарақаттарды, қоғамдық сананың бұрмалануын, және тұлғаның жан-дүниесіндегі күрделі өзгерістерді суреттейді. Шығармадағы негізгі кейіпкер Карл қоғамнан жатсыну, өзінің ой-өрісіне сәйкес келмейтін әлеуметтік нормаларға қарсы шығу арқылы ішкі дағдарысқа ұшырайды. Әлихан Жақсылықтың шығармашылығында трангенерациялық травма, қоғамның жүйелі қысымы, постмодернистік белгілер мен мифологияның терең әсері айқын көрініс табады. Осылайша, жазушы шығармасында ұлттың өткенінен бері келе жатқан жарақаттар мен оның бүгінгі қоғамға тигізетін ықпалын зерттейді. Әлем әдебиетімен байланыс, әсіресе, Ф.Кафка мен А.Камюдің шығармаларымен ұқсастықтар туындап, философиялық әрі психологиялық тұрғыдан терең ой салады. Әлихан Жақсылықтың туындысы қазақ әдебиетінде жаңа бағыттағы прозаның қалыптасуына үлес қосып, оқырманға адам болмысының мәні мен қоғамның өзара қатынасын қайта ойлауға шақырады.

Кілт сөздер: трангенерациялық травма, қоғамнан жатсыну, тұлға, постмодернизм, мифология, ұлт тарихы, психологиялық болмыс, экзистенциализм.

Бүгінгі қазақ прозасында өзіндік ой-өлшемдерімен айқын қадам басып келе жатқан қаламгерлердің бірі – Әлихан Жақсылық. Алғаш жарық көрген «Жан азасы» шығармасынан бастап жазушы биік адами құндылықтарды жоғары бағалайды. «Қоғамнан жатсыну», «тұлғаның екіге жарылуы» сынды мәселелер арқылы кейіпкерлерінің психологиялық болмысын шебер суреттейді. Бүгінгі әдеби-сын мақаламыздың арқауы болып отырған шығармасы – «Нотр-дамда құлшылық ету керек пе?».

Шығармада белгілі бір мекеннің немесе мемлекеттің атауы жоқ. «Біз – теңіз жағасында орналасқан шағын қаланың тұрғынымыз. Толқыған теңіздің ауыздықпен алысқан асаудай беймаза бері мінезді әуеннің ырғағындай төгіле келіп, жартасқа қарғып шыққан күйі сән-салтанат құрады» [1, 6]. Бұған қарап шығармада болатын оқиғаның ешқандай елге, жерге қатысты емес деп ойлаймыз. Алайда олай емес. Шығармада суреттелетін «теңіз жағасында орналасқан қаланың» халқы түгелімен дерлік «Тарихи тұрғыдан сауатсыз», «рухани мешелдер». Не себепті екенін толықтай тарқатып талдайтын боламыз.

Трансгенерациялық травма (жарақат). Қазіргі прозада ұлт тарихы автор репрезентациясына байланысты әр түрлі сипатта көрінеді. Халықтың трагедияға толы тағдыры көркем әдебиетте бірнеше белгілер арқылы ажыратылады. Нақтырақ айтатын болсақ, елес бейнесі, толық емес отбасы, шығарма кейіпкерінің оянуы, бұзылған үй және т.б. Ұлттың өткенін қайта қарастыруда «жарақат» және «жад» түсініктері негізгі ұғымдар саналады. Аталған тақырыпқа қатысты шығармалар билік жайын (еркіндік, әділдік мәселелері) немесе халықтың ауыр тағдырын сипаттауда тарихи жад жайын атап көрсетеді. Британдық жазушы Х.Мэнтелл трагедиялық оқиғаны ғана емес, ұмыт қалған, саяси немесе психологиялық негізде ұжымдық санадан әдейі шығарылған оқиғалардың маңызды екенін айтады [2]. М.Ротберг «Decolonizing Trauma Studies: A Response» зерттеуінде трансгенерациялық жарақаттың ұрпақтан ұрпаққа негативті әсері бірден ұмыта салмайтынын анықтайды [3, 225].

Әлем әдебиетінде зерттеуші Г.Стайн ұсынған «жоғалған ұрпақ» термині Э.Хемингуэй, Э.Ремарк, Ф.С.Фицджеральд және өзге де авторларды бір бағытқа біріктірді. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі адамдардың жан-жарасы, психологиялық күйі «жоғалған ұрпақ» жазушыларында көптеп кездесті. Осылайша бірінші дүниежүзілік соғыстың нағыз ауыртпалығы соғыс біткен соң басталады [4].

Ә.Жақсылық шығармасындағы трансгенерациялық травма (жарақат) – екінші дүниежүзілік соғыс. Шығармада былай көрініс берген: «Отыз тоғызыншы жылы жаулық пиғылмен шекараны бұзып, Польшаға басып кірген Кеңес әскері қалайша құтқарушылар болмақ? Фашизмді дүние жүзі жабылып жеңді, атап айтсам, Ұлыбритания мен Америка ауыздықтады, - дедім аспай-саспай, әр сөзімді шегелей сөйлеп. Америка?! Қайдағы Америка? Не шатып тұрсың сен, иттің баласы? – деп айқай салған шалдың шамырқанғаннан шат-шәлекейі шығып: - Қайдағы Ұлыбритания? Фашизмді де, империялық жапонды да жеңген күш – Кеңес әскері. Менің әкем не үшін соғысты, кім үшін қан төкті? Сен сияқты күшіктер біздің балаққа жармасып, артымыздан абалау үшін бе?» [1, 15]. Тарих пәнінің оқытушысы жас студенттің көзқарасын қабылдамай, санасында тұрақты қалыптасқан ойын жеткізеді. Қазақ әдебиетінде соғыс жайын жазған авторлар көбіне кейіпкерлер әлемінің психологиялық жай-күйіне тоқталады.

Трансгенерациялық травма шығармада кейіпкердің оянуымен, жан-жағындағы қысымға қарамастан өзіндік ойын білдіруімен анықталады. Мәселен: «Шындықтан неге қорқасың? Шындықты білгенің өзіңе жақсы емес пе, Рафаэль? – дедім, Энтонише ділмарсып. Егер, шындықты білсем, өзімнен де, айналаман да жиіркеніп, мынау дүниеден безіп кетер едім. Өзім жасап алған айналам, өз ортам, өзім сеніп жүрген аз-кем құндылықтар бар...» [1, 102]. Өз айналасына, қоғамына батыл көзқараспен қараған Карл ұлт тарихында елеулі саналатын «екінші дүниежүзілік соғыс» жайын терең түсіне білді. Шығармада Карлдың оянуына теңіз жағасының ар жағында өмір сүретін қаладан келетін кітаптар әсер етті.

Осылайша қаламгер ұлт тарихында, халық санасында терең жарақат қалдырған оқиғаларды баяндай келе, халқымыздың санасында көрініс тапқан трансгенерациялық жарақатын бейнелейді. Ендігі қадам қандай болу керек дегенде, жазушының өзі мынадай пікірді білдіреді: «Тарих батырларымыз жайында емес, қайдан келгеніміз, қайда баратынымыз туралы болуы тиіс».

Қазіргі қазақ прозасына тән белгілер. Бүгінгі таңда қазақ прозасы үздіксіз даму үстінде. Бүгінгі әдеби үдерісте Т.Әсемқұлов, А.Кемелбаева, Д.Амантай, М.Омарова, Д.Жылқыбай сынды өзге де авторлар қазақ әдебиетінде постмодернизм бағытының дамуына үлестерін қосуда.

Шетел әдебиетінде әдеби үдеріс ретінде саналатын постмодернизм зерттеушілердің пікірінше екінші дүниежүзілік соғыстан кейін қалыптасқан. Енді бірі постмодернизм құбылысы әр кезеңде көрініс беріп отырғанын атап өтеді. Бұл ретте Шекспирдің, тіпті Абайдың шығармаларындағы жаңашылдықтың себеп болып отыр. Осылайша XX ғасырдың екінші жартысында қалыптасып, даму арнасы түскен постмодернизм бағыты қазақ әдебиетінің бүгінгі әдеби процесінде маңызды рөлге ие.

Бүгінгі қазақ әдебиетінің дамуымен қазақ прозасындағы постмодернизм жаңа деңгейге көтеріліп, негізгі белгілер қалыптасты. Атап айтар болсақ, оқырманмен ойын, реминисценция, симулякр, интермәтінділік сынды белгілер. «Нотр-дамда құлшылық ету керек пе?» шығармасындағы алғашқы боп кездесетін постмодернизм белгісі – оқырманмен ойын.

Карл өзі өмір сүретін қоғамнан ойларымен алшақ екенін түсінді. Ал айналасы болса Карлды «қауіпті адам» санады. Шығармадағы шектеулер, еркіндіктің белгілі бір өлшемінің болуы Дж.Оруэлдің «1984», М.Зусактің «Воровка книг» шығармаларын еске салады. Қыспаққа ұшыраған Карл полиция қызметкерлерінің, психологтардың назарында болды. Карлға полиция қызметкері ерекше қамқорлық танытып, үнемі қасынан табылады. Әкесіндей сеніп жүрген полиция қызметкері Карлға қарсы дәлелдерді іздеуі – оқырманды алдау тәсілі.

Оқырман полиция қызметкеріне сеніп, Карлды озбыр қоғамның қыспағынан алып шығып, көмектесіп жатыр деп ойлайды. Алайда «сау қоғамның» мүшелеріне сенуге мүлде болмайды.

Оқырманмен ойын әдісі арқылы көрініс тапқан шығарманың бірі – Т. Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы». Шығармада симулякр әдісімен жүзеге асқан Бекторы образының фольклормен байланысы бар. Шығармада оқырманмен ойын екі жерде кездеседі. Біріншісі Бекторының Қайырболдыны зәулем сарайға апарып, жүрегін кепілдік беруі болса; екіншісі шығармадағы оқиғаның барлығы Сағындықтың түсі болуы. Осылайша оқыrmанды алдау постмодернизмге тән белгілердің бірі екенін көреміз.

Өз ортасына жат саналатын «идеялары», «көзқарастары» үшін Карл өз ортасынан аластап, аралдағы жындыханаға жіберіледі. Ол жақтағы жандарды көріп, қоғамдағы «сау адамдардың» қандай болатыны жайлы мынадай ой берілген: «Сыртта «сау адам бар» дегенге ешкім кепілдік бермейді. Сау адам ұлтын әсіре мақтамайды, дін ұстанбаған үшін жазғырмайды, жағымпазданып елірмейді, сау адам жемқорлық жасап, кісі өлтірмейді, әйелін ұрмайды, баласын балталамайды, қызын зорламайды, ұрпағын күштеп ғибадатқа тұрғызбайды» [1, 94]. Жазушының қоғам жайлы көзқарастары А.Кемелбаева шығармаларымен салыстыруға үндейді.

«Біз ешқашан бөгде адам жайлы жақсы ой ойлай алмаймыз». Жазушының негізгі идеяларымен А.Кемелбаева туындыларындағы идеялармен ұқсастық бар. А.Кемелбаева «Тырнак» әңгімесінде адамның «кара» тұсын көрсеткісі келмей, жасыруға тырысып, бағатынын негізгі идея ретінде көрсетеді. Ә.Жақсылық қоғамдағы түйткілді мәселелердің негізін анықтауға қадамдар жасайды. Теңіз жағасындағы утопиялық мекенде өмір сүретін Карлдың өз қоғамынан жатсынуы қоғамның қыспағынан екенін жеткізеді.

Әлем әдебиетімен байланыс. Қаламгердің шетел әдебиетінің озық үлгілерімен таныс екені шығармада айқын байқалады. Өз ортасынан жатсынған Карл Ф.Кафканың «Құбылу» шығармасымен өзектес. Шығарма негізінде бір түн ішінде Грегор Замзаның жәндікке айналып, өзінің ешкімге керек емес екенін түсінген күйі берілген. А.Камюдың «Бөгде» шығармасымен де идеялық ұқсастық бар. Өз анасының жаназасында жыламағаны үшін түрмеге түскен Мерсо суреттелген. Шығарманың кульминациясы – дін уағыздаушысымен Мерсоның кездескен сәті. Автор қоғамдық пікір, мән іздеу, рефлексия тақырыптарын көтеріп, абсурдтық теорияны дамыта түседі.

Ә.Жақсылық шығармасында құдай жайлы қоғамдық пікір былайша көрінеді: «Бір қызығы, бәрі «құдай бар» деп ойлайды. Мүмкін, қылмыстарын кешіруін құдайдан өтінетін шығар, білмедім. Күнәларын жуып-шаю үшін «құдай бар» дегенді ұран ететін секілді» [1, 9698]. Әлем жазушыларын, философтарын «құдай» тақырыбы бірнеше ғасырдан қызықтырып келеді. Құдайдың жаратылысы әр уақытта өзекті болды. Десе де, халқымыздың ұлттық дүниетанымындағы жаратушы жайлы ойлар «құдай жаратылысын» терең түсінуге мүмкіндік береді. Яссауи, Абай жырларында қозғалатын «құдайға ғашықтық» тақырыбы әр адамның құдайы жүрегінде деген түсінікке жетелейді.

«Атымызды «адам» деп кім қойып жүр? Азғыру да, қылмыс та, өтірік пен ұрлық та бізден шығады», - деу арқылы қоғамдағы орын алып жатқан азғындықтарды жасап жатқан адамдардың өздері екенін айтады. Жазушы енді бірде «Адам басқа әлемнің тіршілік иесі де, біз соны қызғанып, атымызды адам қойып алып, жынның, сайтанның ісін істеген пәлелер ме екенбіз?!» [1, 101] - деу арқылы қазақ қоғамындағы бассыздықтарды адамның өзі жасап, жауапкершілігінен қашып, оны «жын-шайтанның кесірі» деген дүмше діни түсінікке қарсы шығады.

Жазушы әлем тарихына үңіліп, орын алған жағдайларды саралайды. Мәселен Х.Колумбтың Американы ашуы жаңа жерді тану немесе саяхат мақсаты еместігін айтады: «Саяхатшылардың мақсаты әлемдік географияға үлес қосу емес, жаңа игіліктерді игеру, ресурстарға жету болатын». Испан империясына адал қызметін дәлелдеу үшін жаңа жерлерді игеріп, оның байлығын иемденуді көздеген колонизация жайындағы ойды жеткізеді. Иемденген жердің халқын басып-жаншып, таңдау қалдырмай шөлді аймаққа ысыру да – жаңа

жерді игеру саясаты. Жергілікті үндістер қарулы, айласы мол жаңа адамдарға қарсы шыға алмайды. Десе де автор бұл жерде де өзінің мына бір пікірін білдіреді: «Олардың күйреуіне де осындай ақырзаман сынды мифтерге сену себеп болғаны анық» [1, 78].

Карл өз қоғамынан шеттеліп, жындыханаға түскен соң, ондағы адамдардың соншалықты қауіпті еместігін түсінеді. Жаңа достар тауып, ретін тауып өз еліне қайтуды ойлайды. Алайда жағдай тіптен шиеленісіп, қала үшін «өте қауіпті адамға» айналып, жындыханаға мәңгіге қамалады.

Оқиғаның аяқталуы оқырманның еншісінде. Нақтылы бір оқиғамен «бітті» демей, әрбір оқырманның ой-таразысына салуын лайық көрген. Кейінгі постмодернизм бағытына тән тәсілдердің бірі – автор өлімі. Р.Барт енгізген аталған термин шығарманың сюжетіне, кейіпкерлер әлеміне автордың әсері болмайтыны, соңғы шешім тек қана оқырманның өзінде екенін жеткізеді. Көркем шығармадағы «автор» мәселесі мәтін теориясын жаңа деңгейге көтерді. Оқырманның шешімі басты нысан ретінде алынып, оқиғаның аяқталуы, шешім тек оқырман таным-түсінігіне байланысты.

Сизиф және Карл. Ә.Жақсылықтың шығармасындағы басты кейіпкер Карлды мифтік кейіпкер Сизифпен байланыстырамыз. Мифтік сюжеттерге сүйенетін болсақ, Сизиф қарғысқа ұшырап, өмір бойына ауыр тасты арқалауға мәжбүр болады. Бұндай мәнсіз, мағынасыз тірлікке қарамастан Сизиф өзін бақытсыз сезінбейді. Сизифтің ауыр артпалығына негізделген мифтік сюжетті А.Камю абсурдпен байланыстырады. Өмірде мән жоқ деген түсінікке негізделген экзистенциалдық түсінік Сизифтің мәнсіз әрекетін түсіндіреді. Әлем мифологиясында Сизифке ұқсас кейіпкерлер қатарында: Тантал, У Ган, Наранатх Бхронтан бар. Мифологияға сүйенетін болсақ, Сизиф Зевстің құпиясын Асопқа айтып қояды. Ашуланған Зевс Танатосқа Тартар жерінде шынжырмен байлауды бұйырады. Алайда Сизиф Танатосты алдап, Танатостың өзін шынжырға байлап кетеді. Танатос шынжырға байлау арқылы адамзатты өлімнен құтқарады. Бұны білген Арес ашуланып, Сизифті өзі өлтірмек болады. Дегенмен құдайлар Сизифке өлімнен де ауыр жаза бермек болады. Осылайша домалаған тастарды қайта өрмелетіп, күндегі қайталана беретін мағынасыз тіршілік кешеді. А.Камю Сизиф жайлы көзқарастарды тереңдете келе өмірдегі абсурдтық, мәнсіздік идеяларын дамытады.

Ә.Жақсылықтың «Нотр-дамда құлшылық ету керек пе?» шығармасындағы басты кейіпкер Карл өз қоғамынан жатсынған, мәнсіз-мағынасыз өмір кешіп, жындыханада сынақтардың құрбаны болады. Негізінде өз қоғамынан асып туған, өзіндік ой-пікірі бар кейіпкерді Сизифпен байланыстыруымыз қоғамдық стереотиптердің құрбаны болуымен байланысты. Карл Сизиф тәрізді құрбанға айналып, бітпейтін ар азабына ұшырайды.

Әлихан Жақсылық шығармашылығындағы жаңашылдықтар, мифологиямен байланыс, әлем әдебиетінің озық үлгілерімен салыстыра отырып, артықшылықтарын айқындадық. Осылайша қазақ прозасында өзіндік сара жолын қалыптастыруда әлем әдебиеті үлгісін негізге алғанын көреміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жақсылық Ә. Нотр-Дамда құлшылық жасау керек пе?. – Алматы: AR, 2023. – 144 б.
2. Mantel H. Wolf Hall. – New-York: HarperCollins Publisher Ltd, 2010. – 653 p.
3. Rothberg, M. Decolonizing Trauma Studies: A Response // Studies in the Novel. 2008. – Vol. 40, No. 1-2. P. 224–234.
4. «Потерянное поколение» // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. – Институт научной информации по общественным наукам РАН: Интелвак, 2001. – Стб. 772-773.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-10-13

АНДЕШАҶОИ УСТОД САИД НАФИСӢ ДАР БОРАИ МАТНШИНОСИИ ДЕВОНИ РӮДАКӢ

МИЗРОБ ҒАФФОРОВ

Номзади илмҳои филологӣ, донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон

Саид Нафисӣ аз ҷумлаи донишмандони барҷаста ва соҳибноми Эрон ба шумор рафта, замоне ба ғаёлият шурӯъ кард, ки адабиётшиносии Эрон давраи махсусро аз сар мегузаронд. Хусусияти асосии адабиётшиносии ин давраи Эрон аз он иборат буд, ки бо ҳифзи анъанаҳои қадима ба усулҳои тозае таҳқиқ гароиш пайдо мекард. Назари суннатӣ бо афкори ҷадиди адабиётшиносӣ омезиш ёфта, роҳи фарох ва судмандро барои муҳаққиқони огоҳ ва пӯё боз менамуд. Ғаёлияти адабӣ ва илмӣ устод Саид Нафисӣ аз ин маҷро ҷудо набуд. Ӯ яке аз меъморон ва асосгузори афкори тозае адабӣ ва равиши нави таҳқиқ дар таърихи адабиёти муосири Эрон буд. Ҳамчунин як давраи комили ҷамъоварӣ, тасҳеҳу танқеҳ ва таъбу нашри осори адабию таърихӣ иртибот бо ғаёлиятҳои фидокоронаи матншиносии ӯ дорад. Бинобар ин ҳам омӯзиш ва таҳқиқи ҳаёт ва ғаёлияти ин «шоир, нависанда, муҳаққиқи пуркор ва бузурги асри мо» (1, 45) барои муайян намудани вежагиҳои ҳаёти адабии давраи зисти ин донишманд, ба хусус адабиётшиносии ин давра арзишманд аст.

Махсусан чехраи Саид Нафисӣ дар илми Рӯдакишиносӣ мақоми хос дорад. Ӯ аз аввалин шахсиятҳое буд, ки дар ин ҷабҳа инқилоби воқеиро ба вучуд овард, осори Одамушшуароро ҷамъоварӣ, тасҳеҳу танқеҳ кард ва ниҳоят нашр намуд. Ин паҳлӯи ғаёлияти ӯ имрӯз низ арзишманд буда, паҳлӯҳои мусбати он, бешак, ба пешрафти ин соҳаи адабиётшиносӣ мадад хоҳад кард. Бавежа, хидматҳои ӯ дар ҷамъоварӣ, тасҳеҳу нашри Девони Рӯдакӣ қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Хидмати Саид Нафисӣ ҳамчун муҳаққиқи аҳвол ва осори Рӯдакӣ дар таърихи рӯдакишиносӣ бебадал аст. Вай аз аввалин муҳаққиқоне буд, ки дар ҷамъоварӣ, шинохт, тасҳеҳ ва нақду нашри осори Одамушшуаро кори бузургеро ба анҷом расонд. Мутаассифона, хидмати ҷонсупоронае, ки ин марди фидоии илм дар ин замина анҷом дод, то ба имрӯз то ҷое, ки лозим ва сазовори ҷонфидоии бедареғи ӯст, арзёбӣ ва қадршиносӣ нашудааст. Фақат дар тадқиқотҳои ҷудогонае, ки муҳаққиқон доир ба ҳаёт ва осори Рӯдакӣ навиштаанд, вобаста ба мавзӯи баҳс аз ӯ ва хизматҳои дар ин замина анҷомдодаш ёд кардаанд.

Донишманди тоҷик Абдулғанӣ Мирзоев аз хидмати Саид Нафисӣ дар ҷамъоварӣ ва таҳқиқи осори Рӯдакӣ ёд карда, аз ҷумла, менависад, ки «баъд аз соли 1930 ин асари Саид Нафисӣ («Аҳвол ва осори Абӯабдулло Ҷаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ»—М.Ғ.) дар тадқиқотҳои минбаъдаи мероси адабии Рӯдакӣ ҳамчун сарчашмаи мӯтабартарини дараҷаи аввал қарор мегирад» (6, 80). Ҳамаи тадқиқотҳои илмие, ки баъд аз ин асари пурарзиши устод Нафисӣ навишта шудаанд, ба муносибате аз ӯ ва усули тасҳеҳу танқеҳи ӯ ёд кардаанд, ки дар ин миён метавон навиштаҳои Х.Мирзодода, Р.Ҳодизода, А.Бертелс, Б.Сирус, Ш.Ҳусейнзода, А.Афсаҳзод, К.Айнӣ, С.Имронов, А.Тоҳирҷонов, Фурӯзонфар, М.Муин, Муҳаммад Амини Риёҳӣ, М.Муллоаҳмадов, Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, А.Насриддин ва ҷанди дигарро ёд кард. Дар робита ба масъалаҳои матншиносии девони Рӯдакӣ низ ҷанде аз муҳаққиқони дигар мақолоте ҷудогона ба қалам овардаанд, ки дар он низ аз шеваҳои кори Саид Нафисӣ ёд шудааст. Ба ин гуруҳ метавон аз нигоштаҳои Расул Ҳодизода, Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Қодири Рустам, Мубашшири Акбарзод, Саидумрон Саидов, Ҳалиҷон Зоиров ва дигарон ёдовар шуд.

Донишманди тоҷик Абдуманнони Насридин дар як мақолааш ба усули ҷамъоварӣ

ва тасҳеҳу танқеҳи муҳаққиқ ишораҳо карда, аз ҷумла, ӯ менависад, ки он чи таҷрибаи Саид Нафисӣ аҳамияти бештаре дорад, усулҳои тасҳеҳу имтиёзи ашъори Рӯдакӣ аз шеърӣ дигарон ва таҳқиқи интиқодии сарчашмаҳост (2). Чунонки мебинем, муҳаққиқ дар ин мақола усулҳои тасҳеҳи устод Нафисиро ба таври мушаххас муайян накардааст. Вале дар боби меъёри назар ва тарзи кори ин донишманд андешаҳои раҳнамое дорад, ки дар мавридаш мо ба нақду баррасии онҳо бозмегардем.

Дар муқаддимаи наشري кириллии ин асари пурарзиш, ки хушбахтона бори аввал ба чоп расид, барҳақ омада, ки «он чиро, ки муҳаққиқону пажӯҳишгарон медонанд, яке аз душвории ҷиддӣ ва пурмасъулияти муҳаққиқон дар бораи таҳқиқи пажӯҳиши осори гузаштагон ин аст, ки мутаассифона, тамоман ё қисмати бештари осори пурарчи фикрӣ ва маънавии шоирон ва хирадмандони рӯзгор дар асари гузашти замон, дастбурдҳо, оташсӯзиҳо, таассубу тангназарии мардумони замон, ҷангҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ба вижа, асри муғулони фарҳангсӯз аз байн рафтааст (4, 7). Ҳодисаи дигар низ, ки яке аз омилҳои асосии мушкилиҳои тасҳеҳу тадвин ва нақду наشري осори гузаштагон будааст, бемасъулиятӣ, камсаводӣ ва гоҳо судҷӯии котибон ва афроди масъули таъбу нашр мебошад. Ба ин сабабҳо ҷамъоварӣ ва ташхису шинохти осори гузаштагон хеле душвор ва ҳатто гоҳо ғайривоқеӣ мегардад. Ин омилҳо барои пажӯҳишгарон ва мураттибони осори гузаштагон мушкилоти зиёдеро эҷод мекунад, ки барои ҳалли дурусти он вақт ва ҳиммату ғайрати зиёде талаф мешавад. Саид Нафисӣ бори ҳамин масъулиятро бар дӯш гирифта, ҷилди савуми китоби «Аҳвол ва ашъори Абӯабдулло Ҷаъфар ибни Рӯдакии Самарқандӣ»-ро бо фосилаи нисбат ба наشري ду ҷилди аввал тӯлонитар-соли 1319 ҳ. чоп кард. Ин ҷилди бисёр ҳам арзишманд дар қисмати ашъори Рӯдакӣ осори ҷамъовардаи Саид Нафисиро фаро мегирифт, ки он замон ва ҳоло низ «таҳаввулотӣ» ҷиддӣ дар ҷамъоварӣ, шинохт ва нақду тасҳеҳи ашъори Рӯдакӣ буди ҳаст. Ба назари мо, сабаби бо таъхир чоп шудани ҷилди савум низ бояд мушкилоти дар миён будани ҷамъоварӣ, ташхис ва тасҳеҳу танқеҳи осори Одамушшуаро бошад. Ба ҳар ҳол, Саид Нафисӣ дар ин ҷилд 832 байти устод Рӯдакиро дар асоси 78 маъҳази адабӣ, таърихӣ ва адабиётӣ илмӣ ҷамъоварӣ ва нашр намуд. Ин аввалин ҷоми сареҳе дар ҷамъоварӣ ва наشري осори Рӯдакӣ буд, ки баъд аз шарқшиносии олмонӣ Ҳ. Эте гузашта шуд. Ба қавли Абдулғанӣ Мирзоев» агар то таърихи ба вучуд омадани ин асар маҷмӯаи ашъори тартибдодаи Ҳ. Эте барои санҷидани хусусиятҳои ашъори Рӯдакӣ ҳамчун сарчашмаи муҳим қарор гирифта, ҳатто монанди Шиблии Нӯмонӣ тадқиқотчиёни забардаст ба он така карда бошанд, баъд аз наشري асари Саид Нафисӣ он маҷмӯаи ашъор ба кулӣ аҳамияти ҳудро гум кард ва асари Саид Нафисӣ чи дар Ғарб ва чи дар Шарқ монанди як сарчашмаи мӯътабари дараҷаи аввал қарор гирифт (6, 161). Беш аз ин дар ҳамаи тадқиқотҳои баъдӣ ин китоб дар хориҷа ба вучуд омада, ҳатто як байти тозаи Рӯдакиро ҳам дучор карда наметавонем, ки ба ашъори девони тартибдодаи Саид Нафисӣ навигарие дохил карда метавониста бошад. Бинобар ин ҳам метавон гуфт, тамоми китобҳои алоқаманд ба Рӯдакӣ ва шеърӣ ӯ, ки баъдан таълиф шудаанд, бо баҳрабардорӣ ва дар зерӣ таъсири он навишта шудаанд, Нусхаҳои гуногуни девони ашъори Рӯдакӣ, ки баъдан бо саъю эҳтимоми А.Мирзоев, И.С.Брагинский, Д.С.Комиссаров, Л.И.Брагинская, Ҷ.Шиор, Халил Хатиби Раҳбар, Исмоил Ҳокимӣ, Ҷаҳонгири Мансур, Лимо Солеҳ Ромсарӣ, Манучехри Донишпажӯх, Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Қодири Рустам, Абдулғаффури Орзу ва дигарон сурат гирифт, ҳамагӣ дар асоси нусхаи Саид Нафисӣ бо тасҳеҳу тақмилоти ҷузъӣ омода ва нашр шудаанд. Ба таври махсус метавон қайд кард, ки дар заминаи кори Саид Нафисӣ таҳияву ба чоп расонидани матни илмӣ- интиқодии осори бозмондаи устод Рӯдакӣ бо эҳтимом ва кӯшиши адабиётшиносони тоҷик Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ дар матншиносии мероси бозмонд аз Одамушшуаро басобиқаи доништа мешавад.

Қобили таъкид аст, ки китоби “Муҳити зиндагӣ ва аҳволу соли Рӯдакӣ”-и Саид Нафисӣ бо хати сириллик ду маротиба дар солҳои 2008 дар Душанбе ва соли 2022 дар

Порис бо кӯшиш ва таҳияи Ҷаъфари Ранҷбар ва Масъуди Миршоҳӣ ба чоп расидааст.

Устод Нафисӣ бо истифода аз манобеи муътабари адабию таърихӣ ашъори Рӯдакиро ҷамъоварӣ ва дар шакли девон ба тартиби алифбои таҳҷҷӣ тадвин намуд. Ӯ ин корро то лаҳзаҳои поёни умраш идома дода, ба наشري дувуми китобаш иқдом кард. Аввалин хабарро дар боби ҷустуҷӯҳои тозааш дар роҳи дарёфт, шинохт ва наشري мучаддади ашъори Рӯдакӣ ӯ дар ҷаласаи таҷлили 1100-солагии зодрузи Одамушшуаро савуми даймоҳи 1335, ки дар Донишқадаи адабиёти Техрон баргузор шуд, эълон дошт. «Баъд матни он бо номи «Чанд нуктаи тоза дар бораи Рӯдакӣ» дар шумораҳои 3 ва 4 маҷаллаи Донишқадаи адабиёт нашр шуд. Дар ин мақола муҳаққиқ хостааст то замоне, ки наشري дувум ба дасти хонанда мерасад, чанд нуктаи тозаро бо хонандагон ба миён бигзорад. Дарёфтҳои нави ӯ ҳам ба аҳвол ва ҳам ба осори Рӯдакӣ дахл доштанд, ки заминаи тозаи диду шинохт ва тасхеҳу танқеҳи ашъори шоирро фароҳам меоварданд.

Муҳаққиқ дар наشري аввал беҳтарин осори бозмондаи шоирро манзури муҳаққиқон ва хонандагон кард. Ин донишманд яқояк ҳамаи манбаъҳои ашъори Рӯдакиро дақиқан муаррифӣ карда, ба нусхабадалҳо ва тағйироти таърихӣ матни осор таваҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир намуд ва ҷунонки ишора шуд, дар ин нашр 1047 байти Рӯдакиро ҷамъоварӣ ва тасхеҳу танқеҳ кард. Вай аз рӯзе, ки ба татаббӯӣ истиксо дар адабиёти форсӣ машғул будааст, аз ашъори Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар Ибни Муҳаммад он чи дар кутуб мондааст, гирд овардааст. Ба назари ӯ пас аз он, ки девони ашъори Рӯдакӣ аз миён рафтааст, метавон гуфт, ки яке аз аркони забони порсӣ нобуд шудааст. Агар девони вай мемонда «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ду мешуд. Унсурию Фарруҳӣ Хайёму Саъдию Ҳофиз анбози дигар меёфтанд. Он чи аз ӯ монда буд, дар гузашта пажӯҳандагон ашъори вайро дар маҷмӯае гирд оварда ва нусхае тартиб додаанд, ки ҷаҳоряки он гуфтаи Рӯдакӣ ва бозмондаи он аз гуфтори Қатрони Табрэзӣ-шоири қарни панҷуми муқими Озарбойҷон будааст. Далели ин шубҳат низ он будааст, ки Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад шоири дарбори Наср Ибни Аҳмади Самонӣ буд ва Қатрон мамдӯҳе доштааст Абӯнасири Мамлон аз умарои Озарбойҷон ва ҳар қасидае, ки аз Қатрон ба Мадҳи Абӯнасири Мамлон ёфтаанд, онро ба мадҳи Наср Ибни Аҳмади Самонӣ донидаву ба номи Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ сабт кардаанд. Ин шубҳат зоҳиран аз қарни даҳум то кунун, яъне беш аз ҷаҳорсад сол аст, ки дар миёни порсизабонон ривоче дорад. Саид Нафисӣ он чиро, ки ба Рӯдакӣ нисбат додаанд, аз сабки суҳанони дилангези вай бисёр дур медонад. Муҳаққиқ маҷмӯаи ашъореро, ки ба номи Рӯдакӣ дар Техрон ба соли 1315 ба тавассути шоҳзода Фаридунмирзо Имодушсалтана ба таъб расидааст, тасхеҳу танқеҳ карда, аз 1170 байти он 951 байтро қатъан аз Қатрон» ва 219 байти боқимондари, низ абёте чанд машқук аст, ки аз Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ медонад.

Саид Нафисӣ дар ҷустуҷӯи ашъори Одамушшуаро вақте чанд гузаронида, ниҳоят дар наشري дувуми китобаш 1047 байт аз як миллиону сесад ҳазор байт шеърӣ ӯро фароҳам овард. Хулосаи ӯ дар мансубияти ин ашъор ба Рӯдакӣ ҷунин аст: «Ин ашъори пароканда дар кутуби форсӣ ба номи вай мастур аст ва дар ҳар як аз онҳо тадқиқе ҷудогона рафтааст, ки ба номи шоире дигар набошад ва аз сабки гуфтаи Абӯабдуллоҳи Ҷаъфар ибни Муҳаммад, ки дар равонию дилангезӣ фард аст, берун набошад. Дар зимн ашъори дигареро, ки ба номи вай мансуб аст ва ба шоири дигар нисбат навода, вале машқук менамояд, ки аз гуфтаи ӯ бошад, бо шарҳе ҷудогона сабт кардам ва шарҳи аҳволе, то ҷое ки бо қиллати манобеъ муяссар буд, бар он афзудам ва фасле дар таъйизи гуфтаи ӯ ба ашъори Қатрон тартиб додам» (3, 6). Ҳамин тавр воқеан ҳам муҳаққиқ дар наشري дувум нисбат ба ҷопи собиқ тағйироти бисёр дода, охири матолиберо, ки дар бораи Рӯдакӣ будааст, дар он гунҷонида ва ашъори дигареро, ки аз ӯ ба даст омадааст, дар ин нашр ҷой додааст.

Саид Нафисӣ вақте ба ин кори хайр оғоз ниҳод ва анҷом дод, ки дигар нусхаҳои қадима ва муътабари осори Рӯдакӣ дар миён набудаанд. Сарчашмаҳое, ки муҳаққиқи

олмонӣ Ҳ.Эте ба онҳо така карда, ашъори Рӯдакиро фароҳам оварда буд, низ эътимоднок набудаанд. Саид Нафисӣ собит кард, ки ба чуз «Лубобулалбоб» дигар маъхазҳои истифодакардаи ин донишманд як қисми ашъори машкукро фаро гирифтаанд. Муҳаққиқ фақат даҳ қитъаи Рӯдакиро, ки аз «Лубобулалбоб» иқтибос шудааст, боэътимод шинохт. Ба назари мо, роҳи Саид Нафисиро дар ҷамъоварӣ ва тасҳеҳу танқеҳи ашъори Рӯдакӣ то ҷое тадқиқоти олими англис Денисон Росс ҳамвор карда буд. Дар заминаи ин тадқиқот маълум шуд, ки фикри девони маҷъули Рӯдакиро аввалин бор муаллифи «Тазкираи Майхона» Ҳасани Розӣ ба миён гузошта будааст. Ҳамин тариқ, Саид Нафисиро дар роҳи ҷамъоварӣ ва тасҳеҳи ашъори Рӯдакӣ ду мушкил пеши роҳ буд: яке ашъори дигарон мансуб ба Рӯдакӣ, дигаре девони маҷъули Рӯдакӣ. Муҳаққиқ бо камоли диққат муайян кард, ки дар сафинаҳо ва бархе китобҳои дигар ба чуз ашъоре, ки танҳо ба номи Рӯдакӣ сабт шудаанд ва ба чуз ашъори Қатрон, ки ба номи Рӯдакӣ овардаанд, ...як миқдор ашъори дигарро ҳам ба Рӯдакӣ нисбат додаанд, ки ба исму расму ном ва нишон ё дар сафинаҳову китобҳои дигар ва ё дар давобини шоирони дигар омадааст. Саид Нафисӣ қаблан равиши хоси шоирони бузурги Эронро дар ин замина усули аслии таҳқиқ ва тафкику ҷамъоварии ашъори Рӯдакӣ мешиносад. Омили дигаре, ки муҳаққиқ ба он така кардааст, мумтоз будани сабки худи Рӯдакист. Шеваҳои баргузида ва меъёрҳои интиҳоб, шинохт, ҷамъоварӣ ва тасҳеҳу танқеҳи Саид Нафисӣ бо он чи гуфта шуд, маҳдуд намешавад. Дар ин замина вай ба чанд асли муҳим, яъне имтиёз додан ба маохизи қадим, тавачҷӯҳ ба сабк ва суvari хаёли гӯяндагон, вожаҳои мустаъмал дар он замон, мантиқи сухан ва таносуби калом ва ниҳоят завқи шоирӣ эътибори хос медиҳад, ки аз омилҳои асосии дастёбии ӯ дар ин кори душвор, вале пураҳамият аст.

РӯЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Зарринкӯб Абдулҳусайн. Дар бораи Саид Нафисӣ// Паёми навин. 1335, №1, –С.45-53.
2. Насриддини Абдуманнон. Саид Нафисӣ-муҳаққиқи бузурги аҳвол ва осори Рӯдакӣ. //Адабиёт ва санъат, 31 январи соли 2008. –С.
3. Нафисӣ Саид Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ, Техрон: муассисаи интишороти Амири Кабир, 1382 –С. 675.
4. Нафисӣ Саид Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ, Душанбе: 2008. –С. 934.
5. Нафисӣ Саид Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ, Порис: 2022. –С. 752.
6. Мирзоев А. Абӯабдулло Рӯдакӣ. Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958.–С.276.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-14-16

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF PSEUDONYMS AND NICKNAMES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

RAKHIMJONOVA MUKHTASAR MADAMINJON QIZI

Master's student of the Faculty of Tourism and Economics, Linguistics major

Abstract. *An intriguing nexus of psychology, sociology, and linguistics is the study of nicknames and pseudonyms. Pseudonyms and nicknames have special cultural and communicative purposes in both the English and Uzbek languages, reflecting identity development, social relationships, and linguistic creativity.*

This study examines the origins, purposes, and societal ramifications of pseudonyms and nicknames in English and Uzbek through a structural-semantic analysis. The study clarifies the underlying structures and meanings of these linguistic forms in both languages by contrasting and comparing them, leading to a better comprehension of how language both reflects and shapes identity.

Keywords: *Pseudonyms, Nicknames, Structural-Semantic Analysis, English, Uzbek, Identity, Sociolinguistics.*

Introduction

Since they offer a different or more casual means of identifying people, pseudonyms and nicknames are crucial components of human communication. Each language, including English and Uzbek, has established unique standards for the construction and usage of these names, even though both are used for different purposes, such as privacy, affection, status, or cultural expressions. Frequently employed in literary, artistic, or professional settings, pseudonyms serve as a creative and protective stand-in for a person's given name. Conversely, nicknames are more private and intimate and are frequently connected to social or familial relationships. Cultural standards, social hierarchies, and the speaker's aim all influence the structural and semantic features of nicknames and pseudonyms.

The purpose of this essay is to examine and contrast the structural and semantic characteristics of Uzbek and English nicknames and pseudonyms. The article will examine how various modes of address reflect broader cultural, social, and linguistic trends by examining their creation, usage, and social importance.

Literature Review

Pseudonyms and Nicknames in Linguistic Research. Sociolinguistics, onomastics, and cultural studies have long been interested in the study of nicknames and pseudonyms. Pseudonyms frequently serve as a means for public people or artists to keep their personal and professional identities apart, allowing for both privacy and creative freedom (Hall, 2001) [1]. Furthermore, as demonstrated by the well-known instance of Mark Twain, whose pseudonym gained greater notoriety than his given name, Samuel Clemens, pseudonyms can convey ideas of mystery or inventiveness.

According to Deterding (2006) [2], nicknames can come from a number of things, such as physical characteristics, actions, or loving expressions. Uzbek nicknames frequently express strong cultural values and ties, drawing from traditional and familial ties, whereas English nicknames typically emphasize amusing or familiar links.

Additionally, cultural studies have demonstrated that nicknames and pseudonyms are social strategies as well as linguistic forms. Pseudonyms and nicknames can serve as masks that enable people to negotiate intricate social dynamics by hiding or disclosing facets of their identities as needed, according to Goffman (1959) [3]. In this way, nicknames and pseudonyms are both effective communication tools that represent social, cultural, and personal identities.

Pseudonyms and Nicknames in English and Uzbek Contexts

Pseudonyms are frequently used in a variety of fields in the English-speaking world, including online areas, entertainment, and literature. For instance, in recent years, there has been a lot of interest

in the phenomena of online pseudonyms in digital communication, especially on social media platforms (Rosenberg, 2020) [4]. These pseudonyms are frequently used to establish a unique online identity or to safeguard one's privacy.

Pseudonym usage in Uzbek, on the other hand, is more closely associated with conventional forms of identity. In the past, pseudonyms were employed in literary works to evade political persecution or censorship, but in contemporary Uzbekistan, they may be employed for artistic or professional purposes. For instance, when writing about politically delicate subjects, renowned Uzbek author Chingiz Aitmatov went by the pseudonym "Chingiz Khan." These pseudonyms frequently evoke historical or national themes, giving them a deeper cultural meaning. However, nicknames are a common feature of Uzbek social life and frequently convey humor, social standing, or familial ties.

Methods

Structural-Semantic Analysis

The linguistic structure and meanings that pseudonyms and nicknames transmit in both languages are examined in the structural-semantic analysis of these forms of address. In order to find common structural characteristics, such as how nicknames are derived from personal names and how pseudonyms reflect cultural and social identities, this study takes a comparative approach, examining cases from both English and Uzbek.

Several methods were used to gather the data for this investigation, including:

Examples of pseudonyms used by writers and artists in both languages are found in literary and artistic works.

Pseudonyms and nicknames used in online spaces to comprehend contemporary trends are found in social media and online platforms. Cultural and Family Contexts: Informal discussions and interviews with Uzbek and English speakers to investigate the origins and usage of nicknames in daily life. The structural elements (such as diminutives, metaphors, and abbreviations) and semantic connotations (such as attachment, status, and social roles) of each example were examined.

Results

Structural Features of Pseudonyms and Nicknames. Pseudonyms in English frequently entail changes to the given name, such as initials, abbreviations, or completely original names (e.g., J.K. Rowling, Mark Twain). When writers decide to write under a pen name to conceal their identities, for example, they are creating a pseudonym for privacy. Others, such as stage names, might be made for commercial or artistic purposes. For example, actors, sportsmen, and singers frequently take on identities that are more distinctive or eye-catching than their given names.

Pseudonyms in Uzbek are frequently associated with the political or historical setting. For safety considerations, authors, poets, and activists may choose to use pseudonyms, particularly while political persecution is in effect. For instance, when writing about politically delicate subjects, renowned Uzbek author Chingiz Aitmatov went by the pseudonym "Chingiz Khan." These pseudonyms frequently evoke historical or national themes, giving them a deeper cultural meaning.

English nicknames are typically humorous or loving, and they can be made by abbreviating a person's full name (for example, Elizabeth to Liz) or by mentioning a distinguishing characteristic (for example, "Red" for someone with red hair). Additionally, nicknames might be amusing, satirical, or connected to a personal experience. Nicknames are frequently more indicative of social or familial ties in Uzbek society. A kid may be given a nickname based on a family trait or tale (for example, "Shahzoda," which means "prince" and is used lovingly in a family, or "Zebo," which means "beautiful" in Uzbek). The speaker's relationship to the individual and their place in society have a significant impact on the construction of Uzbek nicknames.

Semantic Implications. Pseudonyms and nicknames' connotations frequently mirror underlying social processes. Pseudonyms are used in both languages to establish control over one's identity, shield the person from social or political consequences, or establish a public persona that is separate from one's private self. However, in Uzbek, pseudonyms may be associated with cultural history, collective identity, and reputation protection, while in English, they are frequently associated with individualism, creativity, and freedom of speech. Conversely, nicknames function as indicators

of closeness, familiarity, or social standing. While nicknames in Uzbek frequently convey meanings of respect, familial duty, or social standing, in English they might convey affection or companionship. In Uzbek households, for instance, elders may give younger family members loving nicknames that reflect their position in the family hierarchy.

Discussion

A rich tapestry of linguistic and cultural elements that influence various types of identities is revealed when comparing Uzbek and English pseudonyms and nicknames. The cultural environment greatly affects the semantic implications of pseudonyms and nicknames, even if both languages share some structural characteristics in their creation.

The adaptability and inventiveness of pseudonym adoption in English reflects the value placed on individuality and self-expression. Uzbek pseudonyms, on the other hand, are frequently more strongly associated with historical awareness, national identity, and the preservation of one's own or one's family's reputation. In a similar vein, Uzbek nicknames have deeper familial and societal importance, underscoring the collectivist structure of Uzbek society, whereas English nicknames are typically informal and lighthearted. These results imply that nicknames and pseudonyms function as indicators of cultural values in addition to being linguistic tools. The usage of nicknames and pseudonyms reflects broader developments in society, including the conflict between social solidarity, privacy, and individuality and collectivism.

Conclusion. Both parallels and contrasts in the genesis and social meanings of Uzbek and English pseudonyms and nicknames have been highlighted by this study's structural-semantic analysis. The structural components of nicknames and pseudonyms in both languages are similar, including diminutives, metaphors, and abbreviations, but the semantic meanings of these names are greatly influenced by social conventions and cultural values. The function of nicknames and pseudonyms in different language situations, such digital communication or the globalized world, might be investigated in more detail. This could provide fresh perspectives on how language changes in reaction to social, cultural, and technological shifts.

REFERENCES

1. Hall, D. (2001). *The Use of Pseudonyms in Literature and Society*. New York: Routledge.
2. Deterding, D. (2006). Nicknames: A Sociolinguistic Analysis of a Common Form of Address in English. *Journal of Sociolinguistics*, 10(3), 349-366.
3. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, NY: Doubleday.
4. Rosenberg, H. (2020). *Online Identities and Pseudonyms: An Exploration of Social Media Culture*. Oxford: Oxford University Press.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-17-20
UDC 82-32

THE FIGHT OF ID, EGO, AND SUPEREGO IN THE STORY OF GENNADY DORONIN "AUTUMN BONFIRES"

VALIYEVA ZEMFIRA RINATOVNA

Doctoral student of Dulaty University,
Taraz, Qazaqstan

Abstract: *The article introduces the analysis of the story Autumn bonfires by modern Kazakhstan writer Gennady Doronin. The practical significance of the paper lies in the fact that it proves that Sigmund Freud's psychoanalysis a man can easily apply to literary characters' souls. The paper could provide a valuable lecture material for the students of the humanities. The appliance of Freud's theories to literature became popular nowadays among modern scientists. The object of the article is Freud's theoretical analysis applied to Gennady Doronin's story Autumn bonfires. The aim of the article is to show how Freud's theory help modern scientists to analyze modern literature.*

Keywords: *Freud, story, character, id, ego, superego.*

Introduction

Austrian neurologist and the founder of psychoanalysis, Sigmund Freud, defined three components of human soul: id, ego, and superego. Id represents the inner unconscious needs of a man. Ego can control them and restrain. Superego plays a judgmental role and represents moral according to which man should live. Once a man wants something, ego must evaluate that comparing the possible result with the present moral in the society. Superego is the ideal rhythm of life. A man can't break the rules of superego. Otherwise, a man suffers ignorance from the side of society as if he committed a crime. Sigmund Freud compared such a phenomenon with a man on a horse. He must restrain the horse all the time once its needs contradict the right ones. The animal symbolizes id, unconscious wishes of a man. The horseman represents ego who can control that all. In a similar way a man controls his id, he subdues his wrong emotions. [1]

Such a model a man applies to analyzing literature characters, their inner souls. The hypothesis is that the id, ego and superego model of soul structure exists in literature among the characteristics of personages.

Materials and methods

The methods used were content analysis, systematic review, literature review, case report.

The *Autumn bonfires* story material was used as the basic information to illustrate the example of the fight among id, ego and superego. The main character of the story is Arkady Arkadievich. He is a punctual man inside whom the very fight of id, ego and superego demonstrates itself. Arkady can't disobey moral rules of the society. He is afraid of getting a bad reputation.

The material for the explanation of the ego, id and superego comes from the work of Sigmund Freud *The ego and the id*. "The ego is the actual seat of anxiety". [2, p.57] Ego is the defender against tumultuous forces of psychic life. There exists a collision between the conscious and the unconscious.

Freud acknowledged the ego as "a poor creature" who tries to appease "three masters": "the external world, the id, and the super-ego". [2, p.56] The poor creature encounters three corresponding dangers such as the demands from the external world, the severity of the super-ego, and the instinctual passions of the id. The anxiety of ego has its roots in the existential fear to lose itself by "being overwhelmed or annihilated" [2, p. 57].

Freud stated: "We are 'lived' by unknown and uncontrollable forces" [2, p. 23]. These "uncontrollable forces" originate from the id. The scientist states that "the ego is not sharply separated from the id; its lower portion merges into it" [2, p. 23]. For the scientist the id itself is impersonal in nature. Actually, it arises from the realistic laws of nature.

The id nestles with the ego while being a gathering place for instincts and repressed realm of passions, which are untamable by social circumstances. That all exist in the human psyche.

Goldwin T. explains in his work *The radical implications of psychoanalysis for a critical social psychology* that the ego and the id represent a crucial turning point in Freud's examination of the mental dynamics. That can delineate the human psyche into interconnected agencies, giving rise to “a decentered subject that is stripped of all prior philosophical assurance”. [3, p. 83]

Freud invented the metaphor “a man on horseback” [4, p.23] to demonstrate the relationship between the ego and the id. That denotes the ego's dominance over the id. According to Freud “[the ego] has to hold in check the superior strength of the horse”. The id's strength over the ego is superior; the ego is weak to the overwhelming force of the id. Therefore, it finds itself at stake, afraid to lose control of oneself. The idea depicts the “upward” tendency of the id to tell the ego what it “knows”. [4, p. 29] The ego's cruel defense against the id tries to block off these instinctual “communications”. [4, p. 39]

Results and discussions

Thus, the fight between id, ego and superego was found in the story *Autumn bonfires* by Gennady Doronin. The basic results one could find in Table 1.

Table 1 – The fight of ego, id and superego in the story *Autumn bonfires*

id	ego	superego	conflict
desire to sleep, do nothing	though woke up later, the desire to finish all the work was not over	get up early, everything must be done	the id wants rest, the ego tries to overcome immoral behavior, the superego demands labor and punctuality
desire to wear light clothes when it is cold	the character put on heavy boots, jacket, hat	it is considered right to wear warm heavy clothes when cold	the id wants to walk outside lightly though it is cold, the ego nevertheless makes put on warm clothes, the superego dictates the moral to get dressed warmly
desire to throw petty things everywhere	he tried not to lose difficult things everywhere	the social norms put it right that petty things should not be thrown	the id was sloppy, the ego was reserved and tried to be careful, the superego demanded that things should be kept in their right places
desire to come late to date, work, etc.	he did all his best to be right on time everywhere	never come late to dates, work, etc.	the id wanted relaxation, the ego tried to be on time in all the occasions, the superego demanded punctuality everywhere, doing things before time or on right time
desire not to be punctual, to live by love, to be slack, to value love more than work	he calculated all in his life, lived by work, did not value marriage	social demand to be sober in life actions, to put work and common sense first	the id wants free life style, the ego tries to control actions and behavior, not to fall in love head over heels, superego demands everywhere calculations and common sense

In the short story *Autumn Bonfires* by Kazakhstan writer Gennady Doronin, the main character Arkady Arkadyevich is a scientific man who has completed postgraduate studies, defended his dissertation and scientific publications. The purpose of his dissertation is to develop a new wheat variety that would be drought-resistant. This variety is necessary for the southern regions, where the soil is like in a desert, crops are dying from drought, and people spend their days near barrels of water. In such conditions, the young scientist traveled to conduct field research and collect material for his dissertation. As a result, he defended his articles and dissertation, and the variety is still under development. Smart Arkady worked in a laboratory where there were “galvanized tables, microscopes, sparkling clean chemical glass, and a huge wall calendar reminding of the deadlines for work.” The action takes place in autumn, and the memories are autumnal in the story. “October is the time for sweet-smelling bonfires”. Specifically, the action develops in October. In autumn, bonfires` aim is to get rid of fallen leaves, and smoke is coming out. In the rain, the smoke is even stronger, and the brown leaves burn more slowly. Therefore, the story`s name is *Autumn Bonfires* because they symbolize the autumn described in the story.

The main character is forty years old. At the very beginning of the story, it is said that the hero slept for fifteen minutes. He wanted to get up at six thirty, but he got up at six forty-five because the alarm didn't go off. However, the hero believes that everything should be done, despite the fact that he got up a little later. He does exercises, but it only gives him a headache, not cheerfulness. He washes his face despite the fact that the cold water was abruptly replaced by boiling water. Everything can be sustained in life for a hero. His ego overcomes animal desires. Morality and decency are important, which is determined by public morality. For the hero, the main thing is not to go astray, not to violate social norms. Arkady drinks his second cup of tea, despite the fact that he is in a hurry. He even thinks at the same time. He believes that everything should be handled correctly: the knife should be sharpened, the kettle with water should be full, and not have all the water at the bottom, the alarm clock should be repaired. Public opinion does all this. He observes all this at the age of forty, even though he already has gastritis and kidney problems. In the mirror, the hero sees bags under his eyes and an unshaven face, but work is more important. To break any laws was to destroy himself. It unsettled him. He tried to do everything right. He loved time, hours, seconds, minutes. He called it all “order”.

The hero did not want any violations. If there is no order, Arkady believed, then everything will “fly upside down”. He thinks about every little thing and believes that his wise old age has already come. He is thinking about whether it is better to wear galoshes or a hat in the rain. He thinks about what he wanted to do when he was young, but he did not have time to do it. In cold October, he observed all the norms of society. He dressed warmly, wore a hat, a warm jacket and heavy half boots. The fact that the key to the door was lost somewhere surprised him. He had never been so distracted. He always kept this key on the refrigerator, which was buzzing near the door. Arkady Arkadyevich knew how to plan his day to the minute. This was the purpose of his life - to reach the planned goal. However, it was “difficult for him to force himself not to throw keys, cigarette packs, and pens everywhere”.

He is meticulous and punctual. He was not late for his dates with Raya Petrovna, but came earlier. He didn't waste a minute reading the headlines and articles at the kiosk. He was constantly counting and his speech was full of numbers and calculations. Arkady was punctual, never late for work. For Arkady, “it's not like an hour or a minute counts.” He calculated that in life he would be able to finish graduate school, buy an apartment and a car. Arkady believes that “every reasonable person can and should plan the main stages of their existence.” Arkady had a habit of checking his watch three times a day according to the exact time signals.

Arkady tried to sound scientific in order to be even stricter. His proposal sounds in a scientific style: “you need to apply to the registry office on March 30 to sign before the First of May, and the wedding coincided with the holiday.” It only made the stupid bride laugh, who did not take her hand. Only intelligent people engaged in scientific activities make such proposals. They calculate everything down to the smallest detail. Arkady believed that a person should work. In this way, you

can “rise above the satisfaction of gastric aspirations.” Arkady passed the “candidate's minimum, laboratory tests were successful”. He lived by studying and working, quarrels and separation from his beloved girlfriend were not more important to him than scientific work. Even when he met her again fifteen years later, he was not too upset that she had not agreed to get a divorce and marry him now. He continued to work, and she left. He wants to breed a new variety of wheat and feed everyone. This is his main goal and duty to his profession. A new drought-resistant wheat variety may be named after him. Arkady's character is clear and purposeful. [5]

Conclusion

Thus, one could see that the id, ego, superego analysis could be applied to literature to understand and interpret the behavior of literary characters. Freud theory proved itself very effective when analyzing Doronin`s hero Arkady. His inner fight is explained in the article through the famous psychological conceptions of “id”, “ego” and “superego” introduced by Sigmund Freud. “Id” expresses unconscious desire, our instincts, and aspirations to do something according to our irrational wishes. “Superego” expresses social norms, moral according to which all the human beings should live. If a man disobeys these rules, he collides with a risk to become ignorant in the society. “Ego” is man`s self-control. Ego tries to restrain all the unconscious wishes, which contradict social decency rules.

LITERATURE

1. Id, ego and superego. - https://en.wikipedia.org/wiki/Id,_ego_and_superego (Accessed: 19.03.2025)
2. Freud,S.(1923). The ego and the id. In *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, volume XIX (1923-1925): The ego, the id, and other works* (pp.1-66). Hogarth Press.
3. Godwin, T. (2017). The radical implications of psychoanalysis for a critical social psychology. In B. Gough (Ed.), *The Palgrave handbook of critical social psychology* (pp. 81–99). Palgrave Macmillan UK.
4. Freud, A. (1966). The ego’s defensive operations considered as an object of analysis. In *The ego and the mechanisms of defense* (pp. 28–41). Routledge.
5. Doronin G. *Between destinations: novels, short stories. For the senior school age*. Alma Ata: Zhalyln Publ., 1991, 288 pp. ISBN 5-610-00782-8

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-21-24

УДК 371.3:811.111(075.8)

A ROADMAP TO IELTS SUCCESS: KEY MATERIALS, WINNING STRATEGIES, AND A PRACTICAL STUDY SCHEDULE

СЕРІКБАЙ АЙЖАН

Студент, Казахский национальный женский педагогический университет

Научный руководитель - АҚЫНОВА Ж.М

Алматы, Казахстан

Abstract. *The International English Language Testing System (IELTS) is a critical assessment tool for individuals aiming to pursue academic, professional, or migration opportunities in English-speaking countries. Success in this examination demands far more than basic linguistic competence; it requires a strategic and disciplined approach to preparation. This essay explores a comprehensive roadmap to IELTS success by emphasizing the importance of selecting effective study materials, applying targeted test-taking strategies, and implementing a realistic, systematic study schedule. By adhering to these principles, candidates can maximize their potential, achieve high band scores, and open doors to international opportunities.*

Keywords: *IELTS preparation, academic success, language proficiency, study resources, test strategies, study schedule, exam techniques, skill development*

Introduction

The IELTS examination has become one of the most respected and widely accepted measures of English language proficiency around the world. Accepted by thousands of educational institutions, employers, and governments, IELTS scores often serve as a gateway to new academic and professional opportunities. However, the competitive nature of global applications has raised the stakes, with high scores becoming increasingly crucial. Despite their English capabilities, many candidates struggle to achieve their target scores due to ineffective preparation methods. True IELTS success, therefore, lies not only in language proficiency but also in strategic preparation. This essay presents a detailed roadmap encompassing three essential elements: the careful selection of study materials, the application of winning test strategies, and the adoption of a structured, practical study schedule.

Key Materials for Effective IELTS Preparation

The foundation of successful IELTS preparation begins with the use of high-quality and reliable study materials. Given the abundance of available resources, discerning candidates must prioritize authenticity, relevance, and comprehensiveness.

Official Preparation Materials

Official IELTS resources, such as The Official Cambridge Guide to IELTS and the Cambridge IELTS Practice Test Series (Volumes 1–20), are indispensable. These publications, created by the test designers themselves, provide authentic practice tests, detailed explanations, and realistic scoring criteria. They allow candidates to become familiar with the exact format, question types, and difficulty level they will face on test day, thereby reducing anxiety and improving time management skills.

Skill-Specific Resources

In addition to official materials, targeted resources that focus on developing specific skills are crucial. Books like Barron's IELTS *Superpack* offer comprehensive exercises for listening, reading, writing, and speaking, while Collins English for IELTS series breaks down tasks into manageable lessons. Vocabulary and grammar workbooks, such as *English Grammar in Use* by Raymond Murphy, strengthen fundamental language components that are essential for high-level performance.

Digital Resources and Real-World English

Online learning platforms, including IELTS Liz, IELTS Simon, and Magoosh, provide video tutorials, model answers, and interactive practice opportunities. Mobile applications like IELTS Prep and Quizlet also allow for vocabulary building and quick practice on the go. Furthermore, exposure to real-world English through newspapers like The Guardian or podcasts like BBC Learning English helps candidates naturally develop the listening and reading skills required for the test. Selecting a balanced combination of official, skill-specific, and real-world resources ensures comprehensive, dynamic preparation.

Winning Strategies for Each Test Section

Possessing good English skills is insufficient without the ability to strategically apply those skills under exam conditions. Each section of the IELTS demands tailored approaches for optimal performance.

Listening Strategies

The IELTS Listening test challenges candidates to follow detailed information, recognize paraphrasing, and respond accurately in limited time. Effective strategies include:

Pre-listening Prediction: Skimming questions beforehand to predict content, speaker roles, and possible answers enhances focus.

-Attention to Synonyms and Rephrasing: Recognizing different expressions for the same ideas is vital, as speakers rarely repeat the question wording exactly.

-Resilience after Mistakes: Candidates must avoid dwelling on missed answers and immediately refocus, as lingering can cause a chain reaction of errors.

IELTS Listening Tactics

- Predict before you listen: Use the time given before each section to predict the type of information you need (number, name, date, etc.).

-Listen for synonyms: Answers often use synonyms, not exact words from the question.

-Follow the questions closely: Keep your eyes on the question paper to avoid losing track.

-Write while listening: Don't wait till the end. Write answers as you hear them.

-Be careful with spelling and grammar: Wrong spelling = wrong answer.

-Practice different accents: British, Australian, and North American accents appear frequently.

-Use answer sheet practice: Get used to transferring answers correctly.

Extensive practice with different accents (British, Australian, New Zealand, Canadian) also helps candidates adapt to varied pronunciation and speech patterns.

Reading Strategies

The IELTS Reading test is time-pressured and demands efficient navigation through dense texts. Successful candidates employ:

-Skimming and Scanning Techniques: Skimming provides an overview of the passage, while scanning pinpoints specific information required by the questions.

-Understanding Question Types: Recognizing question types—such as multiple-choice, matching headings, or summary completion—allows candidates to tailor their search for information effectively.

-Time Management: Ideally, candidates should allocate 20 minutes per passage, ensuring time for review and correction.

IELTS Reading Tactics

-Skim and scan: Skim for the main idea; scan for details.

-Read questions first: Know what to look for before reading the passage.

-Watch out for distractors: Especially in True/False/Not Given and Matching Headings.

-Underline keywords: Helps you focus and find answers quickly.

-Time control: Don't spend more than 20 minutes per passage.

-Practice speed reading: Reading too slowly hurts you in the real test.

Advanced techniques, such as reading topic sentences for gist or identifying paraphrased ideas, significantly improve reading speed and accuracy.

Writing Strategies

The Writing section assesses candidates' ability to organize ideas, support arguments, and use formal language appropriately. Winning strategies include:

-Task 1 Focus: For Academic IELTS, summarizing data from charts, tables, or diagrams must be factual, objective, and structured logically. For General Training, letter-writing must match the required tone (formal, semi-formal, or informal).

-Task 2 Development: Essays must present a clear position, develop ideas coherently, and support arguments with specific examples. Using linking phrases ("Furthermore," "In contrast," "As a result") enhances cohesion.

-Language Quality: Varying sentence structures, employing academic vocabulary, and minimizing grammatical errors are key to scoring well.

IELTS Writing Tactics

Task 1 (Academic):

Identify key features: Compare trends, differences, highs/lows—not every detail; Group info logically: Group similar data together in paragraphs; Use data vocabulary: Describe trends (“increase sharply”, “remain steady”).

Task 1 (General):

Understand tone: Formal for work, semi-formal for a neighbor, informal for a friend; Follow letter structure: Opening, purpose, body, closing.

Task 2 (Both modules):

Plan before writing: 5 minutes to brainstorm ideas and structure; Clear opinion: Be direct in your opinion and stick to it; Paragraph structure: One idea per paragraph (PEEL: Point, Explain, Example, Link); Use linking words: However, Therefore, In contrast, On the other hand, etc.

Practicing with real prompts and receiving feedback from tutors or writing platforms helps candidates refine their writing skills.

Speaking Strategies

The Speaking test evaluates fluency, coherence, lexical resource, grammatical range, and pronunciation. Effective preparation includes:

-Expanding Responses: Avoiding short answers by elaborating, giving reasons, and sharing personal experiences demonstrates fluency and coherence.

-Practicing Spontaneous Speaking: Engaging in mock interviews or recording oneself helps build confidence and identify areas for improvement.

-Using a Range of Vocabulary and Grammar: Expressing ideas using complex structures and idiomatic expressions, where appropriate, enhances overall performance.

General Tactics (All Parts)

Fluency over perfection: Speak smoothly without too many pauses or corrections. Don't worry too much about grammar mistakes if it disrupts fluency; Extend your answers: Give 2–3 sentence responses minimum. Avoid just “yes” or “no” answers; Use a range of vocabulary: Avoid repeating the same words—use synonyms and topic-specific terms; Vary sentence structures: Mix simple, compound, and complex sentences; Practice thinking aloud: Even if you're unsure, speak naturally: “Well, I haven't really thought about that, but I guess...”

Part 1: Introduction & Interview (4–5 mins)

Goal: Answer personal questions on familiar topics (work, study, hobbies, hometown, etc.).

Tactics: Be friendly and relaxed, like you're chatting with someone; Use adjectives/adverbs to add color: “My hometown is *quite small but very charming*.” Prepare phrases to describe everyday topics:

-“I've always been into...”

-“I usually...”

-“One thing I enjoy is...”

Part 2: Long Turn (3–4 mins)

Goal: Speak for 1–2 minutes about a given topic after 1-minute prep.

Tactics: Use the 1-minute prep wisely:

-Jot down keywords for each bullet point on the task card.

-Plan a story or example to make it personal.

Use time fillers and connectors:

-“Let me think...”

-“To begin with...”

-“Another important point is...”

Structure tip (if stuck):

S.A.S. – Situation, Action, Significance

E.g. “Let me tell you about a time I helped someone. It was last year, when...”

Part 3: Discussion (4–5 mins)

Goal: Discuss more abstract ideas or compare things (often based on Part 2 topic).

Tactics: Show off advanced vocabulary and opinion structures:

“In my opinion...”, “It depends on...”, “There are pros and cons to both sides...”.

Give balanced answers when possible: “On one hand..., but on the other hand...”.

Support your points with examples: “For instance, in many cities...”.

Developing a natural, confident speaking style often distinguishes high-scoring candidates from average ones.

A Practical and Systematic Study Schedule

Without a structured plan, even the best strategies and materials will yield limited results. A three-phase study schedule over twelve weeks provides an effective framework for preparation.

Phase One: Foundation Building (Weeks 1–2)

-Diagnostic Testing: Completing a full IELTS mock test identifies initial strengths and weaknesses.

-Familiarization: Thoroughly understanding the test format, scoring criteria, and common question types.

-Language Review: Revising grammar basics and developing essential vocabulary lists by topic (e.g., environment, education, technology).

Phase Two: Skill Development and Strategy Mastery (Weeks 3–6)

-Daily Focus: Assigning each day to a specific skill area ensures balanced development.

-Section Practice: Completing at least one full Listening, Reading, or Writing section per day.

-Error Analysis: Keeping an "Error Log" to track recurring mistakes and systematically address them.

This phase builds essential skills while ingraining test-taking techniques.

Phase Three: Full-Length Practice and Refinement (Weeks 7–12)

-Timed Mock Tests: Taking at least two full IELTS practice tests weekly under exam conditions.

-Targeted Review: Analyzing incorrect answers and weak areas intensively.

-Speaking Drills: Engaging in daily speaking practice sessions, focusing on fluency and naturalness.

During the final two weeks, emphasis should be placed on maintaining confidence, reviewing vocabulary notebooks, and fine-tuning timing strategies.

Adequate rest, regular progress evaluations, and motivation boosters (like rewarding milestones achieved) help sustain energy and enthusiasm throughout the preparation period.

Conclusion

Success in the IELTS examination is achievable through strategic planning, disciplined execution, and intelligent use of resources. Candidates who carefully select authentic and diverse study materials, master specific strategies tailored to each section, and follow a structured and realistic study schedule dramatically increase their likelihood of attaining high band scores. IELTS preparation is not merely about improving English proficiency but about understanding the demands of the test and responding with precision and confidence. By adhering to the roadmap outlined in this essay, candidates can navigate their path to IELTS success and unlock a world of international academic and professional opportunities.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-25-30

Ф. ОҢҒАРСЫНОВА ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ: «ТЕҢІЗ» КОНЦЕПТІ

М.Ж. ТУРКБЕНБАЕВА

2-курс магистранты

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Тілдік тұлға ұғымы жеке адамның тілдік қабілеті мен коммуникативтік құзыреттілігін ғана емес, сонымен қатар оның ұлттық дүниетанымын, мәдени-танымдық базасын, рухани және құндылықтық бағдарларын да қамтиды. Ұлттың тарихи жады мен мәдени ерекшеліктері, рухани мұрасы ең алдымен сол халықтың көрнекті ақын-жазушыларының шығармалары арқылы көрініс табады. Әдеби мәтін – белгілі бір этностың әлем бейнесін, ұлттық менталитетін, тілдік санасын танытатын ерекше құрал. Шығармашылығында ұлттық рух пен елдік мұратты терең бейнелеген қаламгерлердің бірі – Фариза Оңғарсынова. Ақынның поэтикалық мәтіндерін тілдік тұлға теориясы негізінде зерттеу, концептілік құрылымдарды анықтау және концептосферасын сипаттау – ұлттық дүниетаным мен мәдени кодты танудың маңызды бағыттарының бірі.

Мақалада Фариза Оңғарсынованың шығармашылығындағы «Теңіз» концепті жан-жақты талданып, оның ақынның тілдік тұлғасын қалыптастырудағы орны мен көркемдік қызметі сараланады. Зерттеу барысында теңіз ұғымының ақынның дүниетанымдық бағдарын, экзистенциалдық толғаныстарын және ішкі рухани күйзелістерін бейнелеудегі рөлі айқындалады. Мақалада теңіз концепті тек табиғи нысан ретінде ғана емес, сонымен бірге жалғыздықтың, бостандықтың, шексіздіктің, толқулы рухтың символы ретінде көрініс табатыны дәлелденеді.

Зерттеу нәтижесінде теңіз ұғымының поэтикалық мәтіндердегі ассоциациялық өрісі мен символикалық құрылымы сараланып, Фариза Оңғарсынова тілдік тұлғасының концептологиялық моделі нақтыланады.

Түйін сөздер: тілдік тұлға, теңіз концепті, когнитивтік лингвистика, концептуалды талдау, вербалды-семантикалық деңгей, лингвокогнитивтік талдау, антропоцентрик бағыт.

Аннотация. Понятие языковой личности охватывает не только языковые способности и коммуникативную компетентность отдельного человека, но и его национальное мировоззрение, культурно-познавательную базу, духовные и ценностные ориентиры. Историческая память, культурные особенности и духовное наследие народа прежде всего отражаются в произведениях выдающихся поэтов и писателей. Литературный текст является особым инструментом, раскрывающим картину мира, национальный менталитет и языковое сознание того или иного этноса. Одним из писателей, глубоко воплотивших в своём творчестве национальный дух и идеалы народности, является Фариза Оңғарсынова.

Исследование поэтических текстов Фаризы Оңғарсыновой на основе теории языковой личности, выявление концептуальных структур и описание её концептосферы представляет собой важное направление в изучении национального мировоззрения и культурного кода.

В статье всесторонне анализируется концепт «море» в творчестве Фаризы Оңғарсыновой, рассматривается его роль и художественная функция в формировании её языковой личности. В ходе исследования выявляется, что образ моря отражает мировоззренческие ориентиры поэтессы, её экзистенциальные размышления и внутренние духовные переживания.

Доказывается, что концепт «море» в её поэзии представлен не только как природный объект, но и как символ одиночества, свободы, бесконечности и волнующегося духа.

В результате исследования проанализировано ассоциативное поле и символическая структура концепта «море» в поэтических текстах, а также уточнена концептологическая модель языковой личности Фаризы Онгарсыновой.

Ключевые слова: языковая личность, концепт «море», когнитивная лингвистика, концептуальный анализ, вербально-семантический уровень, лингвокогнитивный анализ, антропоцентрический подход.

Abstract. *The concept of linguistic personality encompasses not only an individual's linguistic competence and communicative abilities but also their national worldview, cultural-cognitive framework, spiritual orientations, and value systems. The historical memory, cultural identity, and spiritual heritage of a nation are most vividly reflected in the works of its eminent poets and writers. Literary texts serve as unique mediums for representing the worldview, national mentality, and linguistic consciousness of a particular ethnic group.*

One of the authors whose creative work profoundly captures the national spirit and collective ideals is Fariza Ongarsynova.

This study examines Fariza Ongarsynova's poetic texts through the theoretical framework of linguistic personality, aiming to identify the conceptual structures and to characterize her conceptsphere. This approach offers significant insights into understanding the national worldview and decoding the cultural code.

The article provides a comprehensive analysis of the "Sea" concept in Ongarsynova's poetry, exploring its role and artistic function in shaping her linguistic personality. The findings reveal that the image of the sea embodies the poet's existential reflections, worldview orientations, and internal spiritual experiences.

Moreover, the study demonstrates that the sea is depicted not merely as a natural phenomenon, but also as a powerful symbol of solitude, freedom, infinity, and a restless spirit.

As a result, the associative field and symbolic structure of the sea concept within Ongarsynova's poetic discourse are mapped out, and the conceptual model of her linguistic personality is more precisely defined.

Keywords: *linguistic personality, sea concept, cognitive linguistics, conceptual analysis, verbal-semantic level, linguocognitive analysis, anthropocentric approach.*

Тіл білімінің даму үдерісінде тілдік тұлғаның табиғаты мен оның атқаратын қызметін зерттеу лингвистика ғылымының басты әрі өзекті бағыттарының біріне айналды. Бұл тілдің тек қатынас құралы болуымен шектелмей, адамның ішкі рухани әлемі мен болмысын бейнелейтін күрделі қоғамдық құбылыс ретіндегі рөлінен туындайды. Осы тұрғыдан алғанда тілдік тұлға ұғымы адам мен тілдің өзара байланысын тереңірек ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Қазіргі тіл білімінде антропоөзектік бағыттың алдыңғы қатарға шығуы тіл мен адам, тіл мен сана, тіл мен мәдениет арасындағы тығыз байланысты кең көлемде әрі жан-жақты зерттеуді талап етті. Мұның нәтижесінде тіл білімінде "тілдік тұлға" ұғымы маңызды теориялық категория ретінде қалыптасты. Бұл ұғым адамның тілдік әрекеті арқылы оның когнитивтік, эмоционалдық, мәдени және коммуникативтік ерекшеліктерін танытатын күрделі құрылым ретінде қарастырылады.

Тілдік тұлға мәселесі ең алдымен орыс лингвистикасында жүйелі түрде қарастырылып, оның теориялық-әдіснамалық негіздері қалыптасты. Бұл бағыттағы кешенді зерттеулер ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап қарқынды дамыды.

Адамның тілдік қабілеттерін жан-жақты зерттеуге назар аударылған психолінгвистикада тұлғаның қалыптасуы және әрекет үстінде көрінуі, танылуы тұлғаның қасиеттері мен негізгі мінездемелері; сөйлеуші индивид тұлғасын зерттеу және т.б. мәселелер айқындалады. Тілдік тұлғаны зерттеудің психологиялық аспектілері алуан түрлі, өте кең және оның құрылымының барлық деңгейлерін қамтиды. Бұл жерде бір нәрсеге мән беруіміз керек зерттеуші ретінде психологті адамның жинақталған типі қызықтырса, лингвист нақты бір

тұлғаға назар аударады және зерттеудің негізгі материалы ретінде сол тұлға «шығарған, туындатқан» немесе қабылдаған мәтіндерді алады. Осының бәрі тілдік тұлғаны психологиядағы көлемді де көп қырлы тұлға ұғымының бір бөлігі ретінде емес, психикалық та, әлеуметтік те, этикалық және т.б. компоненттерді толық қамтитын, осылардың бәрін тұлғаның тілі, дискурсы арқылы електен өткізгендей етіп қарастыратын толыққанды түсінікті құрайтын ұғым ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Тілдік тұлғаны зерттеуде Ю.Н. Караулов, В.А. Маслова, Е.С. Кубрякова, А.Е. Суперанская, В.А. Красных сияқты ғалымдардың еңбектері аталмыш ұғымның мазмұнын, құрылымын, типологиясын айқындауға мүмкіндік берді.

Е.С. Кубрякова тілдік тұлға теориясын когнитивтік лингвистика аясында дамыта отырып, оны адамның менталды репрезентациясымен, тілдік және концептуалдық санасымен тығыз байланыста қарастырса [1], А.Е. Суперанскаяның зерттеулері тілдік тұлғаның ономастикалық аспектілеріне арналады. Ол адамның есімі, фамилиясы, лақап аты, этнонимдер мен топонимдер арқылы оның әлеуметтік, ұлттық және мәдени болмысын анықтауға болатынын айтады [2]. В.А. Красных тілдік тұлға ұғымын коммуникативтік-прагматикалық кеңістікте қарастырады. Ол тілдік тұлғаның өз сөйлеуін жоспарлау, адресатты ескеру, тілдік құралдарды мақсатты түрде таңдау қабілетін алға тартады [3].

Тілдік тұлғаны зерттеген ғалымдардың арасында тілдік тұлғаны танудың үш деңгейін ұсынған Ю.Н. Карауловтың тұжырымын алға тартамыз. Ғалым өзінің берген анықтамаларының арасында төменде көрсетілген пікірді дұрыс деп санайды:

«Тілдік тұлға деп мен адамның мәтіндерді жасауы мен қабылдауына мүмкіндік беретін қабілеттері мен мінездемелерінің (сипаттамаларының) жиынтығын түсінемін:

- Құрылымдық-тілдік күрделілігі дәрежесі бойынша;
- Болмысты қаншалықты дәл және терең бейнелейтіндігі бойынша;
- Белгілі бір мақсаттық бағыттылығы бойынша бір бірінен ерекшеленеді [4]».

Тілдік тұлға құрылымының үш деңгейі лингвистикада төмендегідей сипатталады:

1. Вербалды-семантикалық деңгей;
2. Концептуалды деңгей;
3. Мотивациялық (прагматикалық) деңгей.

Фариза Оңғарсынованың шығармашылығындағы «теңіз» концепті – ақынның дүниетанымдық және рухани әлемін ашуда ерекше маңызды, кең мағыналы, күрделі поэтикалық құрылым. Бұл концепт тек табиғи құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар символдық, ментальдық, эмоционалдық және философиялық мәнге ие бейне ретінде көркем мәтінде әртүрлі рөл атқарады.

Фариза Оңғарсынова поэзиясында «теңіз» концепті түрлі лексика-грамматикалық құралдар арқылы айқындалады. Ақын «теңіз» сөзін тура мағынасында ғана емес, метафоралық тұрғыда да жиі қолданады. Өлең мәтіндерінде теңіз:

- Тікелей номинациямен аталады: теңіз, толқын, толқындар, асау толқын, ақ толқын, дауыл құшқан теңіз.

- Эпитеттермен сипатталады: асау теңіз, тәкаппар теңіз, дүлей теңіз, ақ толқындар, бұлқынған толқындар, алабұртқан теңіз, тыныш теңіз.

Сонымен қатар ақын өлеңдерінде «теңіз» метафоралар арқылы да көркемдік мәнге ие болған: «Саған деген сезімім теңіз сынды, «Мен қайықпын теңізде шыр айналған», «Жер де – теңіз, көк – теңіз». Ал семантикалық тұрғыдан «теңіз» кеңістік ұғымымен (су айдыны, шексіздік, тереңдік) ғана шектелмей, адамның ішкі әлемінің көрінісі ретінде (махаббат, сағыныш, қайғы, жігер) сипатталады.

Когнитивтік лингвистика тұрғысынан алғанда, концепт – адамның санасында белгілі бір тәжірибелік, эмоционалды, мәдени мазмұнмен байланысқан күрделі мағыналық құрылым.

Базалық деңгейдегі табиғи нысан ретіндегі теңіз – *толқын, дауыл, жел, жаға, қайық, жауын, толқындардың қозғалысы, ағыстар, тереңдік және т.б.*

Бейвербалды тәжірибе негізде ақынның Каспий теңізі жағасында туғаны, балалық шағы теңізбен тығыз байланыста өткені – бұл концепттің когнитивтік негізін қалайды.

Ассоциативтік-символдық деңгейдегі теңіз – *тағдыр, махаббат, жалғыздық, арман, үміт, мінез, қайсарлық, ішкі күрес, шығармашылық қуаттың* бейнесі ретінде қолданылады.

Ақын өлеңдеріндегі теңіз бірнеше метафоралық модель құрайды: *Теңіз – тағдыр, Теңіз – жан дүние, Теңіз – уақыт, Теңіз – еркіндік, Теңіз – қайсарлық, Теңіз – махаббат, Теңіз – әйел табиғаты.*

Теңіз концепті поэзияда өзгермелі, түрлі күйде (тыныш, дауылды, толқынды, асау) сипатталып, ақынның психо-эмоционалдық күйін бейнелеу құралына айналады.

Ақын үшін теңіз – табиғи нысан ғана емес, рухани, философиялық, сезімдік ұғымдар кешенін білдіретін күрделі концепт. Ол әр өлеңінде жаңа мағына, жаңа реңк алады. Сол арқылы төмендегі когнитивтік модельдер түзіледі:

«Теңіз – тағдыр (өмір жолы)». Бұл модельде теңіз – ақынның өміріндегі қиындықтар мен күреске толы тағдыр жолының символы. Ақын өзін теңізде жалғыз қайыққа теңейді, бұл – оның рухани жалғыздығы мен ішкі дауылын білдіреді.

Мысалдар:

*«Мен қайықпын теңізде шыр айналған,
Күйім – қоян бүретін құмай-жалған».*

*«Теңіз – дүлей, тап берсе дауыл – дұшпан,
Күйім – қалқан соғылған ауыр қыштан».*

*«Ақ желкен боп барамын тағдырымның
Дауылды айдынында!».*

Бұл үзінділерде «қайық», «ақ желкен», «дауылды айдын» метафоралары арқылы субъектінің тағдыр жолындағы тұрақсыздық, күрес пен үмітсіздік сезімдері көрініс тапқан. Берілген модельде теңіз – кеңістік әрі мезгілдік шеңбердегі өмірлік сынақтардың символы ретінде танылып, адам өмірінің фрагменттерімен семантикалық сәйкестік табады.

«Теңіз – ішкі жан-дүние, эмоциялық күй». Модельде теңіз адамның ішкі рухани күйін, жан жарасын немесе қуанышын бейнелейді. Толқындардың асау не тыныш күйі – көңіл-күй мен рухани әлемнің көрінісі.

Мысалдар:

*«Кеше теңіз асаудай шапқылады...
Енді бүгін бірі жоқ. Жалқын маңай».*

*«Қайтқан теңізге ұқсайды жаным менің:
Кеше ғана жырлы едім, ағынды едім».*

*«Саған деген сезімім теңіз сынды:
Еш адамға көрінбес төңірегі,
Толқындарға батады, көміледі».*

Ақын сезімді жалаң күйде емес, метафора, аллегориялар арқылы жеткізеді. Мұндағы теңіз – психологиялық ахуалдың символдық өрнегі ретінде эмоциялық концептілерді жинақтайды.

«Теңіз – әйел болмысы, нәзіктік пен күштің синтезі». Теңіз – нәзік, бірақ тылсым қуатқа ие әйелдің метафорасы ретінде көрініс табады. Ақын өзін теңізде өскен «балықшы қыз» ретінде сипаттайды.

Мысалдар:

«Асыр сап өстім ерке көк теңізде,

Жап-жас қыз балықшы – деп сөкпеңіз де!».

*«Тәкаппар, тентек теңізге мынау
Таңданып кетіп барады ақ шағалалар таңдай ұшып».*

*«Ұйқыда теңіз,
Албырап жатыр қас арулардай құлтырып».*

Теңіз – нәзік көрінгенмен, асау, тентек болмыстың иесі. Бұл әйел бейнесінің күрделілігі мен екіұдай табиғатын ашады.

«Теңіз – еркіндік пен арман». Ақын үшін теңіз – армандар мен шексіз еркіндіктің кеңістігі. Теңізге қарай ұмтылу – шектеуден арылуға, бостандыққа ұмтылумен пара-пар.

Мысалдар:

*«Келеді әйтеуір бір ұрпақ менің соңымнан –
Бар үміт сенде, о, асау толқыным менің!».*

*«Жамбастаған қайығым жөн түзеді
Желкен керіп. Күн шықты арайлаған,
Дауыл емес, сұлулық бар айналам!».*

Мұнда теңіз болашаққа деген сенім, ұрпақ алдындағы үміт, шығармашылық шабыт пен өмірлік мақсаттардың поэтикалық репрезентациясы.

«Теңіз – сынақ алаңы, ерлік пен батылдық кеңістігі». Ақын поэзиясында теңіз кейіпкерлердің ерлігі мен қайсарлығын сынайтын кеңістік ретінде суреттеледі.

Мысалдар:

*«Теңізде сыңа түсу бұл бір үміт!
Сұлу қыз кеме үстінде, құрбы жігіт».*

*«Алыссақ асау толқын құшағында,
Ерігіп жүргеміз жоқ текке біз де».*

Бұл жердегі теңіз – символикалық түрде адамды шыңдайтын, рухани өсуге жетелейтін кеңістік.

«Теңіз – табиғат пен тылсым күш». Ақын табиғаттың бір бөлігі ретінде теңізді тылсым, адам еркінен тыс, құдіретті күш ретінде қабылдайды.

Мысалдар:

*«Алай да дүлей ақ толқындары шашылып,
Тірлікке түгел нәр беріп жатқан арнаға
Жетуге ғана асығып...».*

*«Күркірейді жағада тас жаңғырып.
Дауыл құшқан толқындар өршелене...».*

Теңіз – табиғаттың дүлей күші ғана емес, өмірге нәр беретін арна ретінде де көрініс табады. Ақын теңіз арқылы ішкі сезімін, жүрек тынысын жеткізеді. Толқын – сезім, ал теңіз – эмоцияның терең қойнауы.

«Теңіз» концепті бірнеше микроконцепттен тұрады. Олардың әрқайсысы теңіздің семантикалық, эмоционалдық және ассоциативтік мазмұнын кеңейтеді:

- **Толқын:** құбылмалы сезім, мінез, ішкі дүлей күш сипатында көрініс тапқан. («Толқындарға батады, көміледі»).

- **Дауыл:** қайғы күрес, ішкі арпалыс сипатында суреттеледі («Дауыл құшқан толқындар», «дауылды аңсау»).

- **Желкен:** ақын өлеңдерінде бұл микроконцепт тағдыр, өмір жолы, шығармашылықты бейнелеген («Ақ желкен боп барамын тағдырымның»).

- **Жаға:** шектеу, тосқауыл, өмірдің соңы («Жағада тас жаңғырып»).

- **Асау мінез:** теңіз макроконцептіндегі бұл микроконцепт ақынның өз болмысымен, яғни әйел болмысын, ондағы тәкаппарлық пен еркіндікпен астасып сипатталған («Теңіз тентек», «асау толқын»).

- **Терендік, тұңғық:** теңіздің терендігі мен тұңғықтығын танымның терендігімен, рухани әлеммен байланыстырған («Тұңғыққа шым батып баратырмын»).

- **Кеме, қайық:** ақын өмірде кейде теңіз деп танып, ақынның өзіндік менін осы микроконцепт арқылы көрсеткен («Мен қайықпын, теңізде шыр айналған»).

Ақын поэзиясындағы «теңіз» концепті төмендегідей мазмұндық белгілер арқылы анықталады:

- **Құбылмалы сипат:** теңіз бірде асау, бірде тыныш. Бұл адамның көңіл-күйінің сипаты («Кеше теңіз асаудай шапқылады... Енді бүгін бірі жоқ»).

- **Тылсымдық:** теңіз терең, жұмбақ, қолжетпес, беймәлім. («Тұңғыққа шым батып баратырмын»).

- **Күш пен еркіндік:** теңіз күштің, жігер мен еркіндіктің бейнесі. («Асау толқын», «Долы жел», «Дауыл құшқан теңіз»).

- **Махаббаттың символы:** теңіз махаббат сезімінің терендігін білдіретін образ («Саған деген сезімім теңіз сынды»).

- **Әйел болмысы:** теңізге әйел сипаты беріледі: қымсыну, еркелік, сұлулық («Маужырап, дел-сал жас келіншектей»).

- **Қайғы мен күрес:** теңіз өмірдегі күрес пен қайғыны жеткізетін көркем нышан («Алапат толқын екпіні жазғы жасындай...»).

Фариза Оңғарсынованың поэзиясындағы «теңіз» концепті – лирикалық кеңістіктің іргелі символдарының бірі. Ол бірнеше когнитивтік модель түзу арқылы автордың рухани болмысын, гендерлік табиғатын, психологиялық күйін, дүниетанымдық позициясын танытады. Бұл концепт ақынның өзін-өзі тану процесінің күрделілігін, жан-дүниесінің дүлей толқындарын бейнелей отырып, көркемдік және когнитивтік құндылығы жоғары поэтикалық бейне ретінде танылады.

Қорыта келе, тілдік тұлға ұғымы қазіргі филологияда антропоцентризм бағыты аясында кеңінен зерттеліп, түрлі аспектілерде қарастырылып келеді. Лингвомәдениеттану, лингводидактика, когнитивтік лингвистика және прагмалингвистика бағыттары тілдік тұлғаны кешенді зерттеуге мүмкіндік береді. Тілдік тұлға тек жеке адамның тілдік қабілеттері мен коммуникативтік дағдыларын ғана емес, оның мәдени-танымдық қоры, ұлттық болмысы, дүниетанымы мен құндылықтар жүйесін де айқындайтын күрделі феномен.

Фариза Оңғарсынова поэзиясындағы «теңіз» концепті ақынның тілдік тұлғасының бірегейлігі мен терендігінің көрінісі ретінде маңызды ғылыми-теориялық және практикалық мәнге ие. Бұл концепт арқылы ақынның дүниетанымдық бағдарлары, рухани ізденістері мен көркемдік әлемі толық әрі жан-жақты ашылған.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кубрякова Е.С. Избранные труды: Языки. Сознание. Коммуникация. — Москва: Языки славянской культуры, 2000. — 560 с.
2. Суперанская А.В. Ономастика: Теоретические вопросы. — Москва: Наука, 1986. — 208 с.
3. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. — Москва: Гнозис, 2002. — 284 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — Москва: Наука, 1987. — 264 с.
5. Ф. Оңғарсынова. Дауа. (өлеңдер) /. — Алматы : Атамұра, 2002. - 286, [1] б.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-31-33

FUNCTIONS OF HYPERBOLE AS A MEANS OF EMOTIONAL AND STYLISTIC INFLUENCE

NAZRIN TAHIR ISMAYILOVA

PHD in Philology, Doctorate Student
Baku Slavic University, Azerbaijan

Abstract. *This paper explores the role of hyperbole as a linguistic and stylistic device that enhances the emotional and aesthetic power of language. Hyperbole is widely used in both literary texts and everyday speech to intensify feelings, emphasize ideas, and create vivid imagery. In literature, it helps highlight characters' emotional states and dramatize events, while in daily conversation it serves to make expressions more lively and impactful. The study also discusses how hyperbole enriches the expressive potential of language, emphasizes its poetic nature, and broadens semantic layers. By presenting ordinary ideas in extraordinary ways, hyperbole contributes significantly to the artistic and communicative value of speech.*

Key words: *hyperbole, emotional depth, poetic imagery, literary meaning.*

Аннотация. *В данной работе рассматривается роль гиперболы как лингвистического и стилистического приёма, усиливающего эмоциональное и эстетическое воздействие речи. Гипербола широко используется как в литературных текстах, так и в повседневной речи для усиления чувств, акцентирования идей и создания ярких образов. В художественной литературе она помогает передать эмоциональное состояние героев и драматизировать события, а в повседневной речи делает высказывания более выразительными и впечатляющими. Также обсуждается, как гипербола обогащает выразительные возможности языка, подчёркивает его поэтичность и расширяет смысловые уровни. Представляя обыденные мысли в необычной форме, гипербола вносит значительный вклад в художественную и коммуникативную ценность речи.*

Ключевые слова: *гипербола, эмоциональная глубина, поэтический образ, литературное значение.*

Introduction

Hyperbole is a powerful linguistic and stylistic device that plays a vital role in enhancing the emotional and expressive qualities of both spoken and written language. By deliberately exaggerating reality, hyperbole allows speakers and writers to intensify feelings, emphasize key ideas, and create vivid imagery that resonates with audiences. It is widely used across various forms of communication—from literature and poetry to everyday speech—demonstrating its versatility and cultural universality.

In literary contexts, hyperbole enriches narrative style, strengthens character portrayal, and adds dramatic flair to events. In daily conversation, it energizes speech, amplifies emotions, and fosters stronger connections between speakers and listeners. This study explores the multifaceted functions of hyperbole, emphasizing its role as both an emotional and stylistic tool that not only deepens communication but also highlights the aesthetic potential of language.

Hyperbole as a Means of Emotional and Stylistic Influence

Hyperbole is one of the key tools that enhances the emotional and stylistic impact of language, and its functions are manifested in the following core aspects:

- Hyperbole is used as a means of emotional impact (Rubik, 2010). It creates a special emphasis to strengthen thoughts and feelings. This is employed both in literary contexts and everyday speech to produce a deeper emotional effect on the listener or reader. For example, through hyperbole, an ordinary idea is presented in an extraordinary way, creating a sense of surprise, excitement, or emotional resonance in the audience (Desai et al, 2024).

- As a means of emotional expression, hyperbole is widely used to intensify emotions and convey ideas in a more impactful and easily perceptible manner (Claridge, 2010). The extreme exaggeration of an object's or event's characteristics captures the attention of the listener or reader and evokes an emotional reaction. This allows the idea to be presented in a more dramatic, striking, and effective way.

In literary texts, hyperbole is used to more fully express the emotional state of characters. For example, hyperbolic expressions are employed to describe intense emotions such as love, hatred, fear, or despair (Hamdiana, 2015). Phrases like *"My heart is bleeding"* or *"It felt like the end of the world"* allow the reader to experience the events on a deeper emotional level.

In everyday speech, hyperbole is frequently used to create emotional emphasis. People use hyperbole to explain their feelings and to express admiration, surprise, or disappointment. For instance, expressions like *"I've said this a thousand times!"* or *"I'm starving, like a wolf!"* serve the purpose of intensifying the speaker's emotions.

Through hyperbole, the speaker conveys their emotions in a more vivid and impactful way, which helps establish a deeper emotional connection with the listener (McCarthy & Carter, 2004). This feature gives hyperbole a wide range of applications, from literary creativity to everyday communication. It is also a universal tool that enhances the expression of emotions in human thought and serves this function across all cultures.

As a stylistic device, hyperbole strengthens the artistic expression of speech. In literary texts, it is widely used to draw the reader's attention to a specific character, event, or emotion (Askarovna, 2025). The exaggeration effects created by hyperbole make events more striking and memorable. Writers use hyperbole to convey the emotional state of characters more deeply or to heighten the dramatic tone of the narrative.

As a means of stylistic impact, hyperbole is widely employed to enhance the artistic power of speech, capture attention, and create emotional resonance. Its stylistic function lies in presenting thoughts and emotions in an exaggerated yet vivid and memorable way (Burgers et al, 2016).

In literary texts, hyperbole enriches the writer's style and ensures that the reader pays closer attention to events and characters. For instance, it is used to emphasize the dramatic nature of events or to enhance the portrayal of a particular character. Expressions like *"His anger shook the mountains"* or *"Her tears flowed like a river"* depict events in a more powerful and vivid way. This deepens the reader's emotional connection with the text and amplifies the impact of the narrative.

From a stylistic perspective, hyperbole creates an aesthetic impression in speech. Exaggerated expressions expand the layers of meaning, thereby increasing the poetic and artistic appeal of the text. Through hyperbole, the author can create a unique atmosphere in the reader's imagination. For example, when describing nature or a character, hyperbolic expressions allow the author to highlight extraordinary, magnificent, or dramatic aspects of the image.

In everyday speech, hyperbole is used to enhance the liveliness and impact of conversation. Expressions like *"Working this much could kill a person!"* or *"Not even a mountain could lift this load"* intensify the emotional tone of the speech and leave a stronger impression on the listener. This adds dynamism to the language and helps convey the message more effectively.

Hyperbole also enhances the expressive richness of speech. Through this device, ordinary ideas are presented in a new and extraordinary way, which elevates the aesthetic appeal of the speech or text. At the same time, hyperbole emphasizes the poetic nature of language, expands layers of meaning, and showcases the artistic potential of expression.

Conclusion

In conclusion, hyperbole serves as a multifaceted linguistic tool that significantly enhances the emotional depth and stylistic richness of language. Whether used in literary texts or everyday speech, it allows for the vivid and exaggerated expression of thoughts and feelings, capturing the listener's or reader's attention and evoking strong emotional responses. In literature, hyperbole intensifies the dramatism of events, highlights the inner states of characters, and deepens the reader's engagement

with the text. In daily communication, it adds liveliness and emphasis, making conversations more expressive and impactful.

Moreover, hyperbole contributes to the aesthetic dimension of language by presenting ordinary ideas in extraordinary ways. It expands semantic layers, emphasizes the poetic nature of speech, and demonstrates the creative potential of linguistic expression. Its universal presence across cultures further underscores its importance as a dynamic and effective means of communication. As both an emotional and stylistic device, hyperbole continues to play a vital role in shaping how meaning is conveyed and experienced in human interaction.

LITERATURE

1. Askarovna, S. M. (2025). UNDERSTANDING STYLISTIC DEVICES IN LITERATURE: A GUIDE TO ENHANCING EXPRESSION. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 3(33), 204-210.
2. Burgers, C., Konijn, E. A., & Steen, G. J. (2016). Figurative framing: Shaping public discourse through metaphor, hyperbole, and irony. *Communication theory*, 26(4), 410-430.
3. Claridge, C. (2010). *Hyperbole in English: A corpus-based study of exaggeration*. Cambridge University Press.
4. Desai, S., Bailey, K., & Filik, R. (2024). The role of hyperbole in conveying emotionality: the case of victim speech. *Cognition and Emotion*, 1-8.
5. Hamdiana, B. H. (2015). An Analysis of Hyperbolic Expressions Used in Love Song's Lyrics. *Mataram: Mataram University*.
6. McCarthy, M., & Carter, R. (2004). "There's millions of them": hyperbole in everyday conversation. *Journal of pragmatics*, 36(2), 149-184.
7. Rubik, M. (2010). Hyperbole and Understatement in the Depiction of the Emotions.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-34-38

ОТРАЖЕНИЕ СЛОЖНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РАБОТЕ «ДИВАНИ ЛЮГАТИТ-ТЮРК»

САБИНА АЛИЕВА НАМИК

НАНА, Институт языкознания имени Насими

Резюме. На протяжении многих лет многие исследователи, затрагивая различные аспекты, проводили исследования «Дивани люгатит-тюрк» Махмуда Кашгари, который занимает особое место в истории языкознания. Как универсальное произведение, «Диван» представляет собой чрезвычайно богатое сокровище, которое выходит за рамки всех групп, языков и диалектов, охватывая всех их без исключения и впитывая в себя, не ставя между ними различий. В «Диване», который также имеет большое значение с точки зрения изучения исторических пластов современного азербайджанского языка, простые имена существительные и категории существительных относятся к числу вопросов, которые всегда остаются актуальными. В «Диване» великого тюрколога М. Кашгари с богатыми примерами и пояснениями отражены лексические группы значений имен существительных, их грамматические категории и структурные типы значений.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, «Дивани люгатит-тюрк», сложное, существительное.

Жизнь и деятельность Махмуда Кашгари, великого тюрколога тюркского мира, в течение длительного времени была объектом интереса лингвистов. Целой плеядой тюркских лингвистов проведены многочисленные исследования жизни и творчества М. Кашгари. С сожалением приходится отметить, что нет обширного материала о жизни этого выдающегося тюрколога. На основании имеющихся исследований можно сказать, что М. Кашгари был сыном Буграхана Мухаммада Яган Текина, одного из западных караханидских ханов. Его матерью была Буби Рабия, дочь Ходжи Сейфаддина Бузургвара, одного из ведущих родов Гараханидов.

Неслучайно, что Буби Рабия, будучи ученой женщиной, сыграла большую роль в образовании и воспитании Кашгара. М. Кашгари на очень высоком уровне знал персидский и арабский языки, а также турецкий литературный язык. Из произведения писателя «Дивани люгатит-тюрк» нам известно, что Кашгари путешествовал по тюркской географии и, как человек с высоким уровнем знания тюркского языка, изучал тюркские языки.

Одним из тех, кто изучал жизнь Кашгари, был Шюкрю Халук Акалын. Турецкий филолог Акалын провел исследование родословия Кашгара. Завершив обучение в медресе Хамидие и Саджие, М. Кашгари посвятил себя изучению и исследованию тюркских языков. С этой целью он сначала проделал путь по Средней Азии, затем по Анатолии, а затем отправился в Багдад.

Великий тюрколог посвятил пятнадцать лет своей жизни путешествиям по местам проживания тюрков, горам, городам, пустыням и племенам, а также изучению обычаев и традиций тюрков. Кашгарли, который много лет собирал информацию о тюркских народах и, путешествуя среди них, близко познакомился с их языком, историей и образом жизни, позднее в Багдаде, куда он позже прибыл, завершил труд «Дивани люгатит-тюрк», который считается очень ценным сокровищем для всего тюркского мира.

О жизни автора после написания произведения известно немного. Так, в 1080 году Кашгари занимался преподаванием в медресе Махмудийа, которое он основал в своем родном Опале, и умер в 1090 году в возрасте девяти лет.

Труд Кашгари «Дивани люгатит-тюрк», считающийся незаменимым сокровищем для тюркского мира, остается актуальным с момента его публикации в научном мире и по сей день, по этому труду было проведено бесчисленное множество исследований. Тюркологи Турции, Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана и других стран всегда относились к этой работе с

большим интересом, и ее роль в изучении древних вариантов тюркских языков была высоко оценена.

В «Диване» он собрал языковые и устные характеристики, национально-культурный быт и диалекты тюркских народов, а также определил правила письма и грамматику, соответствующие эпохе, в которой он жил. Данный труд является не только словарем, но и дает возможность изучить ареал распространения, диалектные различия, историю, быт, культуру, фольклор и мифологию тюркских народов.

Одним из интересных аспектов работы является то, что М. Кашгари также использовал пословицы и поэмы тюркских народов для иллюстрации их знаний и поведения.

«Диван» также очень важен как диалектологическая, этнологическая книга, дающая сведения о диалектах тюркских племен начала XI века. Кроме того, единственным надежным и достоверным источником, из которого мы можем получить информацию о старых и новых вероисповеданиях турков, ряде игр и легенд, наряде, охоте, ремеслах, ювелирных изделиях, различных продуктах питания, напитках и пищевых продуктах, лошадях, оружии, заболеваниях, лекарствах и различных видах лекарственных трав того периода, является также поэтическая, художественно-эстетическая антология наших предков.

Здесь следует отметить, что в работе также представлена первая тематическая карта мира, отражающая в виде круга территории проживания тюркских племен. Как мы уже упоминали, карта представлена в форме круга. Это, в свою очередь, показывает, что турки уже в XI веке знали, что Земля круглая.

Информация об этом великолепном произведении имеется во многих источниках. Один из них, Бадреддин Махмуд ибн Муса аль-Айни из Антеба (Турция) представил информацию о «Диване» Кашгара в разделе под названием «Истории тюркских племен» во втором томе своей знаменитой книги «Икдуль-джуман фи тарихи ахлиз-заман», где он обсуждает племена и географию.

Кроме того, сведения о «Диване» есть в двух книгах Аль-Эйни: «Ар-розвуз-захир фи сиретил-Маликуз-Захир Татар» и «Ас-Сейфуль-Муханнад фи Сиретиль-Маликиль-Муайяд Шейх аль-Махмуди».

Одним из тех, кто представил информацию о произведении, был Шахабеддин Ахмед. Следует отметить, что Шахабеддин Ахмед является братом Бадруддина аль-Эйни. В своем труде «Тарихуль-Бадр фи овсаф ахли аль-аср» он не только предоставил ценные сведения о турецкой этнографии, но и дополнил свою книгу более обширными сведениями о родах и племенах, упомянутых в «Диване».

История открытия «Дивани люгатит-тюрк» М. Кашгари, которая на протяжении многих лет находится в центре внимания лингвистического мира и является предметом многочисленных исследований, также весьма знаменательна. Это произведение стало известно научному миру в 1914 году. Али Амири Эфенди, постоянный покупатель знаменитого книжного магазина, пришел сюда, услышав о новой книге на «Книжном пассаже» Стамбула. Он услышал, что книга сначала была представлена Министерству образования и что Министерство образования предложило за нее 10 золотых монет, поэтому он захотел ее купить.

Так как страницы книги были разбросаны и перепутаны, он попытался купить ее по низкой цене, используя это как предлог. Али Амири Эфенди осознавал ценность этой работы. Он хотел заполучить это любой ценой. Али Амири Эфенди, пытавшийся под разными предложениями снизить цену на книгу, не смог этого сделать. Продавец книги настаивал, что дама, которая принесла ему эту работу, является родственницей бывшего министра финансов Османской империи, и что он не может продать ее дешевле, чем за 30 золотых. Наконец, Али Амири Эфенди купил книгу за 33 золотых.

Слава о книге за очень короткое время распространилась по всему научному миру, и Фуад Кёпрюлю и многие другие ученые заинтересовались этим произведением и захотели увидеть его вблизи. Опасаясь, что работа будет утеряна, Али Амири Эфенди позволил находиться

рядом с ней только своему близкому другу Рифату из Килиса. Рифат из Килиса прочитал произведение несколько раз, разложил и пронумеровал разрозненные страницы и подготовил его к публикации. По имеющимся данным, Али Амири Эфенди предложил ему свой дом за эту услугу, однако Рифат-бей не принял его, заявив, что публикация произведения станет для него величайшим подарком.

После этого опубликовать работу оказалось не так-то просто. После долгой борьбы в 1915 году удалось опубликовать I и II тома произведения, а в 1917 году - III том, каждый тиражом в 300 экземпляров. В заключение можно сказать, что «Дивани люгатит-тюрк», считающийся шедевром тюркского мира, был спасен от утраты и продажи европейским востоковедам, как и поэма «Кутадгу Билги», благодаря усилиям Али Амири Эфенди и Рифата из Килиса.

Желающих купить эту работу было много. По некоторым данным, Венгерская академия наук предлагала Али Амири Эфенди крупную сумму денег за покупку этого ценного труда, но получила отказ.

После публикации произведения встал вопрос о его переводе на турецкий язык. Произведение было переведено на турецкий язык Бесимом Аталаем. Перевод произведения на азербайджанский язык занял немного больше времени. Таким образом, произведение было переведено на азербайджанский язык в Баку в 1935-1937 годах. Эта работа была поручена Халид Саиду Ходжаеву, тюркологу узбекского происхождения. Однако после ареста и расстрела Халид Саида Ходжаева судьба перевода оставалась неясной вплоть до 2023 года. Спустя 86 лет, в 2023 году, директор Института языкознания имени Насими Национальной академии наук Азербайджана, профессор Надир Мамедли обнаружил его в архивах института.

В этот период известный тюрколог Рамиз Аскер в 2006 году опубликовал азербайджанский перевод произведения в 4 томах.

Одним из интересных аспектов «Дивана» является его структура. Работа довольно сложна по своей структуре. Здесь перечислено до 9000 слов. Количество слов и словосочетаний, встречающихся в тексте и статье, варьируется от публикации к публикации.

Помимо всего этого необходимо подчеркнуть, что это произведение продолжает оставаться объектом исследования лингвистами многих стран и в наше время. Исследования «Дивана» сохраняют свою актуальность и ныне. Лингвисты разных стран продолжают свои исследования работ на другую тему, пытаются раскрыть неясные моменты. Следует отметить, что сегодня более актуально изучать произведение в сравнительном ключе с современными формами различных тюркских языков.

В «Диване» уделено огромное внимание частям речи без исключения, включая существительные, прилагательные, числительные и местоимения. Было бы уместно также отметить, что не будет неправдой если заявим, что более половины из 7796 статей (заглавных слов), приведенных в азербайджанском переводе произведения, являются именами существительными.

Имена существительные в азербайджанском переводе произведения сгруппированы. В своих более поздних исследованиях А. Рамиз также дал сведения о структурных типах имен существительных, способах их образования, грамматических категориях имен существительных и т. д.

Опираясь на собственные исследования, можем отметить, что, в «Диване» Кашгари, как и в древнетюркских письменных памятниках, также представлены три структурных типа имен существительных: простые, образованные и сложные. Существительные, которые не имеют суффиксов и состоят только из одного корня, называются простыми существительными.

При разговоре о простых существительных затрагивается и вопрос слогов. Однако вопрос о слогах решается в соответствии с количеством букв в соответствии с арабской грамматикой. Например, двухбуквенные (односложные) слова - муж, конь. Трехбуквенные (двусложные) слова, такие как язук-гюнах, азук-азуга и т. д. Хотя в работе приводятся типы

словой длиной до семи букв, отмечается, что количество семизначных слов довольно мало.

В труде также содержится очень ценная информация об именах образованных существительных и их образовании. Такие существительные образуются с помощью словоизменяющих суффиксов. В «Диване» словообразовательные суффиксы делятся на две группы: глагольные и существительные.

Давайте рассмотрим несколько суффиксов, образующих существительные от имен.

1. Можно отметить суффикс -чы, -чи. В современном азербайджанском языке этот суффикс употребляется как -çi⁴. Например: ий+чи - портной, йш+чи - работник, ок+чу - лучник и т. д.

2. -лык, -лик, -лук, -люк. Этот суффикс употребляется в современном азербайджанском языке в форме -лыг⁴ и в «Диване» служит для образования существительных, выражающих те же смысловые группы, что и в нашем языке сегодня. Например: адаш+лыг - дружба, элиг+лик - перчатка, чечек+лик - цветник и т. д.

3. -лыг, -лиг, -луг, -люг. Этот суффикс выполняет функцию суффикса -лы⁴ в современном азербайджанском языке. Например: улайунд-луг (племя огузов) и т. д.

Помимо них, в произведении к суффиксам, образующим существительные от существительных, можем отнести

4. -даш, - деш, - дыш, - диш.

5. -к, -ак, -ек.

6. -лаг, -лек. 7. -дам, -дем, -там, -тем и т. д.

Вычислено, что количество суффиксов, образующих существительные от глаголов в современном турецком языке, составляет 51. Следует отметить, что количество суффиксов, образующих глаголы от существительных, было довольно велико даже в древнетюркский и среднетюркский периоды. В «Диване» также упоминаются суффиксы, образующие существительные от глаголов. Давайте рассмотрим некоторые из них:

1. -ма, -ме. Эти суффиксы в основном используются для образования существительных, обозначающих названия продуктов питания, одежды и предметов. Например: суз+ме, кес+ме и т. д.

2. -ман, -мен. Этот суффикс непродуктивен и создает слова с разными значениями. Например: сык+ман (выжимка винограда), бат+ман (мера тяжести).

Кроме упомянутых нами суффиксов, есть 3. -мак, -мек, 4. -мыш, -миш, 5. -ч, -ач, -эч, -ыч, -ич, -уч, -уйч и т. д.

В ходе изучения структурных типов существительных в произведении «Диван» мы определили, что сложных существительных по числу не так уж много. Сложные существительные, упомянутые в произведении, в основном встречаются в именах, титулах, прозвищах, географических названиях, именах людей, небесных тел и некоторых предметах.

Среди сложных существительных, которые мы встречаем в «Диване», можно указать такие слова, как Бешбалык, элбашы, тюнкенд, Ташкент, улаюнтлуг, каракуш и т. д.

В произведении встречаются также составные имена, состоящие из двух и более слов. Рассмотрим некоторые из этих сложных имен. Примерами этого являются должности, титулы и прозвища, такие как Тегин, Альп Эр Тонга, географические названия, такие как Кара Сангир, Ала Йыгач, Алп тегин, Кутлуг тегин и т. д.

Большинство сложных слов, которые мы встречаем в «Диване», являются сложными существительными. Сюда входят существительные, части которых состоят из антонимов, синонимов и слов со схожим значением. Например: тултугсак (вдова), тюн-кюн (ночь - день), йай-кыш (лето-зима), йак-йук (блюда), от-йем (пряности) и т. д. Отметим, что сложные существительные из этой категории довольно многочисленны в «Диване» М. Кашгари.

Также следует отметить, что в произведении содержится немало антонимов и синонимов. Можно привести примеры таких слов, как: ак-юрюнг, юрек-кёнуль, ак -кара, аз-чок и т. д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Р.Аскер, (2008). Библиографический и грамматический указатель «Дивани люгатит-тюрк» Махмуда Кашгари. Баку. МБМ. 92.
2. Э. Азизов, (1995). Словарь М. Кашгари и тюркские диалекты XI века. Словарное сокровище. Баку. Маариф. 163.
3. М.Гусейнова, (2022). Грамматические особенности «Дивани люгатит-тюрк» Махмуда Кашгари. Баку. Издательство АДПУ. 274.
4. М.Кашгари, (2006). «Дивани люгатит-тюрк». Том II. Баку. Озан. 400.
5. М. Кашгари, (2006). «Дивани люгатит-тюрк». Том III. Баку. Озан. 400.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-39-42

INTRA-SUBJECT INTEGRATION IN LESSONS OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE

ROYA ALİSLAM GİZİ MELİKOVA

Secondary school number 1 named after Mikayil Alekbarov

English teacher

Azerbaijan, Baku

Summary. *The article discusses the fact that learning is a continuous process. Each subject studied is built on previous subjects. Intra-subject integration in Azerbaijani language lessons is based on a close combination of these two aspects, the content of which is to achieve the main goal of teaching. The content of intra-subject integration determines its goals and objectives. The role of language units in the functional principle is clarified in the context of their use in context. Such teaching is more effective when teaching a new language. Topics of lexicology, for example, vocabulary of the language, derivative words, common words, terms, dialect words, etc. The teacher has the opportunity to establish intra-subject integration throughout the educational process. Of course, such communication should to some extent forget about the lesson and constantly give different information to students.*

Key words: *Azerbaijani language, teaching process, linguistics, topics of lexicology*

Introduction

Learning is a continuous process. Each subject studied is based on previous subjects and provides a foundation for subsequent subjects. Intra-subject integration in Azerbaijani language lessons is based on a close combination of these two aspects, the content of which is to implement the main goal of learning. The content of intra-subject integration determines its goals and objectives. The goals of intra-subject integration in teaching the Azerbaijani language can be summarized as follows:

- To be able to explain what has been covered in a way that students can master, based on previously acquired knowledge;
- To recall the main questions of previous lessons and ensure the consolidation of the acquired knowledge;
- To recall the concepts of the Azerbaijani language that are difficult to understand, mixed with other concepts and ensure their proper level of proficiency;
- To create an idea of the following topics in students, creating a connection between the previous lesson and future lessons;
- To develop in students the ability to establish connections between different concepts.

Intra-subject integration in Azerbaijani language lessons can be implemented in the following forms.

1. inter-understandable connection
2. interdisciplinary connection
3. inter-sectional connection
4. inter-sectional connection

It is clear that intra-subject integration in the Azerbaijani language occurs mainly between topics. This is due to the fact that each concept is associated with a certain topic. Topics are combined in a subject, section and section. For example, a noun is included in the grammar subject, as well as in the morphology section. A noun can be considered a topic for a part of speech. From the point of view of combining the concepts of a noun, the structural type of a noun and the declension of a noun, a noun should be taken as a subject. To overcome this misunderstanding, inter-subject integration can be considered as integration between successive lessons. The use of intra-subject integration in teaching the Azerbaijani language necessitates the identification of three more forms of

interdisciplinary integration. The scientific literature uses the expressions yesterday's lesson and today's lesson, previous lesson, next lesson. The expressions are intended to draw attention to successive lessons. Thus, a trio of lessons will include the current lesson, the lesson before this lesson, and the lesson after this lesson. For simplicity, this sequence is called the previous lesson, the current lesson and the next lesson. In each lesson, the teacher must communicate with the previous and next lessons. This is a form of intra-subject communication that is repeated throughout the educational process and represents a direct connection. It is important to pay attention to another aspect too. In the approximate planning of program materials in the Azerbaijani language, two or more hours are allocated for some topics. In the 5th grade, 2 hours are allocated for the systematization of knowledge and skills in the declension of nouns. The principle of continuity underlies the application of interdisciplinary communication. As already noted, the main content of this principle is expressed in the transfer of new knowledge in relation to previous knowledge. Therefore a hierarchical sequence should be taken as a basis and on the basis of this principle, interdisciplinary connections should be applied throughout the educational process.

In the 5th grade Azerbaijani language classes begin with a review of the general knowledge acquired in primary school. After the review, students are taught a section on phonetics. As the linguistic foundations of intra-subject integration are formed, it is important to follow the applied connection. In phonetics, students first learn linguistic concepts such as vowels and consonants. Before teaching the law of harmony, students are given knowledge of vowels, consonants and their types. Although this knowledge is not based on linguistics, their learning is based on certain knowledge and experience.

Methodology and theoretical foundations

When teaching the law of harmony in the 5th grade, it is possible to consolidate knowledge of hard and soft vowels by providing feedback on the principle of research. It is known that in the 5th grade of secondary school, students are taught four hard and five soft vowels. When explaining the law of harmony based on this knowledge, the teacher should be content with the rule given in the textbook. The textbook states the rule: the law of harmony is a sequence of hard or soft vowels. According to this law:

1. Syllables beginning with a soft vowel are followed by soft syllables.
2. The following syllables of words beginning with a hard vowel are also distinguished by a hard vowel. In the Azerbaijani language suffixes are mainly two- and four-variant. This is due to distributional restrictions on the number of vowels following each other. In the Azerbaijani agglutinative language, word-forming and word-changing suffixes are added to the root or base of the word. When adding suffixes, it is necessary to adhere to the principle arising from the law of harmony. The student can draw a general conclusion from the appearance of a hard syllable after a soft syllable. However he must also acquire the necessary knowledge about which suffix to add in a given case. The syllabic theme can be used in the process of creating inter-sectional connections. The teacher creates a transition from syllables to monosyllabic words. In this way, it is possible to establish a connection between phonetics and lexicology. One of the most important issues in the process of teaching the native language and literature is providing students with certain knowledge about the history of the language, the ancient lexical layer of the language, and the process of its development. The connection of the Azerbaijani language with other Turkic languages, which occupy a special place in the system of Turkic languages, can be an object of analysis when teaching students various topics. The teacher's information about the history of the language arouses students' interest in the subject, motivates them to make creative comparisons and analysis. Intra-subject and inter-subject integrations open up additional opportunities for solving this issue. (Akhmedov A. 2008. p. 15). Let's try to express our opinion based on specific topics.

It is known that when teaching lexicology, students are given certain knowledge about the vocabulary of the language, its classification. In the process of teaching the classification of the origin of vocabulary, acquisitions, reasons for their expression and features of their development in the language are discussed. A number of derivations are processed in parallel with the words of the

language, sometimes such words form synonymous series. Each element of the synonymous series differs from the other by certain shades of meaning. There is no difference in tone between doubles. Speaking about the different origins of the lexical fund, the teacher has the opportunity to inform students about synonyms, synonymous series, doublets, variants, derivatives of the word in the sphere of intra-subject communication. Specific examples can prove that derivative words often violate the norms of language, expressiveness and fluency of speech, and in some cases take place in the vocabulary in the form of parasitic units. The law of harmony in the Azerbaijani language is based on the principles of following vowels in words. However, in our language there are many words that violate the law of harmony.

The development of the Turkish languages, especially the lexical system of these languages, can be presented as a topic of interest to students. At the same time the teacher must be able to use a wide range of elements of both intra- and interdisciplinary communication. When speaking about units belonging to the ancient lexical layer of the Turkic languages, it is legitimate to give examples from ancient written monuments. This aspect is consistent with the establishment of intra-disciplinary integration between literature and Azerbaijani language lessons. The process of teaching language as a means of communication is multifaceted and complex. Although language teaching involves its differentiation, the ultimate goal is to make learning comprehensive and systematic. (Gadimova P. 2019). Students should be taught the language as a whole not just its parts.

Having given students basic information about a word during the vocabulary section, the teacher must establish an intra-subject connection with the phonetics section. This connection is achieved by distinguishing between monosyllabic and polysyllabic words. When developing a language teaching program, various principles are used as a basis for organizing and describing the educational material. The principles of concentration, linear, functional and syntactic teaching are widely used. The term concentration used here is used in the sense of concentrating. The principle of concentration involves focusing attention on topics or on certain concepts. Concentration is the main concept that students are guided by. The main load in intra-subject integration is manifested in the coordination of such concepts. For example, each part of speech can be perceived as a certain concept. In this case, an intra-subject connection is established between the parts of speech. Depending on the structure of the program, the general concept can be divided into smaller concepts. For example, cases of nouns.

Conclusion

The role of language units in the functional principle is clarified in the context of their use in context. Such teaching is more effective when teaching a new language. Topics of lexicology, for example, vocabulary of the language, derivative words, common words, terms, dialect words, etc. The teacher has the opportunity to establish intra-subject integration throughout the educational process. Of course, such communication should to some extent forget about the lesson and constantly give different information to students. When establishing intra-subject communication, the teacher should encourage students to use dictionaries and additional literature, and develop such skills in them.

By creating an intra-subject connection between word creation and word formation, children can be given some knowledge about the creation of new words using their own language capabilities. One of the most important factors in the formation of clear, deep and solid knowledge is the logical and scientific connection of concepts with each other. It is impossible to speak without mastering the relationships between concepts, without creating a system. There are connections and relationships between the basic concepts of any perception, including perception in the learning process.

The very organization of intra-subject integration should include the following principles:

- create a visual and intuitive representation of students about the concepts related to a particular topic, discussion, section;
- develop the skills of formation, division (division into components) in the process of teaching the topic;

- reveal the content of the concept, determine its place and connections in the system of concepts;
- apply knowledge of the concept in simple and typical cases;
- develop the ability to connect concepts with each other in a meaningful way.

Intra-subject integration also occupies a special place in comparison. In general, the importance of comparison in teaching is emphasized in pedagogical literature. S. Mikailov shows that comparison has a positive effect on the perception of objects and events, their memorization and revival. Language lessons cannot be imagined without comparison and contrast.

LITERATURE

1. Gadimova P. Intra-subject integration as an important factor ensuring the completeness of teaching the Azerbaijani language. Curriculum (scientific and methodological journal), 2019, No. 1, pp. 46-52.
2. Huseynov A., Mehdiyeva S. The path of development of the concept of integration in education. Azerbaijan school, 2016, No. 1, pp. 51-56.
3. Hasanov M., Agayev Sh., Mamedov V., Farzaliyeva Yu. Integration of subjects. MM-S Enterprise, Baku, 2013. 64 p.
4. Azimzade Yagut. Integration into training helps to systematically comprehend knowledge about the world around us. Newspaper "Azerbaijan Muallimi", April 24, 2009, p. 6.
5. Akhmedov A. Curricular reform in the general education system: towards real results. Curriculum (scientific and methodological journal), 2008, No. 1, pp. 23-30
6. Azerbaijani language. Methodological manual for teachers (2nd grade) (authors: G. Orujeva, Z. Khalil, D. Jafarova). Altun Kitab, Baku, 2018. 257 p.
7. Azerbaijani language. Textbook for grade 3 (authors: G. Orujeva, Z. Khalil, D. Jafarova.) Altun Kitab, Baku, 2018. 247 p.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-43-45

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ИНВЕРСИЯ ҚҰБЫЛЫСЫ

БЕРДІМҰРАТОВА НҰРЖАНАТ ҚОШҚАРБАЙҚЫЗЫ

Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық
Университеті, Білім және менеджмент институты, 7М01702 шетел тілі: екі шетел тілі
магистранты, Қазақстан

Ғылыми жетекші: **А.С. КУШКИМБАЕВА** PhD., доцент

«Инверсия» ұғымы латынның «*inversio*» – аударылу, қайта реттеу деген сөзінен шыққан. Ағылшын тіліндегі инверсия – логикалық тұрғыдан ажыратылған сөздің немесе сөз тіркесінің сөйлемнің басына қарай жылжуы, яғни сөйлемдегі кәдімгі сөз тәртібінің бұзылуы. Нәтижесінде субъект мен предикат орнын ауыстырады [1].

Тілде инверсияны қолдану белгілі бір сөйлем түрлерін (мысалы, ағылшын тіліндегі болымсыз және кейбір сұраулы сөйлемдер), сондай-ақ сөздерге (немесе инверсия бар бүкіл сөйлемге) екпін түсіруге бағытталған. Сөз реті қатаң бекітілген ағылшын тілі сияқты аналитикалық тілдерде стилистикалық инверсия салыстырмалы түрде сирек кездеседі. Орыс тілі сияқты флексиялық тілдерде, жеткілікті еркін сөз тәртібі бар, ол айтарлықтай кең таралған.

Ағылшын тілі – тұрақты сөз тәртібі бар тіл, көп жағдайда хабарлы сөйлемнің келесі құрылымы болады: «субъект + предикат + объект». Баяндауыш әрқашан сөйлемнің соңынан келеді, бірақ егер біз белгілі бір сөзді немесе сөзді атап көрсеткіміз келсе немесе сөз тіркесіне эмоционалды мән береміз десек, біз әдеттегі сөз тәртібін өзгерте аламыз [2].

Ағылшын тілінде инверсияның үш түрі жиі кездеседі:

1) *Грамматикалық инверсия*. Грамматикалық инверсия сөйлемнің грамматикалық мағынасын өзгертіп, сұрау белгісіне айналдырады. Мұндай инверсияға тән қасиет оның объективтілігі болып табылады. Ол жеке көзқарасқа байланысты емес және грамматика ережелеріне бағынады.

What do you do now? – Дәл қазір не істеп жатырсың?

Have you seen my brother? – Ағамды көрдің бе?

2) *Күшейткіш инверсия*. Инверсияның бұл түрі жартылай реттеледі, өйткені сөйлемнің грамматикалық мағынасы өзгермейді.

Never have I ridden such a bike – Мен мұндай велосипедті ешқашан мінген емеспін.

3) *Стилистикалық инверсия*. Стилистикалық инверсиядағы тікелей сөз тәртібінің өзгеруі сөйлемнің грамматикалық мағынасы емес, эмоционалды мағынасынан анықталады. Инверсияның бұл түрі арқылы сөйлемнің мағынасына логикалық екпін немесе эмоционалды бояу беріледі. Сондықтан ол белгілі бір интонациялық ерекшеліктермен сипатталады. Стилистикалық инверсия грамматикалық ережелерге сәйкес келмесе де, оның белгілі бір заңдылықтары бар:

а) Баяндауыш + бастауыш

Came frightful days of cold and snow – Суық пен қардың қорқынышты күндері келді.

б) Баяндауыш + байланыс + бастауыш

Rude am I in my speech – Мен өз сөзімде дөрекімін.

в) Пысықтауыш + бастауыш + баяндауыш

At your feet I fall – Сенің аяғыңа құлаймын.

г) Толықтауыш + баяндауыш

Strange things have I in mind – Менің ойымда біртүрлі нәрселер бар.

Инверсияның қайнар көзі – сөйлеушінің немесе жазушының оқырманның немесе тыңдаушының назарын аудару үшін сөйлемнің белгілі бір элементін, оның орнын түрлендіру арқылы айқынырақ баса көрсету ниеті.

Сөйлем мүшелерін әдеттегі тәртібінен тыс орналастыру «инверсия» болып табылады. Қазіргі ағылшын тіліндегі сөйлемнің әрбір мүшесінің синтаксистік тұрғыдан берілу тәсіліне және басқа сөздермен байланысына, сондай-ақ сөйлем түріне байланысты анықталатын әдеттегі орны бар екені анық.

В.Матезиус сөйлемді қатынас бірлігі ретінде қарастырып, сөз тәртібінің екі түрін ажыратты: объективті және субъективті. Қазіргі синтаксисте «бейтарап» және «эмфатикалық» терминдері бар, олар бұл құбылыстардың терең мәнін және олардың бағытын неғұрлым объективті түрде көрсетеді. Мұндай анықтамалар құбылыстардың интерпретациясын өздері түсіндіруге мүмкіндік береді. Сөздің екпінді реті айтылымның ұғымдық маңызды бөлігін мағынаға қатысты бөліп көрсету ретінде анықталады.

Сөйлеуге мәнерлілік беретін (сөздер немесе сөз бөліктері, фразалық бірліктер) [2]; Сөздердің екпінді реттілігі ең алдымен инверсия түрінде, яғни экспрессивтілікті күшейту әрекеті арқылы ерекше мағынаны білдіру үшін сөз тіркесінің құрылымын әдейі бұрмалаудың ықтимал тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылады. В.Матезиус субъективті сөз тәртібін негізінен айтылу тақырыбына қатысты эмоционалдық ретінде қарастырса, қазіргі әдебиетте айтылымның сөз тәртібі деңгейіндегі экспрессивтілігін және оның екпіндігін анықтау әдетке айналған. Айта кету керек, сөйлемдерді зерттегенде сөйлеудің мәнерлілігін арттыруға ықпал ететін инверсиялық мәлімдемелер оның тақырыбына қатысты сөйлемнің мәні мен мағынасын әрдайым аша бермейтіні анықталды.

Сөйлемде әрқашан дерлік бастауыш және баяндауыш сияқты тұрақты сөздер болады - олар грамматикалық субъекті мен грамматикалық предикатты білдіреді, ал сөйлеу әрекетінің негізгі құрамдас бөліктерінің теңдігі әрқашан оның предикаты мен субъектісімен анықтала бермейді. Осылайша, айтылымның өзіне тән түпнұсқалық құрамдас бөліктері (тақырып пен рифма) бар, бірақ оған тұрақты түрде бекітілген вербальды экспрессивтік формалар болмайтындығы анықталды.

Сөйлемнің басында қатысымдық орталық орналасқан сөйлемдер екпінді сөз тәртібінің бір ғана түрін білдіреді. Сонымен, бейтарап сөз тәртібі екпінді сөз тәртібіне емес, экспрессивті сөз тәртібіне қарсы тұрады. Сөздердің экспрессивті орын тәртібінің өзгермелілігі, сондай-ақ сөздерді орналастырудың екпінді және басқа нұсқалары, мысалы, сөйлемдегі сөздердің кері реті коммуникантты ешбір жағдайда шатастырмауы керек. Бейтарап сөз тәртібінің сәттері де айтарлықтай әртүрлі. Бейтарап сөз реті бар мәлімдемелер де инверсияның нәтижесі болуы мүмкін, тек осындай инверсия сөйлеуге экспрессивтілік қоспайды [4].

Көбінесе предикат түгел емес, оның бір бөлігі ғана субъектіден бұрын орын алады, әдетте осы нақты формада қолданылатын көмекші етістік: *Never has he seen such a bright Sun visible through the plate-glass window.*

Осындай мысалды қарастыра келе, нәтижесінде предикаттың компоненттері арасында субъект тұйықталған болып көрінетінін көреміз. Ағылшын тіліне тән инверсияның бұл түрі ішінара инверсия деп аталады. Қазіргі ағылшын тілінде ішінара инверсияны қолданудың кең таралуы «do» көмекші етістігі бар форманың белгілі бір түрінің болуына байланысты. Бұл ағылшын тілінде көрінетін үйлесімді нәрсені біріктіру әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік береді: біріншіден, инверсия, екіншіден, тікелей сөз тәртібін сақтау: *Do you like it?*

Жартылай инверсияға байланыстырушы етістіктің субъектінің алдында қозғалатын жағдайлар жатады. Бұл предикат құрмалас сөйлемдерге қатысты: *Is he a doctor? Mine?*

Инверсия – бұл сөйлем мүшелерінің тікелей орналасу ретінің кез келген деңгейде түрленуі, нәтижесінде қалаған жағы ерекшеленіп, нақты эмоционалды және экспрессивті коннотациялар көрініс табады.

Инверсия синтаксистік байланысқан сөйлем мүшелерінің бір-біріне қатысты орналасуы арқылы анықталады. Сөз ретінің қалыптасуының өзгеруі жеке ережелермен анықталады және шектелмеуі керек, яғни барлық ықтимал орналастырулар емес, олардың кейбіреулері ғана қолданылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Просвещение, 2010. – 587с.
2. Кобрина Н. А. Грамматика английского языка (синтаксис) / Н. А. Кобрина. – М.: Наука, 2013. – 421с.
3. Иссерс О. С. Когнитивный и прагматический аспекты функционирования языковых единиц в дискурсе. – Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005.
4. Кобрина Н. А. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис: учебное пособие для студентов пед. ин-тов и ун-тов. – Санкт-Петербург: Лениздат Союз, 2001.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-46-48
УДК 811.11

INTERACTIVE TECHNOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN INCLUSIVE CLASSROOMS

ҚАРАТАЕВА ӘЛИЯ МҰРАДИНҚЫЗЫ

Магистрант 1 курса сектор иностранных языков
Университет Мирас, г.Шымкент, Казахстан

СҮЮБЕРДИЕВА А.А.

Научный руководитель – к.п.н., ст.преподаватель

Аннотация: Статья посвящена изучению роли интерактивных технологий в процессе обучения иностранным языкам в инклюзивных классах. Рассматриваются особенности организации образовательного процесса с учетом разнообразных потребностей учащихся, в том числе детей с особыми образовательными потребностями. Анализируются преимущества использования интерактивных методов, таких как цифровые платформы, обучающие игры, виртуальные тренажеры и адаптивные программы, способствующие вовлечению всех учащихся в активную учебную деятельность. Отдельное внимание уделено вопросам индивидуализации обучения, развитию коммуникативных навыков и созданию благоприятной инклюзивной среды.

Ключевые слова: иностранный язык, интерактивные технологии, инклюзивное образование, адаптивное обучение, коммуникативные навыки, цифровые платформы, образовательные потребности.

The development of inclusive education requires a revision of traditional teaching methods, especially in teaching foreign languages. An inclusive classroom unites students with different levels of development, perceptual characteristics, and educational needs. In such conditions, the role of interactive technologies is increasing, which make it possible to vary approaches, activate all students and create conditions for the fullest possible disclosure of their potential. The purpose of this article is to analyze the possibilities of using interactive technologies in teaching foreign languages in inclusive classrooms and to identify their impact on educational outcomes.

Modern educational practice is increasingly turning to the principles of inclusion, which presuppose the creation of equal learning conditions for all students. One of the urgent tasks is to find effective methods that promote the development of language skills in children with different educational needs. Interactive technologies, due to their flexibility and variability, are proving to be a powerful tool for supporting foreign language learning in an inclusive environment. The article examines the specifics of the use of interactive tools, their role in enhancing learning activities and creating a comfortable educational environment.

Learning in an inclusive environment requires creating conditions under which every student, regardless of their abilities, can actively participate in the educational process. The teacher needs to consider:

- different rate of assimilation of the material;
- features of information perception (auditory, visual, kinesthetic modalities);
- the need for differentiated assignments and forms of work.

Interactive technologies have several advantages:

- they allow students to take into account their individual characteristics (level of development, rate of information perception);
- provide visibility and accessibility of the material through multimedia means;
- They form a positive motivation to learn a foreign language through elements of play and competition.;

They contribute to the development of students' independence and reflection. Interactive platforms such as Nearpod or Google Classroom provide the opportunity to integrate videos, quizzes, crosswords, and discussions into the lesson, adapting assignments for students with different educational needs.

Inclusive classes often use:

- Multimedia presentations with subtitles for students with hearing impairments;
- Interactive exercises on tablets for children with motor impairments;
- Online vocabulary development games with a choice of difficulty level;
- Virtual tours of English-speaking countries for the development of regional expertise.

So, when studying the topic "Travel and Transportation", students were offered to take a virtual tour of London using 3D tours, completing tasks in English. Thanks to this, children with disabilities were able to "immerse themselves" in the language environment and actively use new vocabulary.

Interactive technologies provide ample opportunities for adapting the learning process. Among the most effective tools are:

- Interactive whiteboards — promote the involvement of students with different abilities in teamwork;
- Online platforms and applications (for example, Quizlet, Duolingo, Kahoot) — allow you to organize training at an individual pace, providing immediate feedback.;
- Virtual simulations and games — stimulate the development of speech skills in a safe, motivating environment;
- Educational chats and forums create additional opportunities for written communication.

In one of the projects implemented in a secondary school with inclusive classrooms, the Kahoot platform was used to consolidate vocabulary. Students with hearing impairments participated on an equal basis with their peers due to the visual presentation of questions. Another example is the use of a Virtual Speaking Club for students with disabilities. This format made it possible to create conditions for the development of oral speech, despite physical barriers. The inclusion of interactive quests with reading and listening comprehension tasks showed high motivation among both typical students and students with special needs.

An analysis of the experience of implementing interactive technologies shows that they:

- they contribute to the activation of all students, regardless of their level of abilities;
- allow the teacher to implement the principle of individualization of learning;
- They stimulate the development of communicative competence by creating real communication situations.;
- they reduce anxiety and increase students' self-confidence.

At the same time, the success of the application depends on a competent choice of technologies, taking into account the characteristics of a particular group of students and the teacher's willingness to flexibly adapt the methods.

Despite the obvious advantages, there are certain difficulties.:

- the need for technical equipment of classrooms;
- the need for special teacher training to work with digital tools;
- possible overload of students with an excessive amount of visual information.

To minimize these risks, it is important to carefully select resources, dose assignments, and combine interactive technologies with traditional teaching methods. An analysis of the use of interactive technologies in inclusive classrooms shows that with properly organized activities, students become more motivated, involved in the learning process, and demonstrate growth in the development of communication skills. Children with speech and cognitive impairments have a particularly positive effect, as multimedia support helps them better perceive and assimilate foreign speech.

The use of interactive technologies in teaching foreign languages in inclusive classrooms opens up wide opportunities for improving the quality of education. They help create an environment where every student has the opportunity to express themselves, work at their own pace and feel successful.

Promising areas of further research are the development of adaptive digital resources for inclusive learning and improving the professional competence of teachers in the field of interactive methods.

Thus, interactive technologies are an effective means of adapting foreign language teaching to the needs of an inclusive classroom. Their purposeful and thoughtful use contributes to the development of language competencies, the social integration of students and the creation of a favorable educational environment. The future of inclusive education is closely linked to the further development of interactive solutions that take into account a wide range of individual characteristics of students.

REFERENCES:

1. Solheim, R. G. Inclusive Education and the Use of Digital Tools in Foreign Language Learning: Challenges and Opportunities // *International Journal of Inclusive Education*. — 2018. — Vol. 22, No. 11. — P. 1198–1212.
2. Kukulska-Hulme, A. Mobile-assisted language learning [MALL]: A critical review // *ReCALL*. — 2020. — Vol. 32, Issue 3. — P. 297–311.
3. Минаева, И. В. Применение цифровых технологий в обучении иностранным языкам в условиях инклюзивного образования // *Современные проблемы науки и образования*. — 2021. — № 6. — URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30490> (дата обращения: 28.04.2025).
4. Kukulska-Hulme, A., Shield, L. An overview of mobile assisted language learning: From content delivery to supported collaboration and interaction // *ReCALL*. — 2019. — Vol. 31, Issue 2. — P. 153–169.
5. Johnson, D. W., Johnson, R. T. Cooperative Learning and Social Interdependence Theory in Inclusive Classrooms // In: W. M. Reynolds, G. E. Miller (Eds.) *Handbook of Psychology: Educational Psychology*. — Wiley, 2013. — P. 159–184.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-49-51

УДК 811.11

CROSS-CULTURAL COMPETENCE AND PERSONALITY TRAITS AS FACTORS OF SUCCESSFUL FOREIGN LANGUAGE LEARNING

ПЕРНЕБЕК МЕРЕЙ ЕРБОЛҚЫЗЫ

Магистрант 1 курса сектор иностранных языков
Университет Мирас, г.Шымкент, Казахстан

Научный руководитель – PhD А.О. СПАТАЙ

Аннотация: В статье рассматривается влияние межкультурной компетентности и личностных качеств на успешность изучения иностранного языка. Анализируются теоретические подходы к определению межкультурной компетентности как важнейшего компонента эффективной коммуникации в иноязычной среде. Выделяются ключевые личностные качества, способствующие освоению иностранного языка, такие как открытость новому опыту, толерантность, мотивация и эмпатия. Особое внимание уделено взаимосвязи развития межкультурной компетентности с личностным ростом учащихся. Представлены практические рекомендации для педагогов по формированию данных качеств в процессе обучения.

Ключевые слова: иностранный язык, межкультурная компетентность, личностные качества, мотивация, толерантность, обучение, коммуникативная компетентность.

In the modern world, knowledge of a foreign language is becoming an integral element of professional and personal success. However, language acquisition is associated not only with the acquisition of grammatical and lexical skills, but also with the development of certain personal characteristics and intercultural competence. It is the ability to understand and respect cultural differences, as well as the presence of qualities such as openness, motivation and tolerance, that significantly affect the effectiveness of the learning process. This article examines the role of intercultural competence and personal qualities as the most important factors for successful mastery of a foreign language.

Learning a foreign language has long gone beyond just mastering grammar and vocabulary. In the context of globalization, the personal qualities of students and their ability for intercultural interaction are becoming increasingly important. Successful communication is impossible without respect for cultural differences and the ability to understand the peculiarities of thinking of representatives of other countries. This article analyzes how the development of intercultural competence and certain personal characteristics contributes to the effective learning of a foreign language [1, 10].

Intercultural competence includes the ability to perceive, interpret, and respond appropriately to the manifestations of another culture. It allows students not only to understand the content of the utterance, but also to correctly interpret the subtext, gestures, intonation and cultural peculiarities of communication. For example, in English, the expression "How are you?" most often serves as a formal greeting rather than a question about well-being. A lack of understanding of this nuance can lead to communication errors.

Intercultural competence is a set of knowledge, skills and attitudes that make it possible to successfully interact with representatives of other cultures. It includes knowledge of cultural norms, customs, behavioral patterns and the ability to intercultural adaptation. Without understanding the culture-language context, many statements may be perceived incorrectly. For example, in Japanese culture, politeness and a hidden form of expression play an important role, which requires Japanese language learners not only to know grammar, but also to understand the subtleties of etiquette [2, 10].

Openness to new experiences plays an important role in the successful acquisition of a foreign language. Students who are ready to accept new ideas, adapt to unusual communication patterns and think flexibly overcome the language barrier faster.

For example, a student participating in exchange programs or international projects develops communication skills much faster through active interaction with native speakers.

Of particular importance are such personal qualities as:

- Motivation — the inner desire to learn new things makes it easier to overcome difficulties;
- Openness — willingness to accept other cultures helps reduce cultural shock;
- Tolerance — allows you to avoid stereotypical perception of someone else's culture;
- Communicative empathy — helps to establish trusting relationships in the process of communication [3, 8].

For example, a student with high motivation and empathy will strive not only to speak correctly, but also to understand the feelings and intentions of the interlocutor, which makes his interaction more effective.

Tolerance and empathy are also critically important. Tolerance allows you to respect cultural differences, and empathy helps to understand the emotional state of the interlocutor, which improves the quality of communication and promotes the establishment of trusting relationships.

The conducted research shows that students with high motivation and inner readiness for intercultural communication show better results on language tests and are more successful in real communication situations. For example, students who participate in modeling negotiations in English in an imitation of an international business environment adapt more quickly to the use of culturally specific speech strategies [4, 30].

The analysis of practical examples and theoretical data allows us to identify the relationship between the development of intercultural competence, personal characteristics and the success of learning a foreign language. The presence of certain personal qualities facilitates the process of immersion in the language environment, helps to reduce the level of communicative anxiety and increases motivation for further learning. At the same time, the formation of intercultural competence should be considered not as a side result of learning, but as a purposeful pedagogical task requiring a systematic approach [5, 100].

The practice of international internships shows that students who have previously completed courses on the development of intercultural competence adapt faster to a new environment and demonstrate better results in language learning. For example, in projects like Erasmus+, students note that understanding cultural differences helps not only avoid misunderstandings, but also enrich their own communication experience.

A comparison of theoretical positions with practical observations indicates a close relationship between personal qualities, intercultural competence and the success of language learning. The formation of intercultural competence helps to expand the student's cognitive horizons, increases his confidence in intercultural communication and stimulates interest in the further development of language skills. In other words, successful learning of a foreign language is the result of a harmonious combination of cognitive skills and personal qualities [6, 200].

Thus, successful learning of a foreign language depends not only on cognitive abilities, but also on the development of intercultural competence and personal qualities of the student. Educators should take these factors into account when designing curricula, creating conditions for the development of openness, empathy, tolerance and motivation of students. Only an integrated approach, including the formation of both linguistic and intercultural skills, can ensure the high efficiency of the process of learning a foreign language in a globalizing world.

Summing up, we can say that the development of intercultural competence and support for personal growth of students should become integral elements of the learning process of a foreign language. Teachers should consciously integrate tasks aimed at developing empathy, tolerance, and openness into their training. Only in this case, learning a language will be not just a mechanical mastering of the material, but the formation of full-fledged intercultural communication.

REFERENCES:

1. Horwitz, E. K. (2013). *Becoming a Language Teacher: A Practical Guide to Second Language Learning and Teaching*. Pearson Education. P 10.
2. Eysenck, M. W. (2012). *Simply Psychology*. Psychology Press. P 5-12.
3. Oxford, R. L. (2017). *Teaching and Researching Language Learning Strategies: Self-Regulation in Context*. Routledge. P 7-10.
4. Gardner, R. C. (2012). *Motivation and Second Language Acquisition: The Socio-Educational Model*. Peter Lang Publishing. p 34.
5. Ehrman, M. E., Leaver, B. L., & Oxford, R. L. (2014). *Understanding Second Language Learning Difficulties*. SAGE Publications. P 105.
6. Ushioda, E. (2011). *Language Learning Motivation, Self and Identity: Current Theoretical Perspectives*. *Computer Assisted Language Learning*, 24(3), P 199–210.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-52-53

УДК 811.11

ENRICH AND CONSOLIDATE VOCABULARY THROUGH ESSAY, REPORT, AND LETTER WRITING EXERCISES

РЫСҚҰЛБЕК АРУЖАН МАРКСҚЫЗЫ

Магистрант 1 курса сектор иностранных языков
Университет Мирас, г.Шымкент, Казахстан

Научный руководитель – PhD А.О. СПАТАЙ

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению эффективных методов обогащения и закрепления словарного запаса обучающихся через целенаправленное выполнение письменных упражнений, таких как написание эссе, отчетов и писем. Автор анализирует особенности развития лексических навыков в процессе продуктивной письменной деятельности, а также выделяет типы заданий, способствующих активному использованию новой лексики в контексте. Подчеркивается важность интеграции письменных практик в систему обучения иностранному языку для достижения устойчивого результата в развитии языковой компетенции.

Ключевые слова: словесный запас, письменные упражнения, эссе, отчеты, письма, обучение иностранному языку, развитие лексики, письменная речь, лексические навыки, языковая компетенция.

Vocabulary development is one of the key components in learning a foreign language. Mastery of a wide range of lexical units improves not only the quality of students' oral and written speech, but also their ability to express thoughts accurately and expressively. Among the various methods of vocabulary development, writing practice occupies a special place, including writing essays, reports, and letters. Purposeful exercises on written products make it possible to activate new vocabulary in the context, promote its meaningful use and long-term fixation in the memory of students.

The purpose of this study is to analyze the possibilities of enriching and consolidating vocabulary through various types of written assignments, as well as to identify the most effective methods of work.

Writing is a productive type of speech activity in which students construct a text based on their knowledge of words and grammatical structures. Unlike oral speech, written production allows you to think more deeply about the choice of lexical means, correct mistakes and use more complex [1,115]

Essays require argumentation, building a logical structure, and using a variety of vocabulary to express opinions and points of view.

Reports form the skills of accurate and objective description of events, phenomena, and research, focusing on business and academic style.

Letters develop communicative competence, teaching you to vary vocabulary depending on the recipient and the purpose of communication.

Writing practice requires students to make a meaningful choice of lexical means, depending on the style, purpose, and structure of the text. When writing an essay, students need to use vocabulary to express opinions, argue, and summarize information. In the reports, the emphasis shifts to the use of a businesslike and neutral style of speech, the accuracy of wording and a structured presentation of facts. Letters, depending on the type (official or unofficial), require proficiency in various formulas of politeness, stable expressions and a variety of grammatical constructions [2, 60].

Examples of exercises:

- An essay on a given topic. Assignment: Write an essay on "The Importance of Environmental Protection" using at least 10 new words from the list: sustainability, biodiversity, pollution, conservation, ecosystem, etc. Purpose: to actively include thematic vocabulary in a reasoned text.

- Event report. Assignment: Make a report on the past school project "Science Fair" using the words: participant, evaluation, innovation, results, recommendation, etc. Purpose: to develop the skills of formal presentation of information with precise vocabulary.

- A letter to a friend about summer plans. Assignment: Write a letter to a friend telling him about the planned holidays, including new expressions: to set off, to book in advance, breathtaking views, cozy accommodation and others. Purpose: the application of colloquial vocabulary in free written speech [3, 95].

- Task performance analysis and comparison.

The analysis showed that the type of written assignment directly affects the quality of vocabulary acquisition.:

- Essays contribute to the activation of abstract and argumentative vocabulary, expand the thematic range of word usage.

- Reports develop the accuracy and adequacy of terminology application, contribute to the formation of academic and business style.

- Letters train the use of phraseological phrases and stable expressions, increasing the fluency of written speech.

A comparative analysis shows that the integrated use of all three types of written exercises ensures the most complete and sustainable vocabulary development. At the same time, essays better develop critical thinking and argumentation skills, reports — structure and logic of presentation, and letters — communication and emotional coloring of speech [4, 50].

Written exercises play a key role in enriching and consolidating students' vocabulary. Their regular use in the educational process contributes not only to a quantitative increase in the active vocabulary, but also to the formation of stable skills of conscious choice of language tools depending on the speech situation. The most effective approach is to combine different types of written tasks with the mandatory integration of new vocabulary into real communication tasks. Thus, the development of writing through writing essays, reports and letters becomes a powerful tool for improving language competence.

Written exercises are a powerful tool for enriching and consolidating vocabulary in teaching foreign languages. Creating texts of various genres allows students not only to memorize new words, but also to use them consciously and appropriately in different communicative situations. An integrated approach to teaching writing — through essays, reports and letters — ensures the formation of stable vocabulary skills and significantly increases the overall language competence of students.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2015). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy (4th ed.). Pearson Education. pp. 112-130.
2. Nation, I. S. P. (2017). Learning Vocabulary in Another Language (2nd ed.). Cambridge University Press. pp. 55-72.
3. Schmitt, N. (2019). Vocabulary in Language Teaching (2nd ed.). Cambridge University Press. pp. 90-110.
4. Thornbury, S. (2016). The Lexical Approach: Developing a Pedagogical Framework. Routledge. pp. 45-63.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-54-56

УДК 372.41:811.111

THE IMPACT OF MULTIMEDIA ON DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN ENGLISH AMONG SCHOOLCHILDREN

ABYLAIKHANOV DIMASH ABYLAIKHANULY

Master's student of the Department of Foreign Languages and Translation,
Korkyt Ata Kyzylorda University (Kazakhstan)

Scientific director – ZHETPEISOVA N.

Kyzylorda, Kazakhstan

Abstract: This article explores the role of multimedia in enhancing communication skills among ESL learners. By incorporating videos, games, and interactive tools into three instructional stages—preview, viewing, and post-viewing—multimedia engages students and supports diverse learning styles. However, challenges such as low self-esteem, often influenced by family dynamics, require additional supportive teaching strategies. The study also reflects on the impact of the COVID-19 pandemic, which shifted education online, highlighting both the advantages and difficulties of virtual instruction. The research concludes with recommendations for effectively integrating multimedia into ESL education and suggests areas for future study.

Keywords: Multimedia in education, ESL communication skills, Interactive learning, Online learning, Language acquisition, COVID-19 education impact.

Аннотация: В статье исследуется роль мультимедиа в развитии коммуникативных навыков у учащихся, изучающих ESL. Благодаря использованию видео, игр и интерактивных инструментов на трех этапах обучения — предварительном просмотре, просмотревании и последующем просмотре - мультимедиа вовлекает учащихся и поддерживает различные стили обучения. Однако такие проблемы, как низкая самооценка, на которые часто влияют семейные обстоятельства, требуют дополнительных поддерживающих стратегий обучения. В исследовании также рассматриваются последствия пандемии COVID-19, которая привела к изменению системы онлайн-образования, подчеркивая как преимущества, так и трудности виртуального обучения. Исследование завершается рекомендациями по эффективной интеграции мультимедиа в образование ESL и предлагает области для дальнейшего изучения.

Ключевые слова: Мультимедиа в образовании, коммуникативные навыки ESL, интерактивное обучение, онлайн-обучение, изучение языков, влияние COVID-19 на образование.

In the 21st century, multimedia has revolutionized the educational landscape, providing dynamic tools that enhance learning outcomes. For schoolchildren learning English as a second language (ESL), developing communication skills is critical, and multimedia offers an engaging platform to foster this development. This article examines the impact of multimedia on improving English communication skills among schoolchildren. Multimedia resources, such as videos, interactive games, and digital presentations, present language in context, making it easier for students to grasp and use English effectively.

In my experience, although children today are generally more sociable due to technology, still some who remain quiet, and improving their communication skills is quite challenging. The issue is not always related to the teacher or the school environment but often stems from their family. Some children may fear speaking up because their parents might criticize them, leading to low self-esteem, which is crucial for developing social skills. This issue highlights the importance of creating a supportive learning environment where students feel comfortable expressing themselves.

Objectives:

This study's main goal is to investigate how multimedia helps kids develop their English communication abilities. The use of multimedia in language instruction provides a variety of chances for students to interact with real-world materials, model actual communication situations, and hone important language skills in an increasingly digital environment. In order to identify the precise ways in which these technologies aid in the development of students' speaking, listening, reading, and writing skills in English, this study will examine the ways in which a variety of multimedia tools—such as videos, animations, podcasts, language learning applications, and online interactive games—support the learning process.

Evaluating the effects of various multimedia tools on the general learning outcomes of the students is a second crucial goal. This entails a thorough analysis of the ways in which multimedia influences learners with varying needs and preferences in terms of motivation, engagement, and comprehension levels. Particular attention is paid to how multimedia accommodates kinesthetic, visual, and auditory learning styles to create more inclusive learning environments. Additionally, the study aims to determine potential obstacles to the use of multimedia tools, such as technological limitations, students' lack of digital literacy, or the possibility of distraction, and assess how these obstacles might be successfully overcome.

The third goal is to create useful suggestions for educators and instructors about how to successfully and intentionally include multimedia into ESL (English as a Second Language) classes. These suggestions, which are intended to help teachers create interactive, student-centered, multimedia-enhanced classes that are in line with language acquisition principles, will be founded on both theoretical understandings and actual classroom procedures. The significance of choosing suitable multimedia information, guiding students' participation through planned phases (preview, viewing, and post-viewing), and establishing a welcoming, encouraging learning atmosphere that promotes taking chances and using English are all emphasized.

- Showing images or key vocabulary related to the multimedia material.
- Discussing what the students already know about the topic.
- Setting clear learning objectives for the lesson.

In this stage, students' curiosity is piqued, and they are better equipped to absorb information during the main multimedia activity. Studies suggest that when students have a conceptual framework in mind before encountering new information, their comprehension and retention improve. Teachers may use preview activities like brainstorming, prediction tasks, or KWL charts (Know, Want to know, Learned) to scaffold the lesson.

Viewing Stage: The viewing stage is the core part of the multimedia-enhanced lesson. This is when students engage directly with multimedia content, which could include:

Watching videos, animations, or interactive presentations.

Listening to dialogues, stories, or podcasts that demonstrate the use of English in real-life contexts.

Engaging with interactive language apps or games.

Multimedia appeals to various learning styles—visual, auditory, and kinesthetic—helping students with different preferences to absorb the material more effectively. For instance, visual learners benefit from images and videos that provide context for new vocabulary, while auditory learners improve their listening and speaking skills by hearing native speakers use the language.

In some cases, however, multimedia alone may not be enough to draw out students who struggle with communication due to factors outside the classroom. As noted from personal experience, some children remain quiet due to a lack of confidence or fear of criticism from their parents. Their low self-esteem becomes a barrier to developing communication skills, making it necessary for teachers to combine multimedia with other supportive teaching strategies. Encouraging positive reinforcement and creating a safe environment where students feel comfortable making mistakes is crucial.

Post-Viewing Stage: In the post-viewing stage, students reflect on and apply what they have learned. This phase is essential for reinforcing new knowledge and skills. Activities during this stage

may include:

- Group discussions to practice speaking and sharing opinions about the multimedia content.
- Writing tasks, such as summarizing the video or completing worksheets based on what they watched.
- Role-playing exercises where students use the language they learned in simulated real-life situations.

Post-viewing activities encourage critical thinking and deepen comprehension. According to educational theories like Bloom's taxonomy, this stage helps students move from simple recall of information to higher-order thinking, such as analysis and application. Additionally, feedback during this phase helps students correct mistakes and solidify their communication skills.

For instance, online teaching is regarded by educators and students alike as one of the most crucial avenues for ensuring that education continues uninterrupted or with the least amount of difficulty. In 2020, people all across the world were affected and transformed by a new phrase called COVID-19. Due to obligatory closure, online instruction, or e-learning, became the backbone of the global education system as schools were forced to close. During the Covid-19 pandemic, English teachers benefited from using online learning environments. However, the drawbacks and difficulties were always more than the advantages. Thus, the purpose of this essay is to investigate the advantages of teaching via online platforms. English throughout the pandemic and list the difficulties experienced by teachers of the language. This systematic literature analysis employed Khan et al. (2003)'s five-phase review methodology to examine 21 journal articles that were released between 2020 and 2022. The results demonstrated that the advantages include improving teachers' ICT proficiency and creativity in lesson design, connecting with their students, and embracing the adaptability of online instruction. The difficulties include learners' terrible attitudes toward learning, the unfavorable atmosphere of working from home, and the inability to transition from traditional teaching methods to online platforms. It aims to provide stakeholders and policy makers with enlightenment so they can overhaul the current policy and elevate the curriculum to a more complete and holistic level by taking into consideration all of the arguments made.

The use of multimedia in developing communication skills among schoolchildren learning English offers substantial benefits. It enhances engagement, provides context for language learning, and caters to various learning styles, which facilitates a deeper understanding of the language. By incorporating multimedia into the preview, viewing, and post-viewing stages, educators can create a dynamic and effective learning environment.

REFERENCES

1. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning*. Cambridge University Press.
2. Sweller, J. (2005). *Implications of Cognitive Load Theory for Multimedia Learning*. Cognitive Theory of Multimedia Learning.
3. Paivio, A. (1990). *Mental Representations: A Dual Coding Approach*. Oxford University Press.
4. Chun, D. M., & Plass, J. L. (1996). Effects of multimedia annotations on vocabulary acquisition. *The Modern Language Journal*, 80(2), 183-198.
5. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-Learning and the Science of Instruction: Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning*. Wiley.
6. Soon, H.C, & Aziz, A.A. (2022). Teaching English online during the Covid-19 pandemic: A systematic literature review (2020-2022).

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-57-60

УДК 81

THE EVOLUTION OF HOMONYMY IN ENGLISH: HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT

MIRZAKHONOVA M. M.

1st year master's student

Miras University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract: *This article explores the evolution of homonymy in the English language within historical and cultural frameworks. Homonymy—the phenomenon where words share the same form but differ in meaning—has developed as a result of phonological convergence, semantic divergence, language contact, and socio-cultural shifts. The study examines linguistic mechanisms such as rebracketing, semantic broadening, and borrowing, highlighting how these processes have enriched the English lexicon.*

Keywords: *homonymy, historical linguistics, semantic change, English language, lexical development, phonological convergence, language teaching, cognitive linguistics, natural language processing*

Homonymy plays a critical role in the development of the English language by contributing to its richness, flexibility, and creativity. Homonyms—words that share the same spelling or pronunciation but differ in meaning—illustrate the dynamic evolution of language through historical shifts, cultural influences, and semantic change. This paper explores how homonymy has developed over time, examining key historical milestones, the impact of invasions and borrowings, and the role of societal transformations. Through detailed analysis, this study highlights the linguistic and communicative significance of homonymy and demonstrates its vital function in the ongoing evolution of English [2, p. 112].

One of the reasons homonymy persists and even expands in English is the principle of lexical economy, which aims to minimize the number of distinct word forms needed for communication. According to G. Zipf's theory, language users tend to favor structures that require the least cognitive and articulatory effort, leading to the reuse of forms for different meanings [6, p. 10]. Homonymy exemplifies this principle by allowing one form to serve multiple semantic roles, especially when context can resolve ambiguity.

From a cognitive linguistics perspective, homonyms activate multiple meanings in the mental lexicon simultaneously, demanding additional effort from listeners or readers to select the correct one based on contextual clues. This process, while complex, reflects the brain's efficiency in handling ambiguity and relying on situational patterns [3, p. 128].

Additionally, language contact and borrowing have accelerated the development of homonyms in English. When words from Latin, French, or Norse entered the language, they sometimes overlapped in form with native English words, resulting in accidental homonymy [1, p. 64]. For example, the word *port* comes from Latin *portus* ("harbor") and French *porter* ("to carry"), resulting in two distinct meanings under a single spelling and pronunciation [2, p. 143].

Even more, technological advances have created functional homonyms. The word *stream*, for instance, traditionally referred to a small river, but it now also denotes digital media transmission. This new sense reflects both semantic broadening and the repurposing of familiar vocabulary for emerging domains [5, p. 591].

While homonymy poses challenges in natural language processing, modern algorithms attempt to resolve ambiguity using large-scale context and probabilistic models. As Jurafsky and Martin note, machine learning systems rely on word embeddings and neural networks to differentiate between homonyms like *bat* (animal) and *bat* (sports) based on surrounding text [5, p. 656].

Ultimately, the persistence of homonymy illustrates the tension between communicative precision and linguistic economy. English, like many natural languages, balances these forces by maximizing the use of existing forms while relying on context to ensure understanding [6, p. 14].

Homonymy often introduces semantic ambiguity, a phenomenon in which the meaning of a word or phrase is unclear without additional context. In everyday communication, such ambiguity can either hinder understanding or enhance expression, depending on the speaker's intent and the listener's ability to interpret meaning correctly. For instance, in the sentence "He went to the bank," the word bank could imply a financial institution or a riverbank—only context clarifies the intended meaning [4].

Linguists differentiate accidental homonymy, which arises through phonetic convergence, from systematic polysemy, where multiple meanings develop from a common conceptual core [3, p. 124]. In English, the boundary between these categories is often blurred, making interpretation heavily context-dependent [1, p. 72].

Writers and poets have long used homonymy as a stylistic tool. Shakespeare, for example, employed homonyms and double entendres to enrich dramatic irony and humor. These linguistic features enable multi-layered readings, offering both literal and figurative interpretations simultaneously [2, p. 251]. This creative use of homonymy remains relevant in modern literature, advertising, and even political rhetoric.

Homonymy also intersects with language acquisition and second-language learning. For English learners, homonyms pose unique challenges because the same phonetic or graphic form may correspond to entirely unrelated meanings. Teaching strategies must therefore emphasize contextual clues, contrastive analysis, and exposure to real-life usage [1, p. 87; 3, p. 139].

In computational linguistics, homonymy is classified under the broader issue of word sense disambiguation (WSD). According to Jurafsky and Martin, resolving ambiguity is essential for accurate machine translation, speech recognition, and information retrieval. Systems trained with large corpora use distributional semantics to assign the most likely meaning based on context and probability [5, p. 688].

Furthermore, the rise of global English and technological communication has led to the rapid lexical redefinition of common terms. For instance, platform traditionally meant a physical stage but now frequently refers to a digital service (e.g., social media platform). These changes expand the inventory of homonyms and reflect ongoing lexical dynamism [2, p. 403].

Thus, homonymy is not a static feature but a living aspect of linguistic evolution, intricately tied to historical development, cognitive function, and social change. Understanding its mechanisms helps explain how languages like English adapt, thrive, and remain responsive to cultural and technological innovation [6, p. 11].

The study of homonymy has long attracted linguistic attention due to its complexity and influence on communication. Homonyms can be categorized into types such as homophones (words that sound alike but differ in meaning and sometimes spelling), homographs (words spelled alike but differing in meaning or pronunciation), and complete homonyms (words identical in both spelling and sound but differing in meaning). The rise of homonymy in English can largely be attributed to phonological evolution, such as the Great Vowel Shift, which led to the convergence of sounds. Additionally, the blending of Anglo-Saxon, Norse, and Norman French vocabularies introduced numerous cases where distinct meanings converged into similar forms [1, p. 64–65].

English homonyms serve various functions in language use, including facilitating humor, ambiguity, and stylistic richness. For instance, words like "bank" (a financial institution and the side of a river) or "bat" (an animal and a piece of sports equipment) exemplify how context determines meaning. Homonymy enables writers and speakers to craft puns, riddles, and layered texts that engage audiences more deeply.

Historical linguists identify two main mechanisms responsible for the emergence of homonymy in English: convergent sound development and divergent sense development. Convergent sound development refers to the historical phonetic changes where words that were

originally distinct became identical in pronunciation or spelling. Examples include sea (from Old English *sæ*) and see (from OE *seon*), meat (OE *mete*) and meet (OE *metan*), eye (OE *eage*) and I (OE *ic*), and son (OE *sunu*) and sun (OE *sunne*). On the other hand, divergent sense development occurs when a single word evolves to carry different meanings over time, eventually leading to the perception of separate words. An example is flower and flour, which both originated from Middle English flour (derived from Old French flour, flor, Latin flos—florem) meaning "the best part"[4].

Further Historical and Cultural Perspectives on Homonymy in English. The evolution of homonymy in English is deeply intertwined with the language's historical development and cultural influences. One significant factor contributing to homonymy is the process of semantic change, where words acquire new meanings over time due to various linguistic, psychological, and sociocultural forces. For instance, the word "odd" originally referred to something that stuck out, like the point of a triangle. Over time, it evolved to mean something unusual or peculiar, and eventually came to denote numbers not divisible by two[8].

Additionally, the phenomenon of rebracketing has played a role in the development of homonyms. Rebracketing occurs when the boundaries between words are misinterpreted, leading to new word forms. For example, the word "nickname" originated from the misdivision of "an ekename," where "eke" meant "also" or "additional." Over time, "an ekename" became "a nickname," altering both the form and meaning of the word.

As new inventions, ideas, and cultural phenomena emerge, existing words are often adapted to encompass new meanings, a process known as semantic broadening. For example, the word "mouse" originally referred solely to the rodent but now also denotes a computer device. Such semantic developments showcase English's tendency to repurpose familiar terms rather than create entirely new words, promoting efficiency and creativity. Homonymy, thus, serves as a vehicle for linguistic innovation, maintaining the relevance and dynamism of the language[3, p. 127].

The study and teaching of homonymy also offer valuable insights into the cognitive processes involved in language comprehension and acquisition. From a psycholinguistic perspective, homonyms challenge the brain's ability to process meaning based on context. This demands high levels of semantic awareness and flexibility, which are essential skills for both native speakers and language learners[6, p. 10].

For language learners, homonymy can initially be a source of confusion, especially when two words appear identical in form but diverge significantly in meaning. For example, learners might misinterpret the sentence "He left the club early" if they associate the word "club" only with a physical object rather than a social venue. Thus, mastering homonyms becomes crucial for achieving fluency and understanding the subtleties of English discourse.

Moreover, the existence of homonymy in English reflects broader trends in natural language: economy, efficiency, and adaptability. Rather than inventing new words for every new meaning, languages like English tend to repurpose existing forms. This phenomenon illustrates Zipf's Principle of Least Effort, where language users favor solutions that require the least amount of cognitive and articulatory effort while remaining communicatively effective.

Additionally, the rise of artificial intelligence and machine learning has sparked new discussions about homonymy. Natural Language Processing (NLP) systems must be trained to disambiguate homonyms accurately. For instance, AI models like search engines and virtual assistants must distinguish between "date" as a fruit and "date" as a calendar reference. These technological applications underscore the practical importance of understanding and teaching homonymy in the digital age.

The cultural context also plays a crucial role in shaping homonymy. Cultural exchanges, technological advancements, and social changes all influence how words acquire new meanings. In literature and media, homonyms often enhance narrative depth and thematic complexity. For example, Shakespeare's plays are renowned for their use of homonyms to achieve wit, irony, and emotional resonance. Homonymy thus not only reflects but also shapes cultural narratives, embodying the interplay between language and society[5, p. 650].

Through an exploration of its historical roots, functional roles, and cultural significance, this study underscores that homonymy is not merely a linguistic curiosity but a core component of English's vitality. By embracing and navigating homonymy, English continues to evolve as a rich, nuanced, and expressive medium of global communication.

REFERENCES

1. Jackson, H., Amvela, E. Z. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology. – London: Continuum, 2000. – 192 p.
2. Crystal, D. The Stories of English. – London: Penguin Books, 2005. – 496 p.
3. Ullmann, S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford: Blackwell, 1962. – 266 p.
4. DocLecture.net. Homonyms in Modern English [Electronic resource]. – URL: <https://doclecture.net/1-67062.html> (accessed: 29.04.2025).
5. Jurafsky, D., Martin, J. H. Speech and Language Processing (3rd ed., draft). – Stanford: Stanford University, 2021. – 842 p.
6. Zipf, G. K. Human Behavior and the Principle of Least Effort. – Cambridge (MA): Addison-Wesley, 1949. – 573 p.
7. Wikipedia contributors. Rebracketing [Electronic resource] // Wikipedia. – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Rebracketing> (accessed: 29.04.2025).
8. English Stack Exchange. How did homonyms come into existence? [Electronic resource]. – URL: <https://english.stackexchange.com/questions/43591> (accessed: 29.04.2025).

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-61-64

О РАЗНОВИДНОСТЯХ ФРАНЦУЗСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

ГАЗИЕВА ХАМИДА ХУРРАМОВНА

кандидат педагогических наук доцент кафедры иностранных языков юридического факультета, Таджикского национального университета. Душанбе, Таджикистан.

Аннотация: В данной статье речь идёт о разновидностях французского литературного языка. Существование трёх разновидностей французского литературного языка поддерживается многие годы системой образования, а также очень развитым во Франции интересом к проблемам языка, деятельности филологов, не первый век занимающихся «нормализации» французского языка.

Ключевые слова: французский литературный язык, французская разговорная речь, процесс обучения, система образование, проблемы языка, общения, словообразовании, этапы обучения, аудирование диалогов.

Summary In the given article it is said about kinds of literary French language. Existence of three types of French language is supported by the system of education for many years in France and by special interest to the problems of language, activity of philologists, who deals with “normalization” of French language.

Key words: literary French language, French talking speech, process of teaching, system of education, problems of language, conversation, word building, stages of teaching, listening to dialogues.

Аннотатсияи: Дар мақолаи мазкур нисбат ба хелҳои забони адабии фаронсаӣ сухан меравад. Вуљуд доштани се намуди забони адаби фаронсаӣ солҳои тулонӣ аз ҷониби низоми таъсилот дастгирӣ меёбад, инчунин бо тавалљуи хоса ба масъалаҳои забон дар Фаронса доштани мардум фаъолияти забониносон, ки якчанд аср бо ба «эътидол» овардани забони фаронсаӣ сари кор доранд.

Калидвожаҳо: забони адабии фаронсаӣ, нутқи гуфтугунии фаронсаӣ, раванди таълим, низоми таъсилот, масъалаҳои забон.

Французский литературный язык представляет собой весьма сложную систему, которое изучается и описывается с различных сторон, прежде всего, со стороны его устройства и со стороны его функционирования. Со стороны устройства французский язык, как и многие языки мира представляет собой сложнейшую систему систем, представленную различными уровнями фонетическим, морфемным, лексико-семантическим, грамматико-синтаксическим. Изучение научное описание французского литературного языка проводится по его уровням, а также и по сферам функционирования единиц языка в различных сферах человеческой деятельности и различных сферах общения.

Французский литературный язык — эта форма исторического существования национального языка, принимаемая его носителями за образцовую. Любой язык представляет собой систему средств выражения, литературный язык можно определить как исторические сложившуюся систему общеупотребительных единиц, которые прошли длительную культурную обработку и осмысление в текстах авторитетных мастеров слова, при научном описании языка в грамматиках, а также в общении образованных носителей национального языка. Языковые средства литературного языка складывались и оттачивались в течение долгого времени, так как их назначение заключается в точном, ясном, понятном и выразительном выражении сложного мира идей, чувств и представлений; всего многообразия предметов и явлений действительности.

Французская разговорная речь (*français familier*) –это разновидность французского языка, используемая при личном непринужденном общении, в быту, в семье, с друзьями, обладает своими особенными чертами в фонетике, морфологии, словообразовании, синтаксисе, номинации. Эти особенности должны четко осознаваться как преподавателями французского языка так и теми кто этот язык еще только изучает.

Явление французской разговорной речи встречаются уже на тех этапах обучения языку, когда начинается аудирование диалогов, просмотр учебных и тем более художественных фильмов, чтение произведений современной художественной литературы. Невнимание в процессе обучения к явлениям разговорной речи может в дальнейшем привезти (и нередко приводит) к непониманию речи «естественных» носителей языка в ситуациях неофициального общения, а также к не пониманию тех имитаций «живой» речи, которые встречаются в художественных фильмах и письменных текстах. Нельзя лишь забывать о том что попытки имитировать французскую разговорную речь обычно кажутся смешными носителю языка. Употреблять чересчур французские слова и образные выражения а тем более арготизмы надо умеючи и к месту, чтобы не быть смешным. Вместе с тем отдельные слова и выражения, по-видимому, целесообразно вводить в речь у студентов, объяснив возможность их употребления.

В современной лингвистике поставлена проблема изучения так называемых разговорных универсалий, уже отмечены черты сходства разговорной речи ряда славянских и не славянских языков, среди которых французская разговорная речь:

1) общность структуры коммуникативного акта в разговорной речи разных языков: в условиях непринужденно основа общения используется как вербальные, так и невербальные средства передача информации (жест, мимика, взгляд, действия партнеров коммуникации).

2) тесная связь разговорной речи ситуацией, которая служит дополнительным источником информации; велика роль наличие общих предварительных сведений у собеседников (роль общности их апперцепционной базы); роль контекста;

3) устная форма существования разговорной речи повышает, в частности, роль интонации, логического ударения, синтаксической расчлененности высказывания, повторов, а также средств линейной грамматики ;

4) общие особенности строения семантики текста: смысл обычно передается целым комплексом средств, а не только средствами вербальными; характерно тематическое многоголосие; части разных реплик накладываются друг на друга...;

5) широко употребляются единицы общего значения (местоимения, семантически опустошенные существительные, явления так называемой экспансии именительного падежа существительного).

6) непринужденность, неподготовленность разговорной речи ведут к тому, что говорящий не успевает тщательно обдумать и оформить свою речь - в связи с этим для разговорной речи характерны небрежное произношение (с частой редукцией звуков), тенденция к сокращению длинных номинативных единиц в словообразовании и использованию более кратких структур, явления бессоюзия меньшая, чем в кодифицированном литературном языке, глубина высказывания в синтаксисе;

7) более регулярные строение системы разговорной речи по сравнению с кодифицированным литературным языком, ее меньшая зависимость от действия узуса и строгих грамматических норм (это ярко обнаруживается, например, в регуляризации неузального словообразования);

8) широкое, не нагруженное функционально варьирование единиц разных уровней - в фонетике, словообразовании, морфологии, в синтаксисе лексики; 9) распространенность узальных транспозиций разного рода (например, использование вопросительных по форме конструкций для передачи вежливой просьбе).

Формированию подхода к явлениям французской разговорной речи способствовала, в частности, следующие образование и синтаксис французской разговорной речи.

Некоторые черты словообразования французской разговорной речи. Такие универсальные особенности разговорной речи разных языков (в том числе и французского), как непринужденность, тесная связь с ситуацией, сопутствующий речи, экспрессивность « обуславливают свободу действия слово образовательных моделей от строгих грамматических регламентации, что усиливает сферу не узального слово образование (то есть, создание слов, незакрепленных традициями слово употребление), делает в значительной сфере экспрессивного словообразования, расширяет производство производств слов, создаваемых по требованиям данного акта общения, данной конструкции»

В французской разговорной речи употребляются общие с кодифицированным литературным языком суффиксы:

а) со значением действия и результата действия

(-age :engueuler–engueulade «ругань»;

-age :cafarder–cafardage «донос»;

-ance : rouspéler–rouspétance «ворчание»;

б) обозначающие имя лица, производящего действие

(-ard : pellicule–pelliculard «киношник»;

-eur :traficoter–traficoteur «тот, кто занимается темными делишками»);

в) имя лица, характеризующего по тому качеству, которое названо производящей основой
–ard : frousse–froussard «трусливый; трус») ;

г) со значением уменьшительности и / или положительной оценки

(-et, -ette :gentille–gentillette «милашка»;

-ot, -otte : parler–parlotte «болтовня»;

sec–secot «тощий»; -in : roux, rouge–rouquin «рыженький рыжик » ;

-inet : blond–blondinet «блондинчик»).

Эти суффиксы в сочетании с производящей основой служат повышению экспрессивности французской разговорной речи.

В французской разговорной речи используются суффиксы не только общие с кодифицированным литературным языком, но и специфические, экспрессивные: - os (musician - musicos),

-ache (brave –bravache) “ храбрый; храбрец ” ,

- aille (politique - politicaille) “политиканство”,

Flic -flicaille “полиция” , “полицейские”,

-aillon (pipe–pipaillon) “неумелый курильщик”,

-avocat - avocaillon “адвокатишка”,

-asse (fille -fillasse) “толстая, вульгарная девушка

(bête–bêtasse) “простофиля”,

fin–finasser “изворачиваться, хитрить”

jaune –jaunasse “желтующий”, и другие.

В французской разговорной речи развита синонимия словообразовательных аффиксов, создающие экспрессивную вариативность средств выражения, например, в глагольном словообразовании (tourner–tournailler, tourniller, tournicoter, tourniquer, tourner, tournasser, tournicher, tournocher, tournouiller, tournacher, tourner “крутиться, кружить , вертеться вокруг).

Орфографические сокращения способны получить ранг слова, иметь суффиксацию (CAPES) «certificat d’aptitude pédagogique à l’enseignement secondaire вузовский диплом, дающий право преподавать в средней школе» - capésien студент, который стремится получить диплом , дающие право преподавания. Среди слов , образованных усечением конца слова, больше всего слов на - o (éditorial - édito) редакционная статья, передовица), хотя есть слова и из другими конечными гласными: ampli/ficateur/, prin/cipal/. Отсекается не только последний (или последние) слог, но и первый: /Con/servatoire.

В заключении представляется необходимым обратить внимание на то, что французская разговорная речь является одной из трех разновидностей французского литературного языка, наряду с *français littéraire* и *français courant*. *Français littéraire* (синонимы : *français soigné / soutenu / écrit ; français écrit littéraire...*) - это язык литературы, тщательно обработанный, поддерживаемый на определённом высоком уровне, существующий в формах письменной (статьи, диссертации...) и устной (доклады, лекции...); именно *français littéraire* послужил основой традиционных французских грамматик.

Наличие трех разновидностей французского литературного языка уходит корнями еще в XII— XIV века— тогда общему языку» (*langue commune*) противопоставился “обработанный язык” (*langue cultivée*), заменивший латинский и в судопроизводстве, и на университетской кафедре, и в литературе.

Существование этих разновидности французского языка поддерживается многие годы системой образования, а также очень развитым во Франции интересам к проблемам языка, деятельности филологов, не первый век занимающихся «нормализацией» французского языка.

Это должно осознаваться и теми, кто преподает французский язык как иностранный, и с самого начала обучения теми, кто данный язык изучает.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алисова, Т.Б. Введение в романскую филологию / Т.Б. Алисова, Т.А. Репина. - М.: Высшая школа, 2007. - 453 с.
2. Боботов В. Правосудие во Франции [Электронный ресурс]. -М.,1994.—Режим доступа: <http://www.france-jus.ru/index.php?page48>.
3. Савельев А.Е. Введение в филологию / А.Е. Савельев. - М.: Альянс, 2016. - 480 с.
4. Challe O. Enseigner le français de specialite. - Paris : CLE International, 2002. - 380 p.
5. Dictionnaire de didactique du français. - Paris: CLE International, 2003. - 304 p.
6. Davantage M., Cohen M., L'allemand M. Dictionnaire du français vivant. -Nouvelle. éditeur.- Paris., Bordas, 1983.
7. Mauger Google. Grammaire pratique du français d'aujourd'hui : Langue parlée: Langue écrite. - P., 1968
8. Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности. М.,1965,с.124.
9. Леже, Р. Содействие переводу как задача сравнительного правоведения [Электронный ресурс] // Нотариальный вестник. — 2008. - № 10.— Режим доступа: http://www.notariat.ru/bulletinarhiv/press_2875_23.aspx.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-65-69
УДК 372.882

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПУТЕВОДИТЕЛЬ ПО СОВРЕМЕННОЙ МАЛОЙ ПРОЗЕ КАЗАХСТАНА

ТЕТЕРИНА КРИСТИНА НИКОЛАЕВНА
БАЙЗАКОВА АЙНУР ТАЛГАТОВНА
САТИНА НУРАЙЫМ НУРЖАНКЫЗЫ

Студенты Института языка и литературы Северо-Казахстанского университета им. М.
Козыбаева

Научный руководитель – С. АГИБАЕВА
Петропавловск, Казахстан

Аннотация: статья посвящена описанию проекта по созданию учебного электронного пособия-путеводителя по современной малой прозе Казахстана, направленного на повышение интереса школьников к отечественной литературе XX в., знакомства с произведениями казахстанских авторов-прозаиков, а также развития познавательной активности и творческих способностей учащихся. Проект объединяет произведения казахстанских авторов, отражающие уникальные элементы «казахстанского текста»: ландшафт, традиции, культурные коды. Путеводитель структурирован по регионам страны, каждый из которых представлен тематическим разделом, включающим краткие содержания произведений, интерактивные задания, биографии авторов и дополнительные материалы. Особое внимание уделяется интеграции современных технологий (QR-коды, интерактивные карты) и игровых элементов для повышения мотивации учащихся. Статья раскрывает актуальность, новизну и практическую значимость проекта, а также его роль в сохранении культурного наследия Казахстана.

Ключевые слова: литературный путеводитель, малая проза, казахстанский текст, интерактивное обучение, школьное образование.

Понятие "казахстанский текст" в литературоведении охватывает уникальный сплав ландшафтных обозначений, климатических особенностей, топонимов, знаковых произведений культуры и культурных традиций, формирующих особый художественный универсум. Степные просторы, горные массивы, древние мазары и современные города — все это активные участники повествования, формирующие особый культурный код. Данный код становится центральным элементом нового образовательного проекта — электронного учебного пособия-путеводителя по современной малой прозе Казахстана.

Член Союза писателей Казахстана Есболат Айдабосын отметил: "Наша литература в содержательном плане конкурентоспособна. Мы ничем не хуже других. Но проблема в ее распространении...". [1] Наш проект призван решить эту проблему, создав "мост" между богатым литературным наследием современного Казахстана и школьниками.

Путеводитель представляет собой инновационный образовательный продукт, где каждый административно-территориальный регион Казахстана имеет свое уникальное название, отражающее суть отобранных произведений:

- Северный Казахстан — "Детская пора";
- Восточный Казахстан — "Природа и человек";
- Западный Казахстан — "Не дорога гостьба, дорога дружба";
- Южный Казахстан — "Город и степь";
- Центральный Казахстан — "Время и память".

Путеводитель представляет собой не просто сборник текстов и заданий, а целостную образовательную экосистему. Каждый раздел включает:

1. Географическую карту региона с отмеченными литературными местами.
2. Краткие содержания произведений с культурологическим комментарием.
3. Систему интерактивных заданий разных уровней сложности.
4. Материалы для творческой работы и проектной деятельности.
5. Словари терминов и малоизвестной лексики.

Уникальность проекта подтверждается и подходом к отбору произведений. Как известно, рассказ - наиболее мобильный и свободный вид художественного произведения, привлекательный и для авторов, и для читателей. Именно поэтому в жанре рассказа наиболее выразительно и разнообразно раскрывается окружающая нас действительность.

В проекте «Литературный путеводитель по современной малой прозе Казахстана» особое место занимает интерактивная карта, которая не только визуализирует географию произведений, но и становится инструментом анализа текстов. В отличие от традиционных методов изучения литературы, где текст воспринимается как статичный объект, интерактивная карта в путеводителе позволяет:

1. организовать групповую и индивидуальную работу одновременно, обеспечив учащимся при этом эффективную работу и развлечение. Например, игра «Найди персонажа» по рассказу А.К. Кекилбаева «После встречи» позволяет подготовить описание персонажа и затем найти его, объединившись всем классом. Данная игра основана на анализе сюжета рассказа.

2. Интерактивная карта также стимулирует развитие критического мышления и творческого подхода учащихся. Например, есть задания по предложению своего варианта финала рассказа, созданию образа персонажей через 10 лет, формированию профиля персонажей рассказа в социальных сетях или анкеты в стиле 2000-х, описанию того или иного пространства с помощью приема «Словесное рисование» и т.д.

3. Интерактивная карта способствует улучшению навыков работы с искусственным интеллектом и другими дополнительными ресурсами для создания креативного продукта. Например, создание буктрейлера или обложки рассказа, гербов персонажей.

Так, в случае с рассказом А.К. Кекилбаева "После встречи", карта помогает увидеть, как те или иные обстоятельства указывают на различия и даже несовместимость людей одного и того же круга. В то же время, в рассказе Г. Доронина "Подруги" воспоминания становятся символом нерушимых духовных уз.

На примере раздела под названием "Время и память", посвященного центральному Казахстану, рассмотрим особенности внутренней структуры Путеводителя. Введение в раздел звучит поэтично и философски: "Время неумолимо: оно стирает следы прошлого, превращая живые воспоминания в пыль. Но память — это то, что сопротивляется забвению, связывая поколения незримыми нитями". Эти строки задают тон всему разделу, посвященному рассказам К. Жунистеги "В степи" и Е. Пономаренко "Игорь".

Краткий пересказ содержания рассказа К. Жунистеги демонстрирует особенности работы авторов проекта с первоисточниками: "Рассказ "В степи" повествует о путешествии группы людей, включающей учёного Жамбыла, его друга Касена, водителя Дукена и Магауа, по казахским степям. Герои отправляются в отпуск, чтобы исследовать природу и исторические места родного края". Особое внимание уделяется связи ландшафта с культурной памятью: "Степь — это живая летопись народа, хранящая следы кочевых племён, отзвуки древних легенд и мудрость предков".

Актуальность Путеводителя заключается не только в тщательном отборе произведений – образцов малой прозы современного Казахстана, но и в инновационных методах работы с текстом. Каждое произведение сопровождается многоуровневой системой заданий, разработанных с учетом возрастных особенностей учащихся.

Возьмем, к примеру, задания к рассказу К. Жунистеги "В степи". Уровень "А" включает традиционные вопросы на понимание текста: "Кто является главным героем рассказа? Где разворачиваются события произведения?" Однако уже на этом этапе появляются творческие

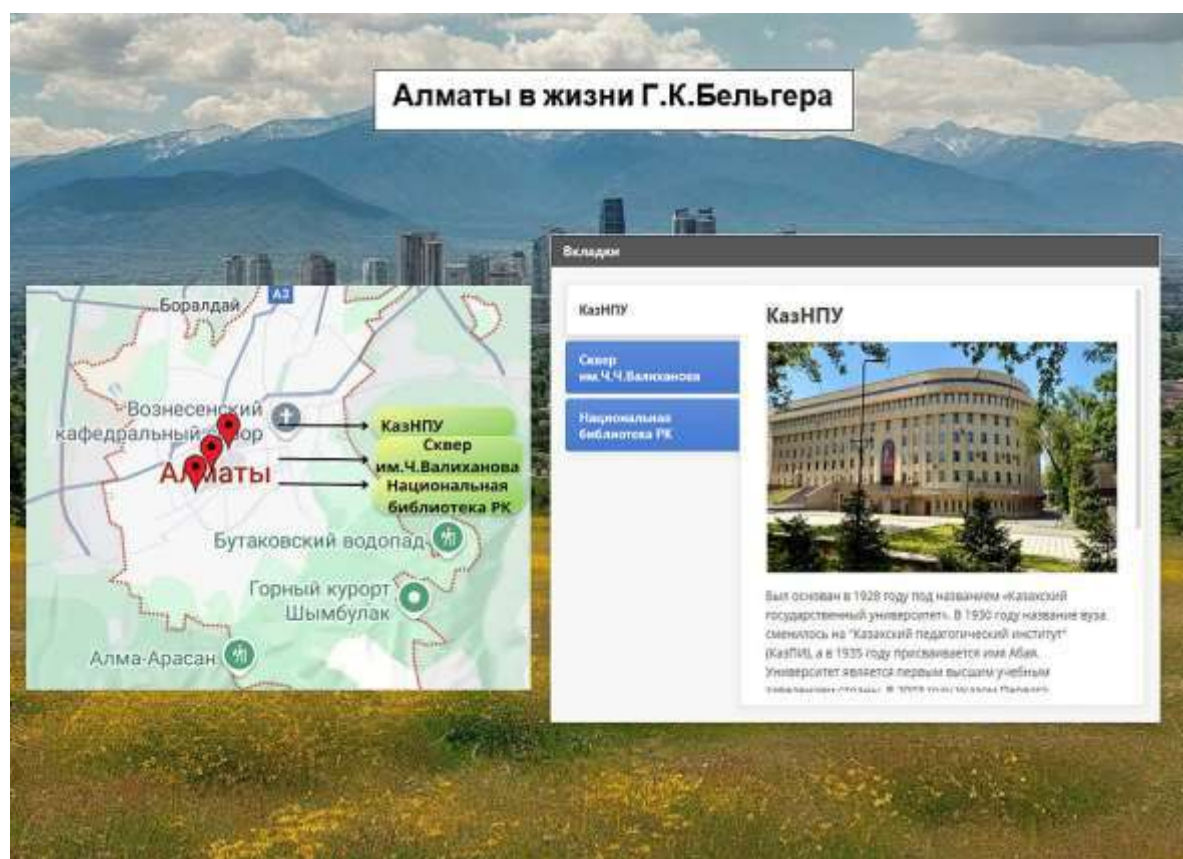
элементы: "Представьте, что вам выпала возможность отправиться в степь. Опишите свои ожидания и эмоции".

Уровень "В" предлагает групповую работу в формате квеста с элементами ролевой игры. Ученики делятся на команды, каждая из которых получает роль одного из героев рассказа. Серия испытаний включает:

- "Тайна Сангыру" — анализ значения природных образов;
- "Следы прошлого" — работа с археологическим контекстом;
- "Исчезновение волка" — исследование приемов маскировки животных;
- "Честь и наследие Айтеке-батыра" — осмысление культурного наследия.

Особого внимания заслуживают задания уровня "С", развивающие метапредметные навыки. Например, задание "Киносценарий": "Представьте, что по рассказу К. Жунистеги снимают фильм. Опишите одну сцену, добавив детали, которые помогут глубже раскрыть характер героев и атмосферу степи". Это задание знакомит учащихся с основами визуальной культуры.

Как уже было сказано, «изюминкой» Путеводителя является его интерактивность. Рассмотрим, как представлено творчество Г. Бельгера в разделе "Город и степь". Первая часть посвящена биографии писателя: например, нажимая на предметы-символы на картинке, пользователь узнаёт, что у Г. Бельгера не было черновых вариантов произведений. Изображенные шахматы символизируют его любовь к этой интеллектуальной игре на протяжении жизни писателя. Далее следует визуализация мест Казахстана, связанных с писателем: при нажатии всплывает объяснение целей визита Г. Бельгера и описание самих мест, также прилагается геолокация.

Следующая часть включает анализ таких произведений, как "Дедушка Сергали". Фрагмент рассказа сопровождается рекомендациями, подсказками: "Обратите внимание на описания природы и пейзажа, которые использует автор. Как они помогают передать настроение и чувства героя?" Задания направлены на развитие навыков культурной

компетенции: "Найдите информацию о традиции благословения в вашей культуре и в других культурах".

Также внедрены задания на основе научной статьи одного из авторов проекта, К.Н. Тетериной: "Градация как значимый аспект словесного рисования пейзажа". В ней рассматривается, как последовательное нарастание или ослабление образов в описании природы влияет на восприятие текста, создавая эмоциональную глубину и усиливая связь читателя с произведением. Школьники получают возможность научиться видеть пейзаж глазами писателя, а затем создавать свои собственные зарисовки. Например, задание по рассказу Г. Бельгера "Дедушка Сергали" звучит следующим образом:

«Обратите внимание на описания природы и пейзажа, которые использует автор. Как они помогают передать настроение и чувства героя? Запишите примеры эпитетов и метафор, которые вам понравились. Напишите короткий текст (до 10 предложений), описывающий пейзаж вашего родного края или любимого места. Используйте градацию: от ближайших объектов (например, деревья, дома) к более удалённым (горы, небо)» [2, с. 112].

Такой подход позволяет развивать у школьников навыки художественного описания, внимание к деталям и эмоциональную связь с родной землей.

Особенно ценно, что Путеводитель не ограничивается казахской культурой, но показывает ее во взаимодействии с другими. Цитата Г. Бельгера: "В моей душе живут мотивы трех струн: струна казахская, струна немецкая и струна русская" — становится отправной точкой для сравнительного культурного анализа.

Проект опирается на солидную теоретическую базу, включающую труды казахстанских ученых: "Стиль казахского рассказа и повести" А.Е. Кулумбетовой, "Поэтика казахской художественной прозы начала XX века" А.С. Исмаковой, "Современный казахский рассказ" К. Рустембековой и др.

Актуальность проекта определяется несколькими факторами:

1. Необходимость популяризации казахстанской литературы;
2. подъем интереса к жанру рассказа в казахстанском литературоведении;
3. соответствие жанра малой прозы особенностям восприятия современной молодежи.

По мнению авторов проекта, в условиях клипового мышления и быстрого восприятия информации, короткие произведения позволяют школьникам легче усваивать литературные тексты. Это делает Путеводитель особенно востребованным в современной образовательной среде.

Практическая значимость проекта заключается:

- в разработке структурированного контента с разноуровневыми заданиями;
- создании методических рекомендаций для учителей;
- разработке КСП уроков в соответствии с типовой учебной программой;
- интеграции игровых элементов, соответствующих локациям произведений.

Ожидается, что использование Путеводителя на уроках русской литературы и во внеклассной работе будет способствовать:

- повышению интереса к современной отечественной литературе;
- развитию навыков аналитического и критического мышления;
- углубленному пониманию культурного кода казахстанского общества;
- формированию межкультурной компетентности.

"Литературный путеводитель по современной малой прозе Казахстана" — это современное учебное пособие, обладающее методической обоснованностью и практической значимостью. Через анализ произведений, глубоко укорененных в казахстанской почве, учащиеся смогут не только познакомиться с богатым литературным наследием, но и осознать себя частью продолжающейся культурной традиции.

Как отмечается во введении к разделу "Время и память": "Время может быть безжалостным, но пока жива память, живы и те, кого уже нет". Этот проект — именно о сохранении памяти: литературной, культурной, исторической. В этом его главная ценность и

педагогическая значимость. Путеводитель, сочетающий академический аспект с инновационными образовательными технологиями, имеет все шансы стать помощником для учителей-словесников и увлекательным проводником в мир литературы для казахстанских школьников.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. КАЗИНФОРМ [Электронный ресурс] / Произведения казахстанской литературы и искусства представили в Лондоне. — 2018. Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/proizvedeniya-kazahstanskoy-literatury-i-iskusstva-predstavili-v-londone_a3453401 (Дата просмотра: 11.04.2025).
2. Тетерина К.Н., Агибаева С.С. Градация как значимый аспект словесного рисования пейзажа // Материалы Международной конференции «Козыбаевские чтения - 2024: Казахстан и современные вызовы времени» (14 ноября). - Петропавловск: СКУ им. М. Козыбаева, 2024. Т. 2. – 901 с. - С. 111-115.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-70-71

APO-E IS THE PRINCIPAL CHOLESTEROL CARRIER IN THE BRAIN

SOPHIO MJAVANZDE

Faculty of Natural Sciences and Health Care of Batumi Shota Rustaveli State University
Batumi, Georgia

Abstract. *Apo-E belongs to a family of fat-binding proteins called apolipoproteins. In the circulation, it is present as part of several classes of lipoprotein particles, including chylomicron remnants, VLDL, IDL, and some HDL. Apo-E interacts significantly with the low-density lipoprotein receptor (LDLR), which is essential for the normal processing (catabolism) of triglyceride-rich lipoproteins.^[7] In peripheral tissues, Apo-E is primarily produced by the liver and macrophages, and mediates cholesterol metabolism. In the central nervous system, Apo-E is mainly produced by astrocytes and transports cholesterol to neurons^[8] via Apo-E receptors, which are members of the low density lipoprotein receptor gene family. Apo-E is the principal cholesterol carrier in the brain. Apo-E qualifies as a checkpoint inhibitor of the classical complement pathway by complex formation with activated C1q.*

Keywords: *APOE-e4, Insult, Amyloid plaques, Genetic risk, cholesterol*

Introduction

Apo-E belongs to a family of fat-binding proteins called apolipoproteins. In the circulation, it is present as part of several classes of lipoprotein particles, including chylomicron remnants, VLDL, IDL, and some HDL. Apo-E interacts significantly with the low-density lipoprotein receptor (LDLR), which is essential for the normal processing (catabolism) of triglyceride-rich lipoproteins. In peripheral tissues, Apo-E is primarily produced by the liver and macrophages, and mediates cholesterol metabolism. In the central nervous system, Apo-E is mainly produced by astrocytes and transports cholesterol to neurons^[8] via Apo-E receptors, which are members of the low density lipoprotein receptor gene family. Apo-E is the principal cholesterol carrier in the brain.^[10] Apo-E qualifies as a checkpoint inhibitor of the classical complement pathway by complex formation with activated C1q. ApoE on high-density lipoproteins is primarily responsible for lipid transport and cholesterol homeostasis in the central nervous system (CNS). Normally produced mostly by astrocytes, apoE is also produced under neuropathologic conditions by neurons. ApoE on high-density lipoproteins is critical in redistributing cholesterol and phospholipids for membrane repair and remodeling. The 3 main structural isoforms differ in their effectiveness. Unlike apoE2 and apoE3, apoE4 has markedly altered CNS metabolism, is associated with Alzheimer disease and other neurodegenerative disorders, and is expressed at lower levels in brain and cerebrospinal fluid. ApoE4-expressing cultured astrocytes and neurons have reduced cholesterol and phospholipid secretion, decreased lipid-binding capacity, and increased intracellular degradation. Two structural features are responsible for apoE4 dysfunction: domain interaction, in which arginine-61 interacts ionically with glutamic acid-255, and a less stable conformation than apoE3 and apoE2. Blocking domain interaction by gene targeting (replacing arginine-61 with threonine) or by small-molecule structure correctors increases CNS apoE4 levels and lipid-binding capacity and decreases intracellular degradation. Small molecules (drugs) that disrupt domain interaction, so-called structure correctors, could prevent the apoE4-associated neuropathology by blocking the formation of neurotoxic fragments. Understanding how to modulate CNS cholesterol transport and metabolism is providing important insights into CNS health and disease. [4],[5],[6], [7].

APOE-e4 is one of three common forms of the APOE gene; the others are APOE-e2 and APOE-e3. We all inherit a copy of some form of APOE from each parent.

There are at least three slightly different versions (alleles) of the APOE gene. The major alleles are called e2, e3, and e4. The most common allele is e3, which is found in more than half of the

general population People who inherit one copy of the APOE $\epsilon 4$ allele have an increased chance of developing the disease; those who inherit two copies of the allele are at even greater risk.

However, researchers have found that this allele is associated with an increased number of protein clumps, called amyloid plaques, in the brain tissue of affected people.. [1], [3]. [4].

Apolipoprotein E (ApoE) is critical in A β dynamics, influencing its metabolism, aggregation, and deposition.

The central nervous system accounts for only 2% of the whole body mass but contains almost a quarter of the unesterified cholesterol present in the whole individual. This sterol is largely present in two pools comprised of the cholesterol in the plasma membranes of glial cells and neurons and the cholesterol present in the specialized membranes of myelin. From 0.02% (human) to 0.4% (mouse) of the cholesterol in these pools turns over each day so that the absolute flux of sterol across the brain is only approximately 0.9% as rapid as the turnover of cholesterol in the whole body of these respective species. The input of cholesterol into the central nervous system comes almost entirely from in situ synthesis, and there is currently little evidence for the net transfer of sterol from the plasma into the brain of the fetus, newborn or adult. In the steady state in the adult, an equivalent amount of cholesterol must move out of the brain and this output is partly accounted for by the formation and excretion of 24S-hydroxycholesterol. This cholesterol turnover across the brain is increased in neurodegenerative disorders such as Alzheimer's disease and Niemann-Pick type C disease. Indirect evidence suggests that large amounts of cholesterol also turn over among the glial cells and neurons within the central nervous system during brain growth and neuron repair and remodelling. This internal recycling of sterol may involve ligands such as apolipoproteins E and AI, and one or more membrane transport proteins such as members of the low density lipoprotein receptor family. Changes in cholesterol balance across the whole body may, in some way, cause alterations in sterol recycling and apolipoprotein E expression within the central nervous system, which, in turn, may affect neuron and myelin integrity. Further elucidation of the processes controlling these events is very important to understand a variety of neurodegenerative disorders.

REFERENCES

1. Sh Vashadze [ABOUT STROKE: Print version was publishe: EXPERIMENTAL & CLINICAL MEDICINE N 4 \(2016\)](#) Pages 40-42 - Experimental and Clinical Medicine Georgia, 2021
2. Vashadze S. kekenadze M Beridze M. Vashadze SH. Kvirkvelia N STROKE MANAGEMENT IN GEORGIA- RED FLAGS European Stroke Journal 9th European Stroke Organisation Conference (ESOC2023) <https://eso-conference.org> Publication date 2023/6Journal Volume 8Issue ssue 2 Pages <https://journals.sagepub.com> doi/epub/10 European Stroke Journal
3. Liu CC, Liu CC, Kanekiyo T, Xu H, Bu G (February 2013). "Apolipoprotein E and Alzheimer disease: risk, mechanisms and therapy". *Nature Reviews. Neurology*. **9** (2): 106–118. doi:10.1038/nrneurol.2012.263. PMC 3726719. PMID 23296339.
4. Yin C, Ackermann S, Ma Z, Mohanta SK, Zhang C, Li Y, et al. (March 2019). "ApoE attenuates unresolvable inflammation by complex formation with activated C1q". *Nature Medicine*. **25** (3): 496–506. doi:10.1038/s41591-018-0336-8. PMC 6420126. PMID 30692699.
5. Babin PJ, Thisse C, Durliat M, Andre M, Akimenko MA, Thisse B (August 1997). "Both apolipoprotein E and A-I genes are present in a nonmammalian vertebrate and are highly expressed during embryonic development". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. **94** (16): 8622–8627. Bibcode: 1997PNAS...94.8622B. doi:10.1073/pnas.94.16.8622. PMC 23048. PMID 9238027.
6. Huebbe P, Rimbach G (August 2017). "Evolution of human apolipoprotein E (APOE) isoforms: Gene structure, protein function and interaction with dietary factors". *Ageing Research Reviews*. **37**: 146–161. doi:10.1016/j.arr.2017.06.002. PMID 28647612. S2CID 3758905
7. Ghebranious N, Ivacic L, Mallum J, Dokken C (October 2005). "Detection of ApoE E2, E3 and E4 alleles using MALDI-TOF mass spectrometry and the homogeneous mass-extend technology". *Nucleic Acids Research*. **33** (17): e149. doi:10.1093/nar/gni155. PMC 1243648. PMID 16204452.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-72-74

APOE AND INTRACEREBRAL HEMORRHAGE (ICH)

SOPHIO MJAVANZDE

Faculty of Natural Sciences and Health Care of Batumi Shota Rustaveli State University
Batumi, Georgia

Abstract. *APOE alleles $\epsilon 2/\epsilon 4$ increase risk of intracerebral hemorrhage (ICH) in the lobar regions, presumably through their influence on risk of cerebral amyloid angiopathy. Intracerebral hemorrhage (ICH) is a devastating form of stroke that preferentially affects the elderly. Despite recent advances in the field of neurocritical care, over three-quarters of all ICH patients still face the prospect of death or severe disability. Effective preventive and acute treatments for ICH are therefore urgently needed.*

The volume of blood that exits the circulation into the brain parenchyma to form the hematoma is the most potent predictor of mortality and functional outcome following ICH. We previously reported that the $\epsilon 2$ and $\epsilon 4$ alleles of the APOE gene are associated with risk of ICH in the lobar brain regions, presumably through their effect on risk of cerebral amyloid angiopathy (CAA). CAA-related ICH accounts for between 12% and 34% of all ICH in the elderly, and appears to play little or no role in ICH that occurs in the deep (basal ganglia, thalamus and brainstem) regions of the brain. Prior histopathological analyses of specimens from individuals with CAA have demonstrated disparate effects of the $\epsilon 4$ and $\epsilon 2$ alleles. Carriers of $\epsilon 4$ appear to have an increased number of amyloid-laden vessels, while carriers of $\epsilon 2$ have an increase in the proportion of amyloid-laden vessels that are affected by the severe vasculopathic changes most frequently seen in CAA-related ICH.

Keywords: *APOE-e4, Insult, Amyloid plaques, Genetic risk. and Intracerebral hemorrhage (ICH)*

Introduction

Intracerebral hemorrhage (ICH) is a devastating form of stroke that preferentially affects the elderly. Despite recent advances in the field of neurocritical care, over three-quarters of all ICH patients still face the prospect of death or severe disability. Effective preventive and acute treatments for ICH are therefore urgently needed. The volume of blood that exits the circulation into the brain parenchyma to form the hematoma is the most potent predictor of mortality and functional outcome following ICH. [1], [2], [4], [5], [6], [7].

We previously reported that the $\epsilon 2$ and $\epsilon 4$ alleles of the APOE gene are associated with risk of ICH in the lobar brain regions, presumably through their effect on risk of cerebral amyloid angiopathy (CAA).⁵ CAA-related ICH accounts for between 12% and 34% of all ICH in the elderly, and appears to play little or no role in ICH that occurs in the deep (basal ganglia, thalamus and brainstem) regions of the brain.⁶ Prior histopathological analyses of specimens from individuals with CAA have demonstrated disparate effects of the $\epsilon 4$ and $\epsilon 2$ alleles. Carriers of $\epsilon 4$ appear to have an increased number of amyloid-laden vessels, while carriers of $\epsilon 2$ have an increase in the proportion of amyloid-laden vessels that are affected by the severe vasculopathic changes most frequently seen in CAA-related ICH.

APOE alleles $\epsilon 2/\epsilon 4$ increase risk of intracerebral hemorrhage (ICH) in the lobar regions, presumably through their influence on risk of cerebral amyloid angiopathy.(3.4.5.6.7.)

APOE-e4 is one of three common forms of the APOE gene; the others are APOE-e2 and APOE-e3. We all inherit a copy of some form of APOE from each parent. Those who inherit one copy of APOE-e4 from their mother or father have an increased risk of developing Alzheimer's. Those who inherit two copies from their mother and father have an even higher risk, but not a certainty. In addition to raising risk, APOE-e4 may tend to make symptoms appear at a younger age than usual, which adds to the complexity of understanding how APOE may contribute to a person's risk. . [1],

[2]. [3]. The APOE gene provides instructions for making a protein called apolipoprotein E. This protein combines with fats (lipids) in the body to form molecules called lipoproteins. Lipoproteins are responsible for packaging cholesterol and other fats and carrying them through the bloodstream. Maintaining normal levels of cholesterol is essential for the prevention of disorders that affect the heart and blood vessels (cardiovascular diseases), including heart attack and stroke. . [4], [5].

There are at least three slightly different versions (alleles) of the APOE gene. The major alleles are called $\epsilon 2$, $\epsilon 3$, and $\epsilon 4$. The most common allele is $\epsilon 3$, which is found in more than half of the general population

People who inherit one copy of the APOE $\epsilon 4$ allele have an increased chance of developing the disease; those who inherit two copies of the allele are at even greater risk.

However, researchers have found that this allele is associated with an increased number of protein clumps, called amyloid plaques, in the brain tissue of affected people.. [1], [3]. [4].

Apolipoprotein E (ApoE) is critical in $A\beta$ dynamics, influencing its metabolism, aggregation, and deposition.

1. Isoform-Dependent Effects: The effectiveness of ApoE in clearing $A\beta$ from the brain is isoform-dependent:

- **ApoE $\epsilon 4$:** The least efficient at mediating $A\beta$ clearance and is associated with increased risk for AD.

- **ApoE $\epsilon 3$:** Provides a moderate effect on $A\beta$ clearance.

- **ApoE $\epsilon 2$:** The most effective at promoting $A\beta$ clearance and confers protective effects against AD.

2. Cholesterol Regulation: ApoE also regulates cholesterol levels, impacting γ -secretase activity and subsequently $A\beta$ production. Dysregulation in cholesterol metabolism can lead to increased $A\beta$ deposition.

3. Clearance Mechanisms:

ApoE-Knockout Studies: Research indicates that ApoE-knockout mice clear $A\beta$ more efficiently than control mice, suggesting that ApoE may hinder $A\beta$ clearance. The absence of ApoE allows for enhanced $A\beta$ removal mechanisms to function optimally.

Liver X Receptors (LXRs) and Retinoid X Receptors (RXRs): Stimulation of these receptors can enhance ApoE levels and facilitate $A\beta$ clearance, indicating potential therapeutic avenues.

ABCA1 Transporter: The ATP-binding cassette transporter A1 (ABCA1) is crucial for lipid transport to ApoE. Deficiencies in ABCA1 impair $A\beta$ clearance, particularly in ApoE4 carriers, suggesting that effective $A\beta$ clearance relies on sufficient ABCA1 activity.

Clinical Implications of $A\beta$ Aggregation

The aggregation of $A\beta$ into insoluble forms leads to the formation of senile plaques, a hallmark of AD. The presence of amyloid plaques correlates with cognitive decline in patients, making understanding $A\beta$ dynamics essential for developing therapeutic strategies.

Conclusion

The APOE $\epsilon 2$ allele is associated with larger hematoma volume and, as a result, worse outcome after lobar ICH.

REFERENCES

1. Sh Vashadze [ABOUT STROKE: Print version was publishe: EXPERIMENTAL & CLINICAL MEDICINE N 4 \(2016\)](#) Pages 40-42 - Experimental and Clinical Medicine Georgia, 2021
2. Vashadze S. kekenadze M Beridze M. Vashadze SH. Kvirkvelia N STROKE MANAGEMENT IN GEORGIA- RED FLAGS European Stroke Journal 9th European Stroke Organisation Conference (ESOC2023) <https://eso-conference.org> Publication date 2023/6Journal Volume 8Issue ssue 2 Pages <https://journals.sagepub.com> doi/epub/10 European Stroke Journal
3. Wang H, Kulas JA, Wang C, Holtzman DM, Ferris HA, Hansen SB (August 2021). "Regulation of beta-amyloid production in neurons by astrocyte-derived cholesterol". Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. **118** (33): 2020.06.18.159632. Bibcode:2021PNAS..11802191W. bioRxiv 10.1101/2020.06.18.159632. doi:10.1073/pnas.2102191118. PMC 8379952. PMID 34385305. S2CID 220044671
4. . McIntosh AM, Bennett C, Dickson D, Anestis SF, Watts DP, Webster TH, et al. (2012). "The apolipoprotein E (APOE) gene appears functionally monomorphic in chimpanzees (Pan troglodytes)". PLOS ONE. **7** (10): e47760. Bibcode:2012PLoSO...747760M. doi:10.1371/journal.pone.0047760. PMC 3480407. PMID 23112842.
5. Phillips MC (September 2014). "Apolipoprotein E isoforms and lipoprotein metabolism". IUBMB Life. **66** (9): 616–623. doi:10.1002/iub.1314. PMID 25328986. S2CID 6159310.
6. Eisenberg DT, Kuzawa CW, Hayes MG (September 2010). "Worldwide allele frequencies of the human apolipoprotein E gene: climate, local adaptations, and evolutionary history". American Journal of Physical Anthropology. **143** (1): 100–111. doi:10.1002/ajpa.21298. PMID 20734437.
7. Jump up to:^{a b} Baars HF, van der Smagt JJ, Doevandans PA (2011). Clinical Cardiogenetics. London: Springer. ISBN 978-1849964715.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-75-77

UDC: 811

EFFECTS OF THE USE OF VIDEO MATERIALS IN TEACHING ENGLISH

КЕМАЛБАЙ АЙЫМ КЕМАЛБАЙҚЫЗЫ

Университет «Мирас», Шымкент, Казахстан
Сектор иностранных языков, магистратура, 1- курс

Аннотация: Интеграция видеоматериалов в преподавание английского языка становится все более распространенной, предлагая динамичные возможности для совершенствования лингвистических навыков. В этой статье рассматриваются многогранные эффекты использования видео при обучении английскому языку, подчеркивается его влияние на усвоение языка, понимание культуры и вовлечение учащихся. На основе анализа различных исследований и педагогической практики в статье освещаются преимущества и эффективные методы включения видеоматериалов в учебную программу.

Ключевые слова: Видеоматериалы, преподавание английского языка, овладение языком, культурная компетентность, вовлечение учащихся, педагогические стратегии.

Abstract: The integration of video materials into English language teaching has become increasingly prevalent, offering dynamic avenues for enhancing linguistic skills. This article examines the multifaceted effects of video usage in English instruction, emphasizing its impact on language acquisition, cultural understanding, and learner engagement. Through an exploration of various studies and pedagogical practices, the paper highlights the advantages and effective methods of incorporating video materials into the curriculum.

Key words: Video materials, English language teaching, language acquisition, cultural competence, learner engagement, pedagogical strategies.

In the evolving landscape of education, the utilization of multimedia resources has transformed traditional teaching methodologies. Among these resources, video materials have emerged as a powerful tool in English language teaching (ELT). Their ability to present authentic language use, coupled with visual and auditory stimuli, offers learners a comprehensive learning experience. This article delves into the effects of video materials on English language instruction, exploring their advantages and the most effective methods for their integration into the classroom.

Video materials encompass a wide range of audiovisual content, including films, documentaries, news broadcasts, and educational videos. These materials provide learners with exposure to authentic language use in various contexts, facilitating a deeper understanding of the language. The dynamic nature of videos, combining visual cues with spoken language, caters to different learning styles and enhances the retention of information. Moreover, videos can simulate real-life situations, offering learners a glimpse into the cultural nuances of the language, which is often challenging to replicate through traditional textbooks.

From a technical point of view, video materials are any set of moving images recorded in any way and in any way, both accompanied by sound and without it, capable of conveying movement [1].

Video materials (videotapes) are understood as any television production (news, interviews, talk shows, advertising blocks, etc.), as well as feature films, documentaries, animated films recorded on film or digital media and used as didactic material with the possibility of repeated viewing, using the "stop" and "pause" modes, fast search for the desired fragment [2].

If we consider video materials from a methodological point of view, they are technical teaching tools, video recordings of demonstration materials used for educational purposes, related to modern methodological techniques [3]. The video materials are divided into Educational and Artistic.

Educational videos are a modern, effective form of presentation of educational content, indispensable in the context of e-learning (in full-time, mixed or distance education) [4].

Artistic video materials are works of cinematography. Technologically, it is a collection of photographic images (frames) connected by a single plot. They are created by recording images of the surrounding world using movie cameras or are made from individual images using editing and adding special effects.

Providing video examples for students about how communication takes place in real-life situations, they see ordinary people and problems that may await them in a daily conversation [5].

The advantages of using authentic video materials in teaching a foreign language include the following:

- 1) Formation of interest in the subject of study among students;
- 2) As a result, increased motivation for learning and self-learning;
- 3) Expanding the didactic base for language learning, as authentic videos are an almost limitless source of teaching materials;
- 4) Familiarization with the socio-cultural features of the country whose language is being studied;
- 5) Provide a basis for studying the non-verbal signals of native speakers, their reactions to situations and makes it possible to correlate them with the native language of students.

Providing video examples for students about how communication takes place in real-life situations, they see ordinary people and problems that may await them in a daily conversation [5].

The use of video materials in ELT has a wide range of positive effects on both language acquisition and classroom dynamics. One of the primary advantages is the improvement of listening comprehension. Videos expose students to various accents, speeds, and real-life vocabulary, making listening practice more authentic than classroom drills alone. According to Bajrami and Ismaili [7], videos contribute significantly to the development of learners' auditory discrimination and comprehension skills, especially when used regularly over time.

Video materials help to form and improve auditory-speaking skills while watching. Indeed, when watching an authentic video, phonetic norms are memorized, as well as attention is focused on differences in the pronunciation norms of the language, regional accents and dialects.

In addition to listening, video materials can support speaking skills. Through repeated viewing and shadowing activities, learners can mimic pronunciation, stress patterns, and intonation. Role-plays based on video dialogues provide opportunities for learners to practice conversations in a structured but realistic way. Watching native speakers in diverse situations helps learners internalize natural language use, idiomatic expressions, and culturally specific gestures, which are hard to convey through textbooks alone.

Another major benefit is increased learner motivation and engagement. Video materials tend to captivate attention more effectively than static texts. The visual storytelling and emotional impact of videos often stimulate curiosity and interest, making the learning experience enjoyable and memorable. This heightened motivation can lead to greater participation, persistence, and willingness to engage in language tasks. Moreover, students often perceive videos as less intimidating than lengthy texts, which can reduce language anxiety and create a more relaxed learning atmosphere.

It is known that when listening, a person remembers 15% of speech information, when he looks, he has 25% of visible information, and when he listens and looks at the same time, he remembers 65% of the information presented. It follows from this that the main advantage and difference of video materials from other media, such as audio texts and printed texts, is visibility.

The video text, as T. P. Leontieva emphasizes, "has the advantage that it combines various aspects of the act of speech interaction. In addition to the content of communication, the video text contains visual information about the place of the event, the appearance and non-verbal behavior of the participants in the communication in a specific situation, often due to the specifics of age, gender and psychological personality of the speakers" [7].

Videos also promote cultural competence. As language is deeply intertwined with culture, exposure to authentic scenarios—greetings, social norms, humor, and even controversial issues—

through videos can broaden learners' understanding of the target language's sociocultural context. This is especially important for learners who may not have access to immersive environments.

To harness the full pedagogical potential of video materials, educators must adopt effective strategies for their integration. One widely recommended method is the pre-viewing, while-viewing, and post-viewing structure. In the pre-viewing phase, teachers can introduce key vocabulary or ask predictive questions to activate prior knowledge. This prepares learners for what they are about to watch, making them more attentive and improving comprehension.

During the while-viewing stage, the teacher might pause the video at key moments to ask questions, explain difficult expressions, or highlight important cultural details. Learners can also complete worksheets, take notes, or listen for specific information. Engaging students actively during the viewing process prevents passive watching and promotes critical thinking.

Post-viewing activities allow for reflection and language production. These might include summarizing the content, answering comprehension questions, discussing the themes, or writing reviews. Creative tasks like re-enacting scenes, filming alternative endings, or debating characters' actions not only deepen understanding but also foster collaboration and communication. Combining video materials with speaking and writing tasks increases the retention of vocabulary and grammatical structures.

Another effective approach is using subtitles. Subtitles can be used strategically depending on the learner's level. Beginners may benefit from native-language subtitles to understand content, while more advanced learners can use English subtitles to connect spoken and written forms. Eventually, subtitles can be removed to test comprehension and listening accuracy. This scaffolding process supports gradual autonomy in listening skills.

The use of video materials in English language teaching has proven to be a transformative practice, contributing to a more engaging, authentic, and effective language learning experience. By integrating visual and auditory elements, videos support the development of core language skills—especially listening and speaking—while also enhancing cultural understanding and learner motivation. Their adaptability and accessibility make them a versatile resource for diverse classroom settings. Effective use, however, requires thoughtful planning, alignment with learning objectives, and interactive methodologies. As educational technologies evolve, the integration of video into language education is likely to become even more refined and widespread, further enriching the teaching and learning of English.

REFERENCES:

1. Академик.ру [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. 2012.
2. Верисокин Ю. И. Видеофильм как средство повышения мотивации школьников при обучении иностранному языку // Иностранные языки в школе. - 2003. - № 5. – С.75-79.
3. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толковословобразовательный. М.: Изд-во Дрофа, 2000. 1233 с.
4. Дубровин М.И. О создании кинокольцовок для организации перцептивно-мнемической деятельности учащихся на начальном этапе обучения иностранному языку. Аудиовизуальные и технические средства в обучении. М.: Изд-во МГУ, 1975. 256 с.
5. Lustigová L. ESP as a challenge to confront - A case study of technical English in a pre-intermediate level university classroom // Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science. 2013/ V.6(4) P. 308-327.
6. Bajrami, L., & Ismaili, M. (2016). The Role of Video Materials in EFL Classrooms. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 232, 502–506.
7. Леонтьева Т.П. Опыт и перспективы применения видео в обучении иностранным языкам. Нетрадиционные методы обучения иностранным языкам в вузе: материалы республиканской конференции. Минск, 1995. 574с.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-78-80

UDC: 811.111

LEXICAL UNITS OF THE BRITISH AND AMERICAN VERSIONS OF ENGLISH

ШАРАФУТДИНОВА АЙТОЛҚЫН МҰРАТҚЫЗЫ

Университет «Мирас», Шымкент, Казахстан
Сектор иностранных языков, магистратура, 1- курс

Аннотация: Английский язык, как глобальный лингва-франка, разработал несколько стандартных вариантов по всему миру. Среди них британский английский (BrE) и американский английский (AmE) являются наиболее известными и широко признанными. Несмотря на общее происхождение, они существенно различаются в различных лингвистических областях, особенно по лексическому составу. В этой статье исследуются исторические корни этих расхождений, природа лексических различий между двумя версиями и приводится подробное сравнение наиболее заметных различий в использовании лексики. Исследование подчеркивает важность понимания этих различий для эффективной межкультурной коммуникации, перевода и языкового образования.

Ключевые слова: Британский английский, американский английский, лексические единицы, словарный запас, языковые вариации, сравнительная лингвистика, социолингвистика.

Abstract: The English language, as a global lingua franca, has developed several standard variants across the world. Among these, British English (BrE) and American English (AmE) are the most prominent and widely recognized. Despite sharing a common origin, they differ significantly in various linguistic domains, particularly in their lexical composition. This article explores the historical roots of these divergences, examines the nature of lexical differences between the two versions, and provides a detailed comparison of the most notable distinctions in vocabulary usage. The study underscores the importance of understanding these variations for effective cross-cultural communication, translation, and language education.

Key words: British English, American English, lexical units, vocabulary, language variation, comparative linguistics, sociolinguistics.

Introduction

English is one of the most widely spoken languages in the world today, serving as a native, second, and foreign language across numerous countries and cultures. The expansion of English through colonization, trade, and globalization has led to the emergence of various regional variants. Among them, British English and American English are the most established and widely taught, yet they exhibit considerable differences in pronunciation, grammar, spelling, and especially in lexis.

Lexical differences are particularly salient because they affect day-to-day communication, media consumption, translation, and language learning. For example, what is called a "lorry" in British English is referred to as a "truck" in American English. These differences are not simply matters of preference but are embedded in the cultural and historical experiences of each linguistic community.

This paper aims to analyze the lexical units of British and American English, focusing on the historical development, the main lexical differences, and the implications of such divergence. By understanding these distinctions, speakers and learners of English can better navigate intercultural communication and appreciate the richness of the language in its different forms.

Main part

The divergence between British and American English began with the colonization of North America in the early 17th century. English settlers brought with them the language of Elizabethan

England, which formed the basis of American English. Over the centuries, the two varieties evolved in different directions due to geographical separation, contact with other languages and cultures, and independent socio-political developments.

Noah Webster, a key figure in American lexicography, played a significant role in formalizing American English. His dictionaries and spelling reforms aimed to distinguish American identity from British norms by promoting simplified spellings such as "color" instead of "colour," and "theater" instead of "theatre" [1]. These changes were not merely orthographic; they reflected a broader cultural desire for linguistic independence.

Meanwhile, British English continued to evolve on its own, absorbing vocabulary from colonial encounters and European languages. The influence of French, Latin, and Germanic roots remains strong in BrE. The Industrial Revolution and Britain's global empire also contributed to the diversification of English vocabulary, as new inventions and colonial goods introduced new lexical items into common use [2].

American English, influenced by immigration and contact with Native American, Spanish, Dutch, and other languages, also developed a unique set of lexical items. Words like "skunk," "moose," and "squash" come directly from Native American languages, while "cookie" (from Dutch *koekje*) exemplifies other influences [3].

Native speakers of the British and American versions of English often use completely different words that have the same meaning. This is due to the peculiarities of the development of the history and culture of the countries, the diversity of local dialects and expressions.

Idioms also cause misunderstanding between native speakers of AmE and BrE. So, for example, an American, hearing "they play was a real bimb", will understand it as "total disaster" – a complete failure. The British will consider it a great success [4].

Such differences are due to the numerous borrowings in the American version of the language from Native American languages and from Spanish. The same words in British and American English sometimes have different meanings. Speakers of the British and American versions of English often use completely different words that have the same meaning.

American English is very different from British English. It is often called simplified. Obviously, this is a pretty accurate feature.

The British version of English has many intonation patterns, unlike the American version, which has only one: an even scale and a descending tone. This intonation model defines the overall sound structure of the American version. British English has many descending and ascending, stepwise and shift scales. The same applies to sounds.

In unstressed syllables in American English, the suffix -our is often replaced by -or: color, labor, flavor, humo, parlor. The ending -re- is replaced by -er :center, meter, liter, theater.

In American English, there is a certain simplification of spelling, the loss of double consonants, for example, in traveler, traveling, programming. In American English, the spelling is chesque, not cheque, tire, not tyre, woolen, not woolen; the letter combination -ct- is replaced by -x-, for example, connexion (connection), the word kerb is written as curb, gray as gray . These and other spellings that are considered normal in American English are considered errors in British English.

Lexical differences between BrE and AmE can be categorized into several groups: different words for the same concept, same word with different meanings, differences in usage and frequency, and compound and idiomatic expressions [5].

Different Words for the Same Concept.

This is perhaps the most straightforward and recognizable type of lexical variation. Numerous everyday items have entirely different terms in the two versions:

- BrE: *flat*, AmE: *apartment*
- BrE: *biscuit*, AmE: *cookie*

Same Word, Different Meaning.

Some lexical units are identical in form but have diverging meanings across the two variants: Pants in BrE refers to underwear, while in AmE it means trousers. Public school in BrE is a private,

elite school, while in AmE it refers to a government-funded school. This category of differences often leads to misunderstandings in intercultural communication and translation.

Similarly, compound words like *pushchair* (BrE) and *stroller* (AmE) or *dustbin* (BrE) and *garbage can* (AmE) illustrate how lexical creativity takes distinct forms in each variety.

There are differences in pronunciation of some words and whole sentences between American and British English. The British use many intonation patterns, but there are only two Americans at their disposal – equal and descending.

Globalization and the internet have blurred some of these boundaries. American English, due to the cultural dominance of Hollywood, Silicon Valley, and global brands, is increasingly influential in media and technology. As a result, many Americanisms are becoming familiar, if not adopted, by speakers of British English and other varieties worldwide [6].

However, British English remains influential in academic, legal, and formal registers, particularly in former British colonies and Commonwealth nations. The competition and coexistence of these two standards reflect the ongoing dynamic of English as a global language.

Conclusion

The lexical differences between British and American English are a rich and fascinating reflection of cultural, historical, and social divergence. These distinctions affect not only word choice but also the way speakers perceive and conceptualize the world around them. Understanding these differences is essential for linguists, translators, educators, and anyone engaged in international communication.

While mutual intelligibility remains high between the two variants, sensitivity to lexical nuances enhances communication and deepens our appreciation of the English language in its global forms. As English continues to evolve, these two standards will likely continue to influence each other, contributing to the diversity and adaptability of the language as a whole.

REFERENCES:

1. Webster, N. (1828). *An American Dictionary of the English Language*. New York: S. Converse.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Mencken, H. L. (1936). *The American Language: An Inquiry into the Development of English in the United States*. New York: Knopf.
4. Матюшенков В. С., Словарь английского сленга. Особенности употребления сленга в Северной Америке, Великобритании и Австралии [Текст]: учебник / Матюшенков В.С. - М.: 2002, 176 с.
5. Швейцер, А.Д. Различия в лексике американского и британского вариантов современного литературного английского языка / А.Д. Швейцер // Вопросы языкознания. – 1967. – № 2. – С. 75–79.
6. Швейцер, А.Д. Литературный английский язык в США и Англии / А.Д. Швейцер. – М.: Высшая школа, 1986. – 200 с.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-81-82

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

ҚАЗТАЙ АҚЕРКЕ, АБДРАХМАН МАДИНА

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Ғылыми жетекші: **ЧАЛТИКЕНОВА Л. А.** филология ғылымдарының кандидаты
Талдықорған қ. Қазақстан

Түйін: Мақалада қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Бейімбет Майлин шығармаларындағы фразеологизмдердің қолданысы, олардың көркемдік және мағыналық ерекшеліктері қарастырылады. Жазушы шығармаларында кездесетін тұрақты тіркестердің көркем шығарма тіліндегі орны, қызметі, стилистикалық рөлі мысалдар арқылы талданып, олардың ұлттық дүниетаныммен байланысы сараланады. Мақалада жазушы тіліндегі фразеологизмдердің эмоционалдық, экспрессивтік сипаты мен кейіпкер бейнесін ашудағы рөлі жан-жақты қарастырылады.

Кілт сөздер: фразеологизм, тұрақты тіркес, көркемдік бейне, стиль, ұлттық таным, прозалық шығарма.

Қазақ көркем әдебиетінің дамуында Бейімбет Майлиннің орны ерекше. Ол – ХХ ғасыр басындағы қазақ прозасының негізін қалаушылардың бірі, қоғамның әлеуметтік шындығын, ауыл адамдарының өмірін, ұлттық болмысын шынайы суреттеген жазушы. Майлин прозасының ерекшелігі – тілінің қарапайымдылығы, нақтылығы және халық тіліне жақындығы. Жазушы шығармаларында фразеологизмдер молынан қолданылып, көркем бейнелер жасауда ерекше қызмет атқарады. Фразеологизмдер – халық тілінің байлығын, образдылығын көрсететін тұрақты сөз тіркестері. Бұл тіркестер жазушының стильдік ерекшелігін танытып қана қоймай, шығарманың мағыналық тереңдігін де арттырады.

Бейімбет Майлин өз шығармаларында қарапайым халықтың сөйлеу мәнерін дәл беруге тырысқан. Оның әңгімелерінде жиі кездесетін фразеологизмдер – автордың ұлттық тілдік қорды меңгергенін және оны орынды қолдана білгенін көрсетеді. Мысалы, «Шұғаның белгісі» әңгімесінде: «Жігіттің аузына сөз түспей, тұтығып қалды» — бұл тіркес кейіпкердің ішкі күйін, сасқалақтағанын көрсету үшін қолданылған. Мұндағы «аузына сөз түспеу» тіркесі – сөйлеуге шамасы келмей қалу деген мағынада. Фразеологизмдер жазушыға кейіпкер бейнесін терең ашуға мүмкіндік береді. Мысалы, «жерге қарап қалу», «көзі атыздай болды», «құдай атсын», «ішінен қайнау», «көңілін су сепкендей басу» сияқты тіркестер арқылы адамның ішкі жан дүниесі, эмоциялық күйі, әлеуметтік статусы нақты әрі бейнелі суреттеледі. Бұл фразеологизмдер кейіпкердің тек сөзі ғана емес, мінезін де сипаттап тұрады. Мысалы, «Раушан – коммунист» әңгімесінде кейіпкердің күйінішін: «Іші удай ашып, жүзі қызарып кетті» деген тіркеспен береді. Бұл жерде фразеологизм тек сыртқы эмоцияны ғана емес, ішкі арпалысты да жеткізеді. Бейімбет Майлин қолданған фразеологизмдерде ұлттық дүниетаным, қазақ халқының салт-санасы мен болмыс-бітімі көрініс табады. Мысалы, «арқасы қозу», «жүрегі тас боп қалу», «бет моншағы үзілу» тәрізді тіркестер – тек қазақтың тілінде кездесетін, ұлттық ерекшеліктерге ие сөз орамдары. Бұл тіркестер – жазушының тек суреткер ғана емес, этнолингвист ретіндегі дарынын да көрсетеді.

Жазушының сатиралық әңгімелерінде фразеологизмдер мысқыл мен иронияданы күшейту мақсатында қолданылады. Мысалы, «қарны ашқан қасқырдай», «құйрығын бұлғандату», «тандайы тақылдау» сияқты тіркестер – тек күлкі тудыру емес, әлеуметтік астар беруге де негіз болады. Сатира мен юмор – Бейімбет прозасының ажырамас бөлшегі. Автор фразеологизмдерді дәл таңдап, оларды мінез бен оқиғаға сай қолдана отырып, күлкі арқылы сын айту тәсілін жетік меңгерген.

Фразеологизмдер автор тіліне образдылық пен экспрессия қосып, кейіпкерлердің ішкі сезімі мен әлеуметтік жағдайын астарлы түрде жеткізуге мүмкіндік береді. Бейімбет Майлин, әсіресе қысқа әңгімелерінде фразеологизмдер арқылы диалогты жандандырып, оқырманды оқиға атмосферасына елітіп әкетеді. Мысалы: «Түйені түгімен жұтты», «Аузын ашып, көзін жұмды», «Қой аузынан шөп алмайтын» — бұл тіркестерде эмоциялық қуат зор, әрі кейіпкерлерге бағалау тұрғысынан сын, мысқыл немесе танданыс реңкі байқалады.

Майлиннің шығармаларында кездесетін фразеологизмдердің басым бөлігі қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, еңбек мәдениетіне, қоғамдық қатынасына байланысты туған. Мәселен: «Төбе шашы тік тұрды» — тек үрей емес, сонымен қатар қоғамдағы әділетсіздікке деген реакцияны білдіретін тіркес ретінде қолданылады. «Ат құйрығын кесісу», «Қазаннан қақпақ, иттен ұят кету», «Қарны жыртылу» сияқты тіркестер – қоғамдағы қатынастар мен салт-дәстүрдің тілдік бейнесін береді. Бұл – лингвомәдени аспект.

Бейімбет Майлин прозасының тағы бір ерекшелігі – фразеологизмдерді әр стильдік регистрге икемдеп қолдана білуі. Жазушы бай сөздік қорымен, сөйлеу тілінің тіркесін көркем әдеби тілге шебер енгізеді. Ол қарапайым сөйлеу тіліндегі тіркестерді авторлық баяндауға да, ішкі монологқа да, диалогқа да жарата біледі. Мысалы: «Жүрегі аузына тығылды», «Бүйрегі бұрды», «Көзінің ағы мен қарасындай» деген тіркестер ресми баяндауда емес, кейіпкердің ішкі эмоциясын сипаттауда, әсіресе психологиялық портрет жасауда қолданылған. Жазушы кейде бар фразеологизмдерді жаңаша қырынан өңдеп, көркемдік эффектін күшейтіп отырады. Бұл – қаламгердің стильдік даралығын көрсететін ерекше тәсіл. Мысалы, дәстүрлі тіркеске қосымша сөз енгізу арқылы автор ерекше мағыналық реңк береді: «Жүрегі тас боп қана қоймай, мұз боп қатып қалды» деген сияқты тіркестер – эмоционалды әсерді арттырып қана қоймай, тілдік бірлікті стильдік жағынан байытады.

Бейімбет Майлин шығармаларындағы фразеологизмдер М. Әуезов, С. Сейфуллин сынды замандастарының прозасымен салыстырғанда қарапайымдылығы, көнерген халықтық тіркестердің мол қолданылуы, ауыл өміріне тән тіркес үлгілерімен ерекшеленеді. Мысалы, Әуезов эпикалық стильге бейім фразеологизмдерді қолданса, Майлин көбінесе сөйлеу тіліне жақын, шағын, эмоциялық тіркестерді пайдаланады.

Бейімбет Майлин шығармаларында фразеологизмдердің қолданылуы жазушы тілінің байлығы мен шеберлігін көрсетеді. Автор ұлттық тілді терең меңгеріп, оны көркем шығармада орынды әрі әсерлі пайдалана білген. Фразеологизмдер арқылы жазушы кейіпкерлердің мінезін ашады, эмоциялық бояу береді, ұлттық болмысты сипаттайды және оқырманды терең ойға жетелейді. Майлин прозасын фразеологиялық тұрғыда зерттеу — тіл ғылымы мен әдебиеттану үшін маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Фразеологизмдер – жазушының стильдік қолтаңбасын даралайтын маңызды көрсеткіштердің бірі. Бейімбет Майлин бұл тілдік құралдарды шебер игеріп, әр кейіпкердің болмысын ашуда, қазақ халқының ұлттық дүниетанымын жеткізуде тиімді пайдаланған. Оның шығармаларындағы тұрақты тіркестер — тіл мәдениетінің, ұлттық ойлау жүйесінің көрінісі. Жазушы фразеологизмдерді тек көркемдік үшін емес, идеялық-эстетикалық мазмұн беру үшін қолданады. Сондықтан бұл бағыттағы зерттеу жұмыстары болашақта да өзектілігін жоғалтпайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Майлин Б. Шығармалар жинағы. — Алматы: Жазушы, 1988.
2. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. — Алматы: Ғылым, 1977.
3. Сайрамбаев Т. Қазіргі қазақ тілі: Лексика және фразеология. — Алматы: Санат, 1997.
4. Ахметова Г. Қазақ көркем прозасындағы фразеологизмдердің стильдік қолданысы. — Алматы: Қазақ университеті, 2012.
5. Қалиев Б., Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. — Алматы: Мектеп, 2006.
6. Әлмашев А. Бейімбет Майлин – халықтың сөз зергері. — Алматы: Рауан, 1992.
7. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. — Алматы: Ғылым, 1999.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-83-86

ЎЗБЕКЧА, ҚОЗОҚЧА ВА ХИТОЙЧА ИБОРАЛАРНИ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

АКИМОВ ТАИР

Тошкент Давлат Шарқшунослик Университети
филология фанлар Phd, доценти
Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация: Иборалар ҳар бир халқнинг жамият тарихий тараққиётининг маданий меросидир. Унда маданиятнинг ўзига хос ҳар хил қирралари ўз аксини топган бўлиб, инсондаги ҳис-туйғулар, инсоннинг ўзаро дўстона муносабатлари, бир-бирига қарама-қарши муносабатлари, донолик, нодонлик, мугомбирлик, кўзбўямачилик, меҳмондўстлик, меҳрибонлик, душманлик, киноя қилишдек инсонда кечадиган ҳар хил муносабатларни ифодалайди. Иборалар инсонлар энг кўп фойдаланадиган ва инсоният томонидан яратилган энг қадимги стилистик воситадир. Ибораларнинг шаклланиши ва ривожланиши ўзига хос хусусиятларга эга. Ушбу мақолада ўзбек, қозоқ ва хитой тилларидаги ибораларни солиштириб ўрганишга ҳаракат қилинди.

Калим сўзлар: ибора; мақол; метафора; ҳис-туйғулар; донолик; нодонлик; киноя.

Аннотация: Идиомы являются культурным наследием исторического развития общества каждой нации. В них отражены различные аспекты культуры, они выражают человеческие чувства, взаимные дружеские отношения, конфликтные отношения, мудрость, невежество, высокомерие, показную роскошь, гостеприимство, доброту, враждебность и сарказм. Идиомы — наиболее часто используемый и древнейший стилистический прием, созданный человечеством. Образование и развитие фраз имеет свои особенности. В данной статье предпринята попытка сравнить и изучить фразы на узбекском, казахском и китайском языках.

Ключевые слова: идиомы; пословица; метафора; чувства; мудрость; невежество; ирония.

Abstract: Idioms are the cultural heritage of the historical development of each nation's society. They reflect various aspects of culture, they express human feelings, mutual friendship, conflict, wisdom, ignorance, arrogance, ostentatious luxury, hospitality, kindness, hostility and sarcasm. Idioms are the most frequently used and the oldest stylistic tool created by humanity. The formation and development of phrases has its own peculiarities. This article attempts to compare and study phrases in Uzbek, Kazakh and Chinese languages.

Keywords: idioms; phraseological units; metaphor; feelings; wisdom; ignorance; irony.

Ҳар хил тиллардаги иборалар халқнинг мафкураси, миллий қадриятлари ва тўлиқ ҳаётий тасаввурлари билан чамбарчас боғлиқдир. Бу бой фразеологик тизимда ҳар бир халқнинг маданияти ва тарихи сақланган ёқимли тил хусусиятларидан биридир. Ибора атамаси хитой тилида «成语», ўзбек тилида « ибора ёки турғун сўз бирикмалари», қозоқ тилида « тұрақты сөз тіркестері» деб қўлланилиб келинмоқда. Иборалар нафақат образли, балки халқ ва миллатнинг кўп асрлар давомида бошидан кечирган, тўплаган ҳаётий тажирбасини ҳам ўз ичига олгандир. Ибораларда яхшилик, мардлик, ирода мадҳланса, ёмонлик, ёвузлик, айёрлик қамчиланади.

Тилшунос олим Өмірзақ Айтбайұлы “Қазақ фразеологизмдері мен перифраздары” китобида “Ғылымның, техниканың дамуына байланысты халықтар арасындағы кеңістіктер жақындасып, қашықтықтар қысқарды. Енді адамдар өз үйінен алысқа ұзамай-ақ бірбірін біле бастады. Осының нәтижесінде ортақ мүдде, бірегей мақсат, соған орай бірегей сөздер пайда болды. Бірақ адамдар тілінің әртүрлілігі бұрынғы қалпынша қала берді де, халықтар

достыгының дәнекері ретінде аударма өнері жандана бастады. Аударма араласпайтын, аударма қатыспайтын мәдени өмірдің бірде-бір саласы жоқ.” [1]

Олим айтганидек, шунча вақтлар ўтиб, фан-техникалар ривожланган бўлсада, инсон тилларининг хилма-хиллиги аввалгидек сақланиб қолган бўлиб, таржима санъати халқларни боғлаш воситаси сифатида хизмат қилиб келмоқда. Ҳар бир халқнинг ўзига хос маданияти, урф-одатлари бўлганлиги учун иборалар ўша маданиятларга ворслик қилиб давр сурмоқда.

Олима Жанабаева М. «Қазақ тілінің фразеологизмдері» китобида, *“фразеологик бирликлар — ҳар бир тилнинг бадиий ифодалилигини, миллий маданиятини, менталитетини акс эттирувчи қимматли маънавий бойлик ҳисобланади. фразеологизмлар, халқнинг тарихий тафаккури, ҳаёт тарзи ва дунёқарашини ўзида мужассам этган. Шунинг учун турли тиллардаги ибораларни солиштириб ўрганиш нафақат тилишунослик, балки маданий ва этнопсихологик жиҳатдан ҳам муҳим аҳамиятга эга*”[2] деб ёзгандир.

Олима Гўлдархан Смағұлова “Мағыналас фразеологизмдер сөздігі” китобида қозоқча турғун иборалар ҳақида шу сўзларни келтирган. *“Қазақ халқы өзіндік ұлттық ойлау ерекшелігі – дүние шындығын көркем образбен қабылдауы, шешендік сөз өнерін ұлт менталдығы ретінде көрсетуі, қала берді табиғат аясындағы көшпелі өмір салты “ішімдегінің бәрі – тілімде, тілімдегінің бәрі – түрімде” дегеніндей, қазақ ұлтының психологиялық терең болмысын байқатады.*”[3]

Ибораларнинг тилшуносликдаги аҳамияти жуда катта бўлиб, уларнинг маъноларини тушуниш ва қўлланиш, тилнинг бойлигини ҳис қилишга ёрдам беради. Тилшуносликда ибораларни ўрганиш турли тадқиқотчилар томонидан қизиқарли ва муҳим мавзулардан бири бўлиб келмоқда. Шунинг учун, иборалар билан танишиш, уларнинг ҳаётда қандай қўлланишини кўриш, тилни бойитишнинг муҳим усулларида ҳисобланади.

Акимов Т., Кыраубаев Ж.А томонидан тузилган “*汉乌俄成语词典*хитойча- ўзбекча- русча фразеологик луғати”да шу фикрлар зикр қилинган *“Фразеологик ибораларда кенг ва теран маънолар образли ва мухтасар ифодасини топган бўлиб, инсонлар ўз фикрларини лўнда, қисқа ва таъсирчан етказиш мақсадида уларга мурोजаат қиладилар. Ҳар бир халқнинг ўзига хос маданияти, урф-одатлари мавжуд бўлиб, уларнинг мазмун моҳияти фразеологик ибораларга ҳам синггандир*”. [4]

Ма Гуофан «Фразеологизмлар ҳақида умумий тушунча» номли китобида хитой тилидаги соматик фразеологизмларнинг энг қадимги 文 言wenъянь тилига бориб тақалишини илмий асослаб берган.[5] 文言wenъянь сўзининг маъноси «маданият тили» ёки «маданиятли инсонлар сўзлашадиган тил» демакдир. Масалан: 承欢膝下chéng huān xī xià – *жаннат оналарнинг тиззасида - «жаннат оналарнинг оёғи остида»* соматик фразеологизмидан бола онанинг тиззасида ўтириб овқатланади ва эркаланади, онадан меҳр олади, бу эса бола учун жаннатдир, деган мазмун англашилади. Ушбу фразеологизм қадимги венъянь тилига тааллуқли эканлиги ва унда чуқур мантикий-фалсафий фикр борлиги зикр қилинган.

耳报神ěr bào shén – *қулоқ арвоҳга хабар беради «қулоқ; сотқин».*

消息这么快就传到 he那里, 莫非有耳报神 [11]? таржимаси: *Бу хабар унга шунчалик тез етиб бордики, қулоқ етказган шекилли?*

Бу ҳақда халқ ичида бундай шеър ҳам бор:

Хабар етди, ҳали айтмай туриб,

Қулоғида гўё шивир бордек юриб.

Ким айтди дейман, ҳеч ким йўқ эди,

Балки бир жин бор пичирлаб юради.

В.Н. Телиянинг эътирофича, «Тилнинг фразеологик таркиби «ойна» бўлиб, унда миллий маданиятнинг ўзига хосликлари кўриниб туради».[6]

Ғ.Саломов ўзининг фраземалар таржимасига доир изланишларида «фразеологизм» атамасини кенг талқин қилиб, унинг таркибига мақол, матал ва идиомаларни ҳам киритган.[7]

Тилшунос олим 马国凡 Ма Гуофаннинг таърифича [5], 成语 chéngyǔлар кишилар орасида қўлланиб, аниқ тарихий манбага эга, миллий маданият сингган турғун сўз бирикмаларидир. Хитой тилида бир бўғинли сўз бир маънони билдиради, тўрт бўғинли сўз тўрт маънони англатади. Хитой тилидаги фразеологизмларнинг тарихини ўрганиш жараёнида уларнинг тилда турғунлашган, маълум шаклга келган, яхлит маъно билдирувчи сўз бирикмаларидир, деган хулосага келиш мумкин.

Ҳар бир тил ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, тузилиши ва маъноларини ўзгача шаклда ифода этган. Бунда иборалар тилнинг маданий ва психологиявий тўсиқларини ўрганишда муҳим ўрин тутди. Улар кўпинча маданий ва адабий хусусиятларни ўз ичига олади, шунинг учун уларни изоҳлаш ва қиёслаш тиллар ўртасидаги таъсирларни кўрсатишга ёрдам беради. Иборалар инсонларнинг фикрлаш тарзига, уларнинг тарихи ва маданиятига боғлиқ бўлиб, ҳар бир тилда муайян вазиятларда ишлатиладиган тасвирий иборалар мавжуд бўлиб, улар ўзга тиллар билан қиёсланганда ҳам бир хил маънони англатишини кўрсатади. Мисол учун, “Москва слезам не верит” ибораси, қозоқ халқ тилида “Астана көз жасына сенбейді” шаклида изоҳланади. Баъзибир иборалар ўхшаш маънода бўлсада, тилининг хусусиятларига кўра фарқ қилади. Масалан, хитойча “冰冻三尺，非一日之寒” (уч фут муз бир кунлик совуқдан эмас) ибораси, қозоқ тилида “Ер бірден көгермейді; ағаш бір күнде көгермейді” инглиз тилида “Rome wasn’t built a day”. Таржимаси: “Рим бир кунда қурилган эмас”, рус тилида “Москва не сразу строилась” шаклида айтилиши мумкин. Бу иборалар орасидаги фарқ — ҳар бир тилда ҳамма нарсага ўзгача қараш, тасвирлаш ва тушунтириш борлигини англатади.

Хитой тилидаги “佛口蛇心” (таржимаси: Будданинг оғзи, илоннинг юраги) ибораси, қозоқ тилида “Тілі майда, ішкі ниеті қара”, “Тілі тәтті, жаны ащы” шаклида берилгандир. Бу ибора иккиюзламачилик, ёлғончилик ва худди шундай йўллар билан ишлайдиган одамларнинг табиатиға ишора қилиб, тилдаги маданий ва ижтимоий ҳолатларни ифода этади. Бу ибора ўзбек тилида “Тили шакар, дили заҳар” деб берилади. Қозоқ ва ўзбек тиллари туркий қариндош тиллари бўлгани учун бир-бирига яқин бўлиб, маъноларини таржимасиз тушунишимиз мумкин, аммо хитой тилидаги ибораларни таржимасиз тушуниш қийин масала.

“Беш қўлни оғзига тиқмоқ” [8] иборасини қозоқчада “Бес саусақпен ауызға салу” деб берилса ўзбек ҳам, қозоқ ҳам гап қандай маънода кетаётганини тушунишади. Хитой тилида эса “狮子大开口” (таржимаси: шер оғзини катта очди) очқўзлик қилмоқ; ўзи тўйсам ҳам, кўзи тўймас; очқўз каби маъноларни англатади.

他一张嘴就狮子大开口，说要五倍的工资，吓得老板都不敢答应。 Таржимаси: У очқўзлик қилиб, беш барабар ойлик сўрагани учун бошлиқ қўрқанидан рози бўлишга журъат қила олмади.

Хитой тилида “铁公鸡 Темир хўроз” ўзбек тилида “Хасис; қишда қор сўрасанг ҳам бермайди”, қозоқ тилида “Сараң адам; қанша тартсаң да, бір тиын бермейтін адам; Су шықпас шыныдай адам”

这家公司的老板真是铁公鸡，连一杯水都不肯请客 Бу компаниянинг хўжайини ҳақиқий темир хўроз, ҳатто бир стакан сув ҳам бермайди.

“Сабр таги сари олтин” [9], “Сабыр түбі — сары алтын”, “Сабыр сақтаган жетеді”, “滴水穿石 томчи сув тошни тешар ёки тома-тома кўл бўлур”. Бунга бу иборалар синоним бўла олади “磨杵成针; 铁杵磨成针”. Кишилар ҳаётида сабр-тоқатли, чидамли, қаноатли бўлиш нақадар яхши қимматли фазилат эканлигини таъкидлайди.

嘴说曹操，曹操就倒 – Тікелей аудармасы: «Сао Саоның атын ауызға алсаң, Сао Сао жетіп келеді». Қазақша баламасы: «Кімді айтсаң сол келеді» [10]. Бу ибора ўзбек тилида “Бўрини йўқласанг, қўлоғи кўринади ёки эшакни эсласанг, қўлоғи кўринади”. Бу иборанинг қозоқчасида “Кімді айтсаң сол келеді”, ўзбекчада ҳайвон номлари қўлланилган бўлса, хитойчасида одамнинг исми билан шаклланган.

情人眼里出西施 [4] сўзма-сўз таржимаси: “*Ошиқ кўзида севгилиси Сишидек кўринади*”. Қозоқчада “*Ғашық адамға сүйгені ең сұлу жан болып көрінеді; Әркімдікі өзіне ай көрінер көзіне*”, ўзбек тилида “*Ҳар кимнинг ўзига, ой кўринар ўзига*” қозоқ ва ўзбек тилларида деярли бир хилдир.

Бу ерда Си Ши (西施) – Хитой тарихидаги тўртта энг чиройли аёлдан бири сифатида танилган. Шунинг учун хитой халқи ушбу иборада чиройли аёл 西施 исмини қўлланган. Қозоқ ва ўзбек тилларида бу ибора бундай деб қўлланилади. “*Сұлу сұлу емес, сүйген сұлу*”; “*Гўзал гўзал эмас, севган гўзал*”.

“郎才女貌, 门当户对” узукка кўз қўйгандай мос тушмоқ; қўдды сақина менің саусағымдай”. Йигит билан қиз бир-бирига мос келмоқ маъносида ишлатилади.

你们郎才女貌, 正好一对! Сизлар ҳақиқатан ҳам бир бирингизга узукка кўз қўйгандай мос тушибсизлар!

Хулоса

Иборалар тил ва маданият ўртасидаги ўзаро боғлиқликни намоён қилади. Ўзбек, қозоқ ва хитой тилларидаги иборалар ўзаро фарқли бўлса-да, уларнинг ичида умумий маданий кодлар, семантик элементлар бор. Қиёсий таҳлиллар орқали тиллар ўртасидаги ҳамкорлик, таржима самарадорлиги ва лингвомаданий ёндашувларни мустаҳкамлаш мумкин.

Фразеологизмлар тўғрисидаги ўрганишлар, тилимиз ва маданиятимизга боғлиқ жараёнларни тушунишга ёрдам беради. Бу иборалар тилнинг табиий кўринишини ва унинг ижтимоий-материк мантиғини ҳар томонлама ёритишга имкон беради. Иборалар, шунингдек, ҳужжатлар ва адабий асарларда муҳим ўрин тутати, чунки улар инсонларнинг дунёқарашини, уларнинг ҳис-туйғуларини, шубҳаларини ва қадриятларини аниқ намоён қилади. Ҳар хил тиллардаги ибораларни солиштириб, қиёслаб ўрганиш, халқларнинг урф-одатларини, яшаш турмуш тарзини, бой маданиятларини чуқур тушунишимизга ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Айтбайұлы Ө. “Қазақ фразеологизмдері мен перифраздары” Алматы: «Абзал- Ай», 2013. Б.4.
2. Жанабаева М. «Қазақ тілінің фразеологизмдері». Алматы: Мектеп, 2010.
3. Смағұлова Г. “Мағыналас фразеологизмдер сөздігі”. Алматы: «Елтаным баспасы», 2010.
4. Т. Акимов.Ж. Кыраубаев “*汉乌俄 成语词典*”. Тошкент 2002й. Б.3, 229
5. 马国凡. 成语 概论. 内蒙古人民出版社 呼和浩特, 1973年.– 11, 33页.
6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. –М., 1996. – С.34.
7. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Т., Ўқитувчи, 1983. – Б.118.
8. Узбекско русский словарь Москва 1959г. 69 бет
9. Ш.Шомақсудов. Ш.Шораҳмедов “*Ҳикматнома*” Тошкент 1990й. 356 бет
10. Е.Ә. Керімбаев. “Қытай фразеологизмдеріндегі ұлттық танымның көрінісі” ҚазҰУ хабаршысы.
11. Шығыстану сериясы. №3(64). 2013
12. www.baidu.com

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-87-89

UDC: 811.111: 81'373.72

PHRASEOLOGICAL UNITS RELATED TO THE HISTORY AND CULTURE OF GREAT BRITAIN

ИМАНБЕРЛИЕВА ДИНАРА КАНАТОВНА

Университет «Мирас», Шымкент, Казахстан
Сектор иностранных языков, магистратура, 1- курс

Аннотация: В этой статье рассматриваются английские фразеологические единицы, глубоко укоренившиеся в истории и культуре Великобритании. Анализ идиом, пословиц и выражений показывает, как язык отражает национальную идентичность, исторические события и культурные практики. Понимание этих фразеологизмов улучшает понимание нюансов британской культуры и способствует эффективному межкультурному общению.

Ключевые слова: Фразеологические единицы, британская культура, исторические выражения, национальная идентичность, идиомы, культурная специфика.

Abstract: This article explores English phraseological units deeply rooted in the history and culture of Great Britain. By examining idioms, proverbs, and expressions, it highlights how language reflects national identity, historical events, and cultural practices. Understanding these phraseological units enhances comprehension of British cultural nuances and facilitates effective intercultural communication.

Key words: Phraseological units, British culture, historical expressions, national identity, idioms, cultural specificity

Introduction

The language serves as a mirror of the nation's history and culture, embodying centuries-old traditions, beliefs and social norms. In the case of Great Britain, the rich history and cultural evolution of this country are vividly reflected in its phraseological units. These expressions, often associated with a historical context, provide insight into the collective psyche of the British people. Phraseological units in the English language - from Shakespearean influences to references to historical events and personalities - are not just linguistic constructions, but cultural artifacts that carry the essence of the British heritage. This article examines the various categories of these expressions, analyzes their origin and cultural significance.

Phraseological units or phraseological units are an integral part of the English language. According to the definition of Professor A.V. Kunin, a well-known specialist in the phraseology of the English language, "a phraseological unit is a stable combination of "words with a full" or partially reinterpreted meaning" [1].

Phraseological units have a constant lexical composition and grammatical structure. Phraseological units are the object of studying phraseology. Phraseology is "a branch of linguistics that studies the phraseological composition of a language in its current state and historical development" [2]. The phraseology of the English language reflects the history of the English people, their traditions, literature, and the uniqueness of culture and way of life [3].

Currently, many researchers are turning to the classification of phraseological units based on the "thematic" principle, which can also be called "etymological". This classification was given by L.P. Smith, and it is the traditional and oldest one. This classification principle is based on the initial content of phraseological units, so it has sufficient value for studying phraseology. [4] Moreover, it is the "thematic" principle of classification that makes it possible to understand the way of life of a particular people, as well as their culture and customs

So, in the thematic approach, phraseological units are grouped according to the origin of certain spheres of human activity, natural phenomena, everyday objects, etc. It follows that L.P. Smith shows in his classification the groups of phraseological units used by sailors, soldiers, fishermen, hunters

and related to the realities and conditions of their occupation. You can also see groups of phraseological units related to agriculture, cooking, wild and domestic animals and birds. Phraseological units related to sports and art also do not go unnoticed. [5].

Many English idioms and expressions have their roots in significant historical events and figures. For instance, the phrase "to do a Thatcher," meaning to remain in power for an extended period, references former Prime Minister Margaret Thatcher's long tenure. Similarly, "carry coals to Newcastle" alludes to the city of Newcastle, historically known for its coal production, implying the redundancy of taking something to a place where it is abundant.

Expressions like "John Bull," representing the stereotypical Englishman, and "Little Englander," denoting a narrow-minded nationalist, further illustrate how language encapsulates national identity and political sentiments. These terms have evolved over time, reflecting shifts in societal attitudes and political landscapes.

Phraseological units, the components of which are personal names associated with folk legends, songs and legends, express the peculiarities of the national character of the British. Such phraseological units reflect the long process of cultural development of the people. For example:

– A Peeping Tom (too curious person). According to legend, Lady Godiva, in order to save the residents of Coventry from the unbearable tax imposed by her husband, the Earl of Mercia, one of the influential magnates of Britain in the 11th century, rode naked through the streets of the city during the day. Showing respect to Lady Godiva, all the residents of the city closed the shutters of their windows so as not to look at her. Only Tom, the tailor, began to secretly spy on her and was struck blind for it.;

– Tom Thumb (baby, dwarf, midget), where Tom (Tom) – ill., Thumb (Samb) is the surname of a tiny man, the hero of an old fairy tale [6]. English phraseology is closely connected with the history and traditions of the people, which distinguish this people from others, allow us to feel the connection of times and generations. This is especially clearly observed in phraseological units, which include personal names and surnames.:

– A Beau Brummel (handsome Brummell, dandy), where Beau is a nickname meaning "handsome, dandy" in French, Brummel (Brummell) is a surname. The phraseology originated from the surname of the famous trendsetter of the 19th century in Great Britain, George Brian Brummell, who introduced into fashion such an element of the men's wardrobe as a black suit with a tie, related to the official business style of clothing.;

– Mother Bunch, where Bunch is the surname of a fortune teller who lived in England in the 16th century. Writers of the time referred to her for laughs as a notorious woman who sold strong ale and was known for making rude jokes. In folk legends and fairy tales of the 17th century, she already figured as a wise old villager, from whom one could learn both spells and magical recipes.;

– Peter's pence (Saint Peter's mite – an annual contribution to the treasury of the Pope), where Peter (Peter) is ill., pence is the plural of the noun "penny". Tribute has been levied in England since the 18th century for 1 penny per family for the education of English priests in Rome and the maintenance of the tombs of Saints Peter and Paul.

The works of renowned British authors have significantly contributed to the English phraseological repertoire. Shakespeare, in particular, has introduced numerous expressions that have become commonplace. Phrases like "wild-geese chase," "break the ice," and "heart of gold" originate from his plays, showcasing his profound impact on the English language.

Similarly, expressions such as "Hobson's choice," referring to a situation where there is no real choice, and "a bag of bones," meaning a very thin person, are derived from the works of other literary figures like Thomas Hobson and Charles Dickens, respectively.

British customs and traditions have also given rise to unique phraseological units. The term "a baker's dozen," meaning thirteen, originates from the practice where bakers would give an extra loaf when selling a dozen to avoid being penalized for selling short weight. Similarly, "a black sheep," referring to an odd or disreputable member of a group, stems from the superstition that a black sheep was marked by the devil.

Expressions like "to get out of wood," meaning to be saved from danger, and "to put someone in the cart," meaning to put someone in a difficult situation, are rooted in historical practices and societal norms, reflecting the British propensity to encapsulate complex ideas into succinct expressions.

The UK has many museums, galleries, theaters, concert halls and other places where people can enjoy art and entertainment. It is obvious that the country appreciates the role of art and its contribution to national and world culture. British artists, writers, musicians and other creative personalities are known everywhere. Entertainment also plays an important role in the British lifestyle, there is a wide range of entertainment that is suitable for people of different ages and interests. Naturally, all this was reflected in the phraseological units.

Out of tune – 1) letters. upset (about a musical instrument); 2) not in the mood, out of tune, uncoordinated.

As sound as a bell – quite healthy; healthy as a bull.

To tone down – 1) letters. soften (colors, expression); 2) soften, weaken.

In the second half of the 16th century, as well as during the 17th and 18th centuries, sports and games became increasingly popular, and there are many records available to explore their history. However, the second half of the 19th century was a period of development of sports. The UK's contribution to the development of world sport is second to none. Among the sports that originated in the UK are football, rugby, badminton, croquet, lawn tennis, cricket, squash, snooker and table tennis. [3, p. 56]

To miss the mark – to fail.

Straight from the shoulder – 1) letters. a direct blow; 2) bluntly, to be honest.

Superstitions and popular beliefs have also influenced the development of phraseological units in English. The phrase "to kiss the Blarney Stone," meaning to speak with eloquence and flattery, originates from the Blarney Castle in Ireland, where kissing a particular stone was believed to bestow the gift of gab.

Similarly, "to dance a rich bride," meaning to succeed in a venture, is derived from the tradition of dancing at weddings, symbolizing prosperity and happiness.

In contemporary times, many of these traditional phraseological units have been adapted or reinterpreted to fit modern contexts. Expressions like "to do a Thatcher" have evolved to comment on current political scenarios, while terms like "Little Englander" have gained prominence in discussions about nationalism and globalism.

Understanding the historical and cultural origins of these expressions enriches our comprehension of the English language and provides deeper insights into British culture and identity.

English phraseological units are more than just linguistic expressions; they are windows into the history, culture, and psyche of the British people. By examining these idioms and proverbs, one gains a deeper appreciation of how language reflects societal values, historical events, and cultural practices. As the English language continues to evolve, these traditional expressions remain a testament to the enduring influence of Britain's rich cultural heritage.

REFERENCES:

1. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. М.: Международные отношения, 1972. 289 с.
2. Большая советская энциклопедия: в 30-ти т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Изд-е 3-е. М.: Советская энциклопедия, 1977. Т. 27. Ульяновск – Франкфорт. 624 с.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. Изд-е 3-е, стереотип. Дубна: Феникс+, 2005. 488 с.
4. Смит Л.П. Фразеология английского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 208 с.
5. Smith A.H. English Place-Names Elements. V. I – II. – Cambridge: University Press, 1956.
6. Longman Idioms Dictionary / ed. by K. Stern. L.: Longman, 1998. 398 p.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-90-93

ЖАҢА ҚОЛДАНЫСТАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ СИПАТЫ

МАРАТОВА АЙНУРА БАХАДУРҚЫЗЫ

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті, 2-курс магистранты

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., доцент – **САТКЕНОВА Ж.Б.**
Алматы, Қазақстан

***Аңдатпа.** Мақалада қазіргі қазақ тілінде кең өріс алып келе жатқан жаңа қолданыстардың құрылымдық ерекшеліктері талданады. Жаңа сөз тудырудың негізгі тәсілдері – синтетикалық, аналитикалық және лексика-семантикалық жолдарына тоқтала отырып, олардың тілдік жүйедегі рөлі мен лексиканы байытудағы орны сараланады. Сондай-ақ калька жолымен енген жаңа қолданыстар мен қысқарған сөздердің тілдік сипаты да сөз болады.*

***Тірек сөздер:** жаңа сөздер, сөзжасам, калька, неологизм, қысқарған сөз, термин, құрылым, тәсілдер, қазақ тілі.*

Қазақ тілінің дамуындағы басты үдерістердің бірі – жаңа сөзжасам формалары мен құрылымдық үлгілер арқылы тілдің лексикалық қорын байыту. Соңғы жылдары ғылым мен техника, экономика, БАҚ, саясат салаларындағы өзгерістерге сай көптеген жаңа атаулар мен сөз тіркестері пайда болды. Бұл жаңа қолданыстардың жасалу тәсілдері, семантикалық жүктемесі және морфологиялық ерекшеліктері тілді зерттеушілер назарын аударып отыр.

Қоғамның дамуы, адам санасының өсуіне байланысты өмірде жаңа заттар мен ұғымдар пайда болады да, оларды атау қажеттігі туады. Осы қажеттікті өтеу үшін сөзжасам арқылы жаңа сөздер жасалады. Ол жаңа сөздер тілді байытады. Сондықтан тілдің сөздік құрамының баюында негізгі қызметті қазақ тілінің қалыптасқан сөзжасам жүйесі атқарады, өйткені қазақ тілінің қалыптасқан сөзжасам жүйесі бар, ол тілдежаңа сөздер жасауды қамтамасыз етеді. Тілде жаңа сөздер көне замандардан бері қалыптасқан заңдылықтар бойынша, яғни сөзжасамдық тәсілдер бойынша жасалады. Қазақ тілінің сөзжасам жүйесінде әбден орныққан, қалыптасқан негізгі тәсілдер мыналар:

- 1) Синтетикалық тәсіл;
- 2) Аналитикалық тәсіл;
- 3) Лексика-семантикалық тәсіл.

Синтетикалық немесе морфологиялық тәсіл — арғы тегі «қосу», «біріктіру», «жапсыру» деген мағынадағы синтез сөзінен шыққан. Ал тілдік термин ретіндегі мағынасы — дербес мағынасы бар тілдік бірлікке дербес мағынасы жоқ, яғни қосымша мәнді ғана білдіретін тілдік бірлікті қосу, жалғау деген ұғымды білдіреді [1, 15]. Кейінгі жылдардағы баспасөз беттерінде жаңа қолданыстарды жасауда бұл тәсілдің қызметі арта түскені байқалады. Мысалы, -шы, -ші жұрнағы арқылы: кеденші – таможенник, сарапшы – эксперт, даяшы – официант, салымшы – вкладчик, кепілдемеші – гарант:

ЕҚЫҰ тарапынан қолдау тапқандығын тілге тиек ете келе, тәуелсіз сарапшы Андрей Рихтерді таныстырып, ол айтар түсініктемелерге назар салуды ұсынды. («Егемен Қазақстан», 26 ақпан, 2008 жыл). Осы қосымшалармен қатар, бұрын өнімсіз тұлғалар қатарында қарастырылатын -кер/-гер тұлғалары және жергілікті тіл ерекшеліктеріне тән элемент болып саналатын -хана, -нама сөз жұрнақтарының, сол сияқты -ма/-ме, -ым/-ім/-м қосымшаларының қызметі айрықша жанданды. 1960-жылдары -кер/-гер қосымшасы -шы/-ші арқылы жасалған атаулардың образды баламаларын беру қызметінде көрінді (мысалы: жазушы – қаламгер). Ал кейінгі жылдары бұл жұрнақтар синонимдік қызметте емес, дербес мағынада көріне бастады: әдіскер – методист,

туындыгер – автор,
қаржыгер – финансист,
мәтінгер – текстолог,
талапкер – абитуриент,
заңгер – юрист,
мәмілегер – дипломат.

Мысалы, Ақтау қаласының құрметті азаматтары арасында халқымыздың қара домбырасының қос ішегі арқылы еліміздің әдет-ғұрпын паш еткен мәдениет қайраткері, киелі өлкеміздің алғашқы заңгері, ұрпаққа білім нәрін сепкен ұлағатты ұстаз да, экономикамыздың күре тамыры – энергетика саласының майталманы да, белгілі қаржыгер де, өлкеміздің кең байлығы – қара алтынды алғаш тартқан мұнайшы да, олардың ерен еңбегін елге танытуда ерінбей қалам тартқан журналист те бар.

(«Маңғыстау» газеті, Ақтаулық құрметті азаматтары, қыркүйек, 2006 жыл, 5-бет)

Талдау үлгілері:

а) Анықтауыш сөздер:

жеделхат – телеграмма

жәрдемақы – пособие

мекенжай – адрес

ә) Толықтауыш үлгілері:

өсімдіктану – ботаника

жануартану – зоология

б) Бірінші рет қолданылған біріккен сөздер:

жолсерік – проводник

төлкұжат – паспорт

в) Қосымша арқылы біріккен сөздер:

пернетақта – клавиатура

контекст – мазмұнмән

г) Түпнұсқалылық:

түпнұсқалылық – аутентичность

презентация – таныстырылым

-дама/-деме; -тама/-теме; -лама/-леме жұрнақтары: «Нама» — парсы тілінде хат деген мағына береді. Қазақ тіліне әбден сіңісіп, дыбыстық өзгерістерге ұшыраған соң, -дама/-деме, -тама/-теме, -лама/-леме аффикстеріне айналып, жаңа сөздер жасауға негіз болды [2, 105]. Мысалдар: тақырыптама – тематика, сараптама – экспертиза, жолдама – направление, мағлұмдама – декларация, тұжырымдама – концепция. Кей мектептер он екі жылдық мектептің тұжырымдамасы бойынша жұмысты бастағалы отыр. «Жас Алаш» 2001, желтоқсан.

-дык/-дік; -тық/тік; -лық/-лік; жемірлік – агрессивность, егемендік – суверенитет, қауымдастық – ассоциация, түпнұсқалық – аутентичность. Қазақ этносы өз тілін сақтай отырып, орыс және ағылшын тілдерін қоса меңгеріп, әлемдік өркениетті қауымдастықтың белсенді мүшесі болады деген үміт өшкен жоқ. «Ақиқат», №2, 2007 жыл, 14-бет.

2) аналитикалық тәсіл арқылы жасалған жаңа қолданыстар.

Баспасөзде біріккен сөздер мен тіркестер арқылы жасалған жаңа қолданыстар саны көбейіп келеді. Көпінші жағдайда біріккен сөздер мағынасы жағынан нақты бір түсінікті білдіреді – сөздердің бірігуі арқылы сөз жасау қызметінің арта түскенін байқатады. Бұл – аналитикалық тәсіл арқылы жаңа сөз жасаудағы тілді құрылымдауға бөле қарап, оны белгілі бір заңдылыққа сүйене отырып дамыту.

а) тәуелсіздік кезеңінде пайда болған біріккен сөздер қатарына жатады: елорда – главная столица, елжандылық – патриотизм, мемлекеттік тапсырыс – госзаказ, мәжілісмен – депутат, сөзжарыс – дебаты, шетасу – эмиграция, шетелістан – иностранщина, төраға – председатель, төрайым – председательница, көрермен – зритель, көркемөнерпаз – самодеятельность, гонорар – авторский гонорар, аэромедказ – пособие, жолақы – за проезд; -жай: мұражай – музей,

әуежай – аэропорт, мешітжай – адрес: Собыли болған апта сайын 7,5-10 мың келушіге арналған мәдени демалыс айлығында жәрдемдесіп алып тұрады. («Егемен Қазақстан», 27 ақпан, 2008жыл, 2 бет.)

ә) толықжарымдық қатынастарды көрсету тәсілінен жасалған біріккен сөздер: өсімдіктанушы – биология / өсімдікті тану, тантанушы – анатомия / тәнді тану, жануартанушы – зоология / жануарды тану; пікіртанушы – мнение / пікірді зерттеуші.

б) бірінші сыңары өз алдына мағынасы, екінші сыңарынан тәуелдік жалғаулы түсіріліп алынған біріккен сөздер: елорда – столица / ел (ордасы), елнафақа – пособие / гос. пособие – продовольственный пай, дыбысбелгі – транскрипция / дыбыс таңбасы; төлқұжат – паспорт / тұлғұжаты.

в) толық мағынасы екі түбір сөздің біртұтас мағынаға көшу үлгісімен жасалған біріккен сөздер: талапарыз – исковое заявление, телефонхабар – телепрограмма, пернетақта – клавиатура, тақтбасы – экран, емдәм – диета, мағынасы, контекст т.б.

г) қосымшалары сақталып біріккен сөздер: Елбасы – Президент, төлқұжаттылық, аутентиктивность, бейнеөнім – видеопродукция, тұсаукесер – презентация т.б. Мысалы, Әндей әуезді, толқындай ырғағы тек «Әуенді ойлар немесе Ақ тілектер туған күн» деген атауы бар жаңа кітаптың тұсаукесер кеші болып өтті. «Қазақтың әйелдері» Н. Шаншар // Жыр жолына орап мұнау ғұмырды // №7 шілде, 2005 жыл, 2-бет.

Қазіргі таңда қолданысқа түскен жаңа сөздердің көпшілігі тіркескен күрделі сөздер болып келеді. Тіркескен күрделі жаңа сөздерді мынандай үш тәсілмен жасалып тұрғандығын бөліп қарастыруға болады.

а) қабысу тәсілі бойынша жасалған жаңа сөздер: сары жолақ – желтая пресса, бас жүлде – гранпри, артық өнімділік – избыточное ликвидность, қарымдық шот – контросчет, мақтау қағаз – грамота. Мысалы, Тәлімгерлер шеберлігі мектебіне Оңтүстік Қазақстан облысынан барған делегация бас жүлдеалып қайтты. «Шымкент келбеті» N 18(821), 5 мамыр, 2006 жыл, 3-бет.

ә) Матасу тәсілі арқылы жасалған жаңа сөздер. Матасу тәсілі арқылы жасалған жаңа сөздер ілік және тәуелдік жалғаулары арқылы байланысып, бір мағыналық тұтастық құрайды. Бұл тәсіл арқылы жасалған сөздер қазіргі баспасөз бетінде жиі кездеседі. Мысалдар: дәрі қобдишасы – аптечка, бауырдың қабынуы – гепатит, заң жобасы – законопроект, іссапар куәлігі – командировочное удостоверение. Бұл *заң жобасы* қоғам арасында кең талқылауға түсіп, ашық пікірталас тудырады деп күтілуде. («Еуразия», 29 ақпан, 2008 жыл, 11-бет)

б) Меңгеру тәсілі арқылы жасалған жаңа сөздер. Меңгеру тәсілі – негізгі сөздің бағыныңқы сөзді белгілі бір септік жалғауы арқылы меңгеріп тұруы негізінде жаңа ұғым жасаудың тәсілі. Мысалдар: баға көрсеткіші – преysкурант, несие беруші – кредитор, баға белгілеу – котировка, біліктіліктен айыру – дисквалификация.

б) Қосарлау тәсілі арқылы жасалған жаңа сөздер. Қосарлау тәсілі арқылы жасалған сөздер – екі немесе одан да көп сөздің қосарлану арқылы бір ұғымды білдіруі. Қазақ тіл білімінде қос сөздер қосарлама және қайталаушы қос сөздер болып бөлінеді. Қосарлама қос сөздер мысалдары: көші-қон – миграция, хат-хабар – корреспонденция, мінездеме-ұсыныс – характеристика-рекомендация, келісімшарт – контракт, баспа-бас – бартер, өсіп-өну – репродуктивность.

в) Қысқарған сөздер арқылы жасалған жаңа қолданыстар. Қазіргі баспасөзде қысқарған сөздердің бірнеше түрі жиі қолданылады. Олар жасалу жолына қарай мынадай топтарға бөлінеді:

1. Әрбір сөздің алғашқы әріптерінен құралған: БАҚ – бұқаралық ақпарат құралдары, ӘЖК – әлеуметтік жеке код, СТН – салық төлеушінің нөмірі, ПБ – полиция бөлімі, БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы.

2. Әрбір сөздің алғашқы буындарынан құралған: ұжымшар – колхоз, кеңшар – совхоз.

3. Тірек сөздер арқылы жасалған: телеарна, автокөлік, медбике, автотұрақ.

Елде ең кемінде 3–4 телеарна, 3–4 радиоарна 24 сағат бойы қазақ тілінде сөйлеп тұруы керек. («Ақиқат», №2, 2007 жыл, 3-бет).

3) Лексика-семантикалық тәсіл – сөзжасамның ерекше түрі. Бұл тәсілде сөздің сыртқы пішіні – дыбыстық және морфемдік құрамы – еш өзгеріске ұшырамайды. Өзгеріс тек оның мағынасына қатысты жүреді. Яғни бұрыннан бар сөз бұрынғы мағынасына қосымша жаңа мазмұн үстеп, жаңаша қолданыла бастайды [3, 107]. Бүгінгі қазақ баспасөзінде осы тәсіл арқылы жасалған жаңа сөз қолданыстары айтарлықтай жиі кездеседі. Олар негізінен кеңестік кезеңде «көнерген сөздер» қатарына енген, алайда қазір мағынасы жаңғырып, «өмірге қайта оралған» сөздер. Мысал ретінде төмендегі сөздерді атауға болады: төраға, әкім, егемен, Ақорда, кіреуке. Бұл сөздердің әрқайсысы бұрынғы мағынасынан бөлек, қазіргі кезеңде жаңа саяси-әлеуметтік мағынада кеңінен қолданылып жүр. Мысалы: «Кеше Қазақстан Ұлттық банкінің төрағасы Әнуар Сәйденов елдегі қаржы айналымының жағдайы төңірегінде жан-жақты әңгімелеп берді». («Айқын», 2005 жыл, 9 маусым).

Қазіргі қазақ тіліндегі жаңа сөздердің жасалуы түрлі сөзжасам тәсілдері арқылы жүзеге асып, тілдің дамуындағы белсенді үдерістерді көрсетеді. Синтетикалық (морфологиялық) тәсіл арқылы жасалған сөздер – тілдегі жұрнақтардың өнімділігі мен мағыналық икемділігін байқатса, аналитикалық тәсілдер – яғни матасу, меңгеру, қосарлау – екі немесе одан да көп компоненттің мағыналық тұтастығын көрсетеді. Қысқарған сөздер – заманауи ақпарат тасқыны мен тіл үнемділігінің көрінісі болса, лексика-семантикалық тәсіл – көнерген сөздерге жаңа өмір беріп, мағына жағынан жаңғыртып қолдану мүмкіндігін дәлелдейді.

Барлық тәсілдердің басты ерекшелігі – тілді сыртқы өзгерістерге икемдеп, жаңа ұғымдар мен құбылыстарды бейнелеуде қолданысқа енгізуі. Бұл – қазақ тілінің бейімделгіш, икемді және жанданып отыратын тірі жүйе екенін айқын дәлелдейді. Демек, сөзжасам тәсілдерін жан-жақты меңгеру мен зерттеу – тіл мәдениетін арттырып, ғылыми-кәсіби салада да, күнделікті қарым-қатынаста да ұлт тілінің әлеуетін күшейтудің негізі болмақ.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жылқыбаева Г. Қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Түркістан, 1999. – 57 б.
2. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы: Санат, 2003. – 416 б.
3. Алдашева А., Сарыбаев Ш., Уәлиев Н. Жаңа атаулар. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 128 б.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-94-109

THE EFFECT OF NUTRITION LABELLING ON CONSUMER PURCHASE INTENTION BY MEDIATING ROLE OF HEALTH CONSCIOUSNESS

MURAD SARDAR ALIYEV

PhD in Business Management, Doctorate Student,
Istanbul University, Turkey.

Abstract. *Non-communicable diseases linked to nutrition are a growing global health concern. Nutritional labeling, particularly traffic-light labeling, aims to empower consumers to make healthier food choices. This study investigates the impact of traffic-light labeling on consumer purchasing intention for "Pinar" dairy products within the Carrefour supermarket chain in Turkey. The research examines the mediating role of health consciousness in this relationship. By analyzing consumer perceptions, awareness, and purchasing behavior, this study aims to contribute to a better understanding of the effectiveness of traffic-light labeling in promoting healthier dietary choices and informing public health interventions.*

Keywords: *Consumer purchase intention, health consciousness, nutrition labelling.*

Аннотация. *Незаразные заболевания, связанные с питанием, становятся всё более актуальной проблемой глобального здравоохранения. Пищевая маркировка, в частности система «светофорной» маркировки, направлена на то, чтобы дать потребителям возможность делать более здоровый выбор продуктов питания. Данное исследование рассматривает влияние светофорной маркировки на намерение потребителей приобретать молочные продукты марки «Pinar» в сети супермаркетов Carrefour в Турции. В рамках исследования анализируется посредническая роль осознанности в вопросах здоровья в данной взаимосвязи. Путём анализа восприятия потребителей, их информированности и покупательского поведения, данное исследование стремится внести вклад в понимание эффективности светофорной маркировки в продвижении более здорового питания и формировании мер общественного здравоохранения.*

Ключевые слова: *потребительское намерение к покупке, осознанность в вопросах здоровья, пищевая маркировка.*

Introduction

Noncommunicable nutrition-related disorders like diabetic, cancers, and cardiovascular problems have a significant and rising global health consequence (Lopez et al., 2006). According to the some organizations, nutritious labeling takes an essential role in promoting good healthy life by providing consumers with info about the nutrition content of the foods they eat (Geneva: WHO; 2004). To avoid nutrition-based diseases, the WHO has strongly advised that nutrients such as sugar, fat, saturated fatty acids, trans-fatty acids and sodium should be reduced in order to enhance nutrition equity (Geneva: WHO; 2002). This method is sometimes known to as "traffic light labeling" since different colorful hues are utilized to support various quantities of each nutrient, respectively. As a result, consumer interest in body health and diet issue has grown, and nutritious labeling has got a lot of care (Baltas G: Eur J Mark 2001). Informed consumer decisions can result in consumption and, as a result, the creation of healthier products. Users can examine the nutritional value of certain foods to their overall diet with the aid of interpreting tools. (Cowburn G, Stockley L: Public Health Nutr 2005). Nevertheless, study on the nutritional info on packaged foods revealed that the information is frequently read incorrectly, is unclear, and is inappropriate for determining how much of a contribution each individual product makes to the diet as a whole (Vijwanathan M, Hastak M: J Public Policy Mark 2002).

According to a comprehensive examination of 120 articles, more than 50% of people self-report using nutritional info (Campos, Doxey, & Hammond, 2011). Only 27 percent of participants from

England were stared at the ad's nutritional info while empirical studies done in dairy aisle (Grunert, Wills, & Fernandez-Celemn, 2010), indicating that actual label use is often substantially less.

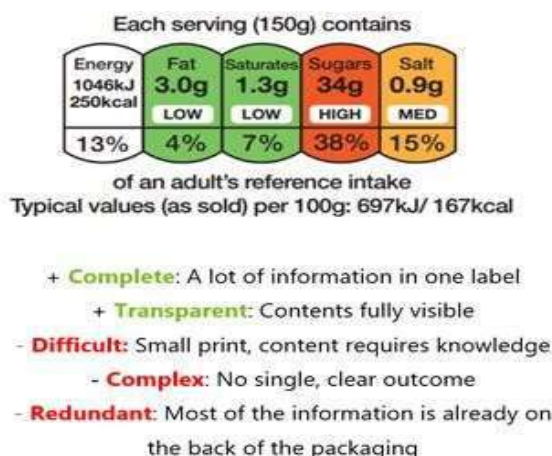
It has been discovered that nutritional labeling has a considerable impact on customer purchasing intention. Studies suggest that providing nutrition information may make it easier for consumers to convert their usage from these kind of food categories' "unhealthy" goods to those food categories' "healthy" products (Anderson and Zarkin, 1992). The desire of consumers to acquire dietic programs with better nutritious features have a major impact on nutritional status on the supply side. The quantity and the quality of infos made actual to consumers by means of a range of origins, such as nutritious panel foad labils, has a role in their capacity to determine their diets (Caswell and Padberg, 1999).

By taking into account the mediating function of health consiscousness, this research seeks to reserach the impact that the traffic-light labeling of “Pinar” dairies has had on consumer’s purchasing intention in Carrefour supermarkets chain.

Literature review

Nutrition labelling

Nutritional labels are based on guidelines created and maintained by organizations, not the business that owns the brand. Food labels come in a wide range of styles. Primarily, it varies connected on how they are collective brands owned by an association of farmers like Pommes Qualite Qu'ebec (Quality Qu'ebec Apples) or statal companies run by regulation like the Europaen Parties qualified labels on foad items (e.g., Protected Desigation of Origin, P.D.O). Second, they vary according on standards like product origin certification, productive techniques, or other factors. 3rd, a self-evaluation system like Aliments dy Québec (Foods from Québec) and external agency Auudit like the European Organic label may be used to check conformity with the standards. Nutritional labels can make the idea of eating healthy more understandable. It is beneficial to monitor the intake of protein, carbs, sodium, fiber, and sugar in addition to fat and protein. Additionally, it enables customers to assess a product's entire worth with knowledge (A.P.O, 2002). Consequently, the nutrition board yields as a roadmap to a healthier vibe (FDA, 1998). Users can utilize the nutritious ads to choose foods in accordance with the Dietary Guidelines, what were generated by academicans and place a strong emphasis on eating a diet that is well-balanced. Nutritional information on product labels, enables consumers to consume a wide set of foods, utilize sugars solely in moderate doses, and utilize solt and sodium in moderate manner.

Source: Rabobank, 2018 (images Consumentenbond, 2018).

Any front-of-pack label must be widely used (and ideally promoted), as well as validated and overseen by reliable third parties. The algorithms used to calculate the label should ideally be supported by science and used globally without distinctions between nations, stores, or brands. Trust is necessary for customers to accept such a branding since only then will it influence their purchasing decisions. Overall, it's critical to reach a large audience in order to promote healthy dietary options.

A cost-effective obesity preventive measure might involve expanding the usage of traffic signal

labeling and its prevalence (Socks G, Vierman J, Moudie M, Svinburn ;Obis. 2011). Even under time constraints, traffic light labeling has been found to become effective mode of encouraging better goods options (van Herpen E, Trijp HC. Appetite. 2011). Traffic light labels, as opposed to conventional nutrient declarations, are interpretative and offer a list of crucial nutrients (Jonas G, Richarlison. 2007). The use of traffic light labels on mock items increased participants' likelihood to identify healthy products by a factor of five compared to existing F.O.P nutritious labeling sets, such as those that display nutrient schedule as a percentage of suggested intake (Kely B, Hugaes C, Chapmanel K, Loieue J, Dixan H, Crowford J, et al. 2009).

In order to inform actions that can enhance their use and hence raise their value as a public health tool, it is vital to comprehend how users mix the various pieces of infos in a traffic light nutritious label.

Consumers' purchase intention

The buyer's purpose to purchase the item or product is referenced to as his aim. In other words, buying intention refers to a customer's decision to buy a product following consideration. The ultimate decision is based on the intention of customers while choosing the product, which is affected by a variety of factors and substantial external influences (Keller, 2001). Consumer product manufacturing businesses focus on client purchasing intention to retain their reputation in the market and boost their goodwill in the middle of the hardest competition. In general, the judgement to purchase a special marka or goods is influenced by a number of incentives, including the product's price, design, celebrity endorsements, moda, and rarely family ties as well (Safiq et al., 2011). The retail industry is mature in industrialized nations (Barner et al., 2001). However, consumers in Asiatic markets are cautious when choosing a good and may has any fears, such as what the brand delivers. When selecting a label for the well products, the grouping has an influence on the selection process. deciding on a product based on its overall coherence (Witt & Bruce, 1972). The judgement to forgo the current name and switch to another that are being utilized by other group members is influenced by information about the brand that other group insiders have used (Witt, 1969). As a result, emphasizing the user's memberships encourages other individuals to buy a certain item that the remaining team members use (Moschis, 1976). Numerous elements, including as consumer perception, product labelling, health consciuosness, and customer knowledge, are meant to influence purchase intentions.

Many items are sold on the marketplace without even a nutritional label since it is not always required by law in some countries. Due to the liberalized climate in such nations, domestic food companies face fierce competition from both imported goods and from goods made by large corporations that are labeled with nutritional information. For their money, consumers can choose from a wider variety. Therefore, it is crucial to research how nutritional labeling affects customer purchasing decisions. Therefore, local producers are free to choose whether or not to include a nutritious label on their goods.

Health consciousness

Consumers' nutrition choices are influenced by their level of health consciousness, with health-conscious consumers giving more weight to nutritional factors like fat and sugar case during those with lowest levels of health consciousness base their decisions at more subjective factors like flavor and cost (Mai & Hoffmann, 2012).

Health behavior is motivated by the idea of "health consciousness," which is described like "the degree to which people are worried about their health and integrate this concern into their daily actions" (Gould, 1988; Jaykanti & Burnes, 1998). Customers who care about their wellbeing are more than likely to keep an eye on it and be prepared to make the required improvements (Gould, 1988); he is also improving it by doing a healthy diet ,either engaging in regular exercise than people who are not concerned about their health (Kraft & Goodell, 1993).

Prior studies have shown different aspect of health conscious experience have different effects on consumers' dietary habits, revealing that there are differences between lower and upper wellbeing people on a number of aspects (e.g., Ronteltep et al., 2012; Mai & Hofmann, 2012, 2015). Numerous articles have been done on health and wellness in regard to consumer behaviours (Buhrau & Ozturk,

2018). For instance, those who are not as concerned about their health are less inclined to practice good habits (Michaelidou & Hassan, 2008). The hedonic attraction of healthy options can be emphasized as a means to influence people to choose healthier choices (Buhray & Ozturk, 2018). Making physical appearance and quality consciousness prominent is still another approach (Mai & Hofmann, 2017).

On the other hand, health related conscious individuals focus their dietary decisions on diet considerations and profit by the nutrition data supplied on goods (Gvanidze et al., 2017). Additionally, they run away nutriting poorly (Glanz et al., 1998) and have faith at the ability of his activities to improve his wellness (Jaykanti & Burnes, 1998). Bower et al. (2003) find those families with upper classes of healthness consciousness are less sensitive to price toward foods with health advantages. Health consciousness also affects desire to purchase foods with health benefits (Prasad et al., 2008). Consumers with lower levels of self-efficacy and health consciousness frequently focus just on one food quality, namely flavor, while choosing their meals (Mai & Hoffmann, 2012).

Based on the understanding that a person's health consciousness might affect their purchase intentions (Michaelidou & Hassan, 2008), making them more likely to purchase domestic solutions (Gineikiene et al., 2016).

Problem statement

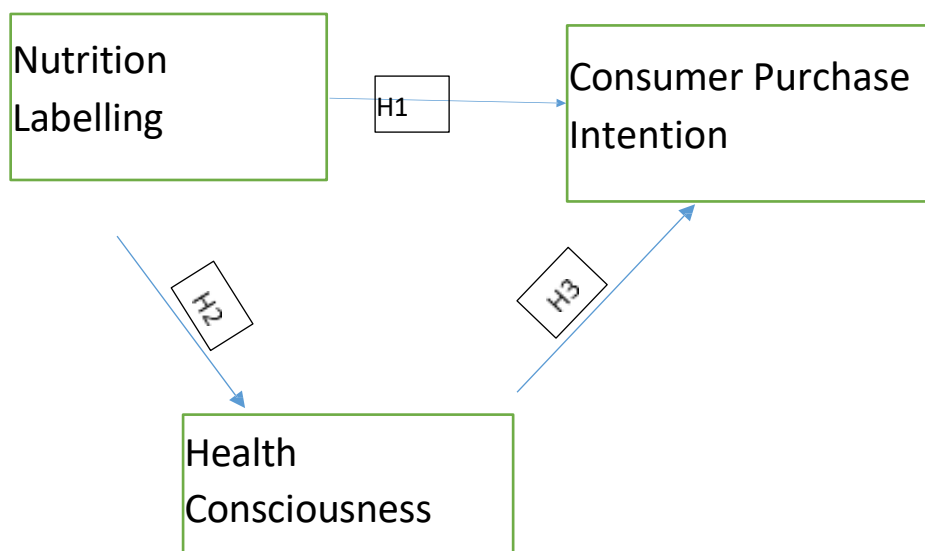
The goal of this study is to look at how nutrition labelling affects customers' purchasing intention and in what extent health consciousness can mediate this relationship.

Research questions

RQ1: Does nutrition labelling have positive and direct effect on consumer purchase intention?

RQ2: Does Health Consciousness correctly mediate the relationship between nutrition labelling and consumers' purchasing intention?

Research Model

H1: There is a direct, positive and statistically significant relationship between Nutrition labelling and Consumers' purchase intention.

H2: There is a positive and statistically significant relationship between Nutrition labelling and Health Consciousness.

H3: There is a positive and statistically significant relationship between Health Consciousness and Consumers' purchase intention.

H4: Health Consciousness correctly mediates the relationship between Nutrition labelling and Consumers' purchase intention.

Methodology

This research accepts a descriptive quantitative research method and data was collected

thorough survey. The population of this study was Pınar dairy users of Carrefour supermarkets in İstanbul, Turkey. Sample size was 203 people. In the questionnaire, 39 questions were asked from respondents. 20 of them ascribe “nutrition labelling”, while 9 and 7 of all questions represent “Health Consciousness” and “Consumers’ purchase intention” respectively. The last 3 questions were selected for getting information about “Gender”, “Age” and “Education level”. Respondents in this study answered every scale on 5-points Likert scale which ranges from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree) except demographic ones.

Measures

In survey, Labelling based questions are asked from respondents by means of the scales of those variables adopted from Aliments du Qu’ebec (1978). To measure mainly “Visibility”, “Clarity”, “Awareness”, “Design”, “Honesty / Dishonesty (fraudulence)”, “Credibility”, “Relevance (perceived informational value)” and “Single global equity construct” scales of nutrition labelling were done during conducting survey. Additionally, Health Consciousness measures were adopted from Gould (1988). Lastly, Consumers’ purchase intention scales were adopted from Aaker & Keller (1990), Taylor & Berden (2002).

Data Analysis

After data collection, the hypotheses were tested using Reliability, Factor Validity- EFA, Correlation and Regression analysis by means of SPSS statistics program while determining the impact of the IV on the selected DV is the report's goal.

Results

- Demographics

Frequencies				
Statistics				
		AGE	GENDER	EDUCATION
N	Valid	203	203	203
	Missing	0	0	0
Mean		1.46	1.57	2.25
Std. Deviation		.778	.516	1.009
Variance		.606	.266	1.018
Range		3	2	4

AGE				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	16-30	142	70.0	70.0
	31-45	33	16.3	16.3
	46-60	24	11.8	11.8
	60+	4	2.0	2.0
Total		203	100.0	100.0

GENDER				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	Male	89	43.8	43.8
	Female	112	55.2	55.2
	Prefer not to say	2	1.0	1.0
Total		203	100.0	100.0

EDUCATION				
		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	High school	4	2.0	2.0
	Bachelor Degree	53	26.1	26.1
	Master Degree	54	26.6	26.6
	PhD Degree	73	36.0	36.0
	Others	19	9.4	9.4
Total		203	100.0	100.0

The demographic characteristics of respondents participating in the research were evaluated in terms of gender, age, education and its standard deviation, variance, mean and other factors. According to above mentioned table, 43,8% of participants were consisted of women, while almost the same proportion- 55,2% were men. Only 1% of respondents did not prefer to give information about their sexual orientation.

While checking Age statistics, we can observe that there were a harsh gap among the number of “16-30” year old respondents and the rest of population, which proved itself with the the ratio of 70% (“16-30” years old respondents) to 30%(the rest). Moreover, Inside of other respondents, the proportions of people aged “31-45” and “46-60” were almost the same, which were 16,3% and 11,8% respectively. Lastly, only 4 people were ascribed to the “60+” category.

On the assessment of another demographic variable, it was highly appreciated that the highest amount- 36% of respondents' education level was P.hD degree which helped to enhance quality of study as well. Secondly, Respondents mainly prefer to answer "Bachelor Degree" or "Master Degree" level, as it seems from their percentages like approximately 26% for each. Additionally,

9.4 % of research population answered "Others" option which showed that they studied in different colleges, vocational schools and etc. Ultimately, only 2 percent of respondents were "High school" students.

- Reliability analysis

	Reliability Statistics	
	Cronbach's Alpha	N of Items
Nutrition Labelling	.867	20
Health Consciousness	.858	9
CPI	.780	7

All reliability analyses were done separately for each variable and results were collected in one-above mentioned table. In first reliability analysis for "Nutrition Labelling" scale Cronbach's Alpha index was (0.867) which was the highest score among all and accepted as a good score according to below mentioned table (Nunnally, 1967).

Secondly, Reliability analysis results regarding with "Health Consciousness" scales was quite satisfying by getting 0,858 Cronbach's Alpha index.

On the evaluation of the last scale, "Consumer Purchase Intention" related reliability analysis was finished with 0.780 Cronbach's Alpha score which is although the lowest score among other variables, but also considered as a reliable data. Lastly all reliability results of each question from total 36 questions of all 3 variables were 0.741 which is also good (Nunnally, 1967).

- Factor Analysis

We used factor analysis to determine how many sub-dimensions there were in the entire collection of data. There must be some interaction between the variables in order to perform factor analysis. The level of correlation between the variables is acceptable for factor analysis if the p value of Bartlett's test is less than 0.05, which is the threshold for significance. The variables cannot be used for factor analysis if the test result is not significant (Durmuş et al. 2013).

1) Nutrition Labelling

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.790
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	894.313
	df	120
	Sig.	.000

According to Table, it was concluded that the adequacy of the questions about the nutrition labelling was good since the KMO value was 0.790 and the p value was 0.000. As a consequence of the factor analysis, it has been determined that nutrition labelling scale consists of 5 dimensions.

	Scales	Factor Loads	Variance Disclosure Rate	Reliability
Global	"I am willing to pay 10% more for products displaying this label".	0,728		

	"I would advise my friends to buy products displaying this label".	0,668	50,893	0,734
	"I prefer products that display this label".	0,609		
	"If a product displays this label that prompts me to buy it".	0,584		
	"This label has a very specific meaning for me".	0,580		
Visibility	"This label was developed for purely commercial reasons".	0,673	53,336	0,762
	"This label is widely used".	0,635		
	"I have a very good opinion of products displaying this label".	0,524		
Honesty /Dishonest	"This label is a scam".	0,877	81,073	0,766
	"This label is misleading".	0,861		
Awareness	"I know the meaning of this label".	0,745	56,959	0,722
	"I am well aware of what this label represents".	0,726		
	"This label is familiar".	0,520		
Credibility	"This label originates from an organization I trust"	0,755	60,805	0,674
	"Products sold with this label has been very strictly monitored".	0,723		
	"I have often seen this label".	0,525		

As it seems from above mentioned table Nutrition labelling factor divided 5 subfactors named "Global Equity, Visibility, Honesty/Dishonesty, Awareness and Credibility". As i mentioned in methodology part, 20 items of Nutrition Labelling were selected to ask in the questionnaire and after data collection, while checking factor analysis results, it was decided to remove 4 questions due to low factor loadings. Deleted questions are NL10: "Knowing that a food product meets these criteria is information that could have a positive impact on my choice"(,444), NL11: "I have a preference for food products that meet these criteria"(,469), NL12: "I have a very good opinion of food products that meet these criteria"(,363), NL7: "This label originates from a recognized organization."(,378). After alignment, for all subfactors, reliability analysis was applied again and each subfactor was counted as a reliable in acceptable degree with the minimum score of 0,671 Cronbach Alpha index thanks to Nunnally's Table. Moreover, each question on subfactors had factor loadings amounted more than 0,5 and considered acceptable for this reason.

2) Health Consciousness

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.822
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	698.193
	df	36
	Sig.	.000

Above mentioned table give us a excellent KMO value with 0,822 score and statistically significant result and it means adequacy of scales is well organized. At the end of validity analysis, Health Consciousness was divided to 2 subfactors.

	Scales	Factor Loads	Variance Disclosure Rate	Reliability
Self-monitoring	“I think of myself as a person who is concerned about healthy food”.	0,898	55,119	0,795
	“I’m constantly examining my health”.	0,660		
	“I’m very concerned about the health-related consequences of what I eat”.	0,658		
	“I’m generally attentive to my inner feelings about my health”.	0,616		
	“I often think about my health”.	0,592		
Self-consciousness	“It means a lot to me to have a good health”.	0,815	60,469	0,781
	“I reflect about my health a lot”.	0,735		
	“Good health is important to me”.	0,734		
	“I’m very self-conscious about my health”.	0,623		

As a result of factor analysis, rotated matrix gave us 2 new sub-factors with the name of “Self-monitoring and Self-consciousness” and reliability analysis was done for new sub-factors consequently. Total Variance disclosure rate and Cronbach Alpha Indexes were quite satisfying and it was decided to continue with these new scales as well.

3) Consumer Purchase Intention

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.794
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	320.744
	Df	21
	Sig.	.000

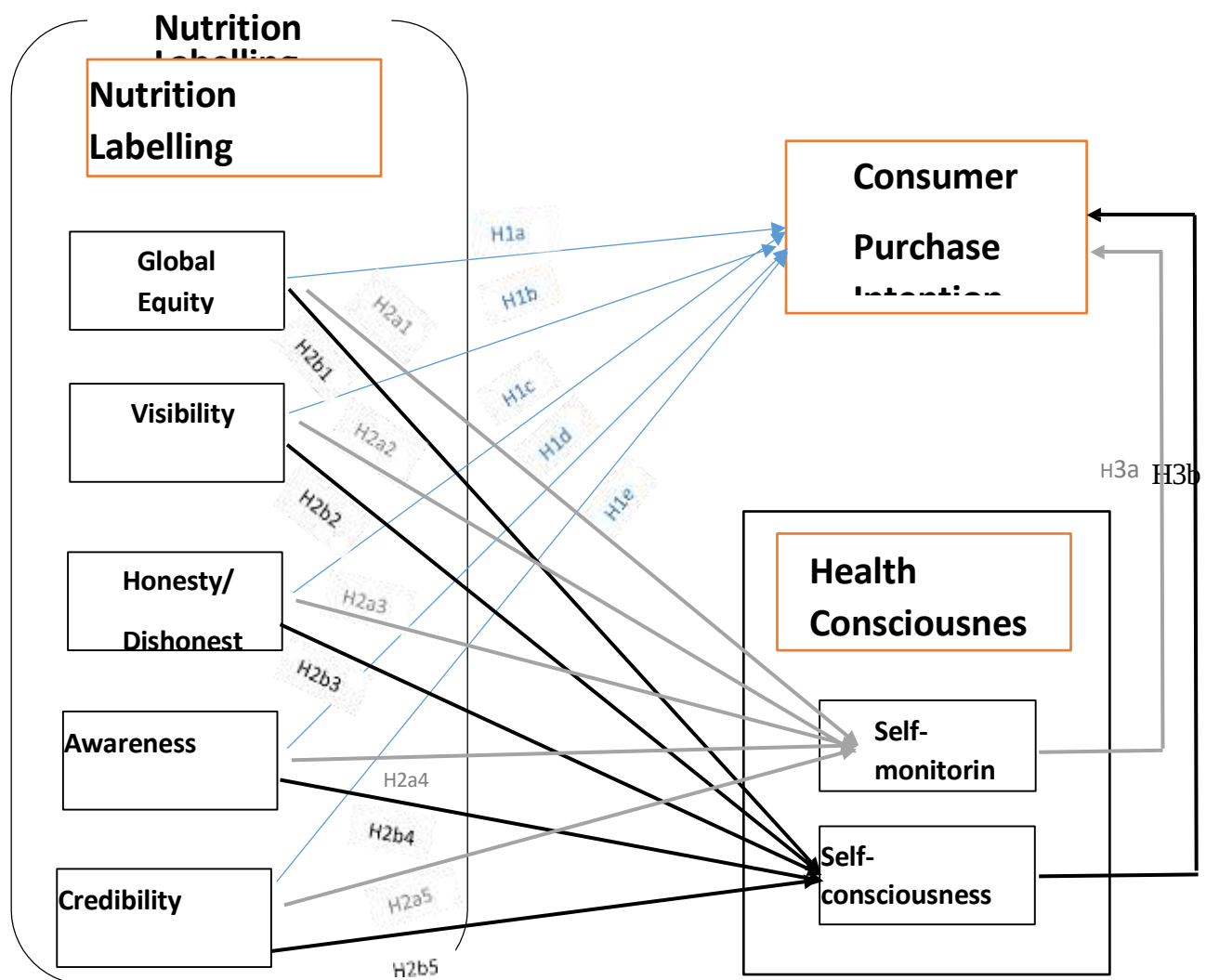
According to Table, it was generated that the sufficiency of the questions about the Consumer Purchase Intention (CPI) was good since the KMO value was 0.794 and the p value was 0.000. As a consequence of the factor analysis, it has been determined that CPI scale consists of only 1 dimension. Because of that there wasn't generated any result for Rotated component matrix.

	Scales	Factor Loads	Variance Disclosure Rate	Reliability
	“I will recommend CarrefourSA supermarket to my friends and family”.	0,714		

	"I would recommend "Pınar" branded food products to others".	0,698		
	"I intend to buy at CarrefourSA supermarket in the near future".	0,674	53,383	0,780
	"I will definitely buy again at CarrefourSA supermarket".	0,673		
	"It is likely that I will buy again at CarrefourSA supermarket".	0,639		
	"With current supply I would choose to buy "Pınar" branded food products".	0,620		
	"I am going to purchase "Pınar" branded food products".	0,583		

As seen in the table, CPI factor explains 53,383% of the variance of the expressions in the scale. According to the outcomes of the reliability analysis implemented on the formed factor, the Cronbach's Alpha value is (0.780). The factor was accepted as a reliable factor since it was a sufficient value in the reliability analysis (0.780).

- **New Model**

H1a: There is a positive and statistically significant relationship between Global Equity and Consumers' purchase intention.

H1b: There is a positive and statistically significant relationship between Visibility and Consumers' purchase intention.

H1c: There is a positive and statistically significant relationship between Honesty/Dishonesty and Consumers' purchase intention.

H1d: There is a positive and statistically significant relationship between Awareness and Consumers' purchase intention.

H1e: There is a positive and statistically significant relationship between Credibility and Consumers' purchase intention.

H2a1: There is a positive and statistically significant relationship between Global Equity and Self-monitoring.

H2a2: There is a positive and statistically significant relationship between Visibility and Self-monitoring.

H2a3: There is a positive and statistically significant relationship between Honesty/Dishonesty and Self-monitoring.

H2a4: There is a positive and statistically significant relationship between Awareness and Self-monitoring.

H2a5: There is a positive and statistically significant relationship between Credibility and Self-monitoring.

H2b1: There is a positive and statistically significant relationship between Global Equity and Self-consciousness.

H2b2: There is a positive and statistically significant relationship between Visibility and Self-consciousness.

H2b3: There is a positive and statistically significant relationship between Honesty/Dishonesty and Self-consciousness.

H2b4: There is a positive and statistically significant relationship between Awareness and Self-consciousness.

H2b5: There is a positive and statistically significant relationship between Credibility and Self-consciousness.

H3a: There is a positive and statistically significant relationship between Consumer Purchase Intention and Self-monitoring.

H3b: There is a positive and statistically significant relationship between Consumer Purchase Intention and Self-consciousness.

H4a: Self-monitoring mediates relationship of Global Equity (H4a1), Visibility (H4a2), Honesty (H4a3), Awareness (H4a4), Credibility (H4a5) and Consumer Purchase Intention (H4a6). PS: For each of Nutrition Label sub-factor separate hypothesis.

H4b: Self-consciousness mediates relationship of Global Equity (H4b1), Visibility (H4b2), Honesty (H4b3), Awareness (H4b4), Credibility (H4b5) and Consumer Purchase Intention (H4b6). PS: For each of Nutrition Label sub-factor separate hypothesis.

- Correlation analysis.

Correlation analysis is an analysis tool to identify the severity of the relationship or dependence between two variables (Malhotra and Birks, 2006: 512). The correlation coefficient calculated as a result of the correlation analysis takes values between minus one and plus one. A value of +1 denotes a strong linear connection between the 2 variables, even though a coefficient of -1 denotes a good link between the variables but in the opposite direction. If the coefficient is 0, it means there is no relationship between the two variables. (Burns and Bush, 2015: 365).

Pearson Correlation Coefficient was utilized to determine the relation among Nutrition Labelling, Health Consciousness and Consumer Purchasing Intention. It can be said that there is a positive or negative relationship for each statistically significant relationship ($p < 0.01$ or $p < 0.05$). The consequences obtained because of the correlation test applied to the scales used in the research are

given in below mentioned table.

Correlations									
		Global_equity	Visibility	Honesty	Awareness	Credibility	self_cons	self_mon	CPI_multi
Global_equity	Pearson Correlation	1	.394**	.192**	.430**	.429**	.459**	.492**	.603**
	Sig. (2-tailed)		0.000	0.006	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	N	203	203	203	203	203	203	203	203
Visibility	Pearson Correlation	.394**	1	0.124	.286**	.424**	.499**	.455**	.470**
	Sig. (2-tailed)	0.000		0.077	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	N	203	203	203	203	203	203	203	203
Honesty	Pearson Correlation	.192**	0.124	1	0.100	.208**	0.066	.228**	.230**
	Sig. (2-tailed)	0.006	0.077		0.156	0.003	0.351	0.001	0.001
	N	203	203	203	203	203	203	203	203
Awareness	Pearson Correlation	.430**	.286**	0.100	1	.255**	.486**	.363**	.376**
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.156		0.000	0.000	0.000	0.000
	N	203	203	203	203	203	203	203	203
Credibility	Pearson Correlation	.429**	.424**	.208**	.255**	1	.443**	.519**	.551**
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.003	0.000		0.000	0.000	0.000
	N	203	203	203	203	203	203	203	203
self_cons	Pearson Correlation	.459**	.499**	0.066	.486**	.443**	1	.628**	.533**
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.351	0.000	0.000		0.000	0.000
	N	203	203	203	203	203	203	203	203
self_mon	Pearson Correlation	.492**	.455**	.228**	.363**	.519**	.628**	1	.552**
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000		0.000
	N	203	203	203	203	203	203	203	203
CPI_multi	Pearson Correlation	.603**	.470**	.230**	.376**	.551**	.533**	.552**	1
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	
	N	203	203	203	203	203	203	203	203

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

According to this table, all factors are correlated with each other positively and their relationship are statistically significant except relationship between Honesty-Visibility (0,077), Honesty- Awareness (0,100) and Honesty- Self-Consciousness (0,351).

- Regression Analysis

Regression analysis is an testing option utilized to examine the relation among at least 2 variables. The regression analysis performed in cases where the change on the independent variable causes the changes on the dependent variable aims to define the effect (Kurtuluş, 2010: 186).

		UnStd. Coefficients	Std. Coefficients	T	Sig.	F R Square
(Hypothesis)		B	Beta			
(H1a)	(Constant)	1,481		8,591	0,000	F= 175,130 R ² =0,564
	Global Equity	0,351	0,803*	17,730	0,000	
(H1b)	(Constant)	2,164		10,008	0,000	F= 86,912 R ² =0,421
	Visibility	0,329	0,670*	11,544	0,000	
(H1c)	(Constant)	2,780		18,061	0,000	F= 11,224

	Honesty/Dishonesty	0,206	0,230*	3,350	0,231	$R^2=0,053$
(H1d)	(Constant)	2,155		10,818	0,000	$F= 98,192$ $R^2=0,442$
	Awareness	0,303	0,676*	12,761	0,000	
(H1e)	(Constant)	1,860		11,790	0,000	$F= 87,487$ $R^2=0,403$
	Credibility	0,423	0,551*	9,353	0,000	
(H2a1)	(Constant)	1,674		7,520	0,000	$F= 164,105$ $R^2=0,542$
	Global Equity	0,530	0,492*	10,418	0,000	
(H2a2)	(Constant)	2,134		4,581	0,000	$F= 106,434$ $R^2=0,407$
	Visibility	0,377	0,555*	7,241	0,000	
(H2a3)	(Constant)	2,827		15,524	0,000	$F= 10,987$
	Honesty/Dishonesty	0,241	0,228*	3,315	0,112	
(H2a4)	(Constant)	1,455		6,196	0,000	$F= 176,667$ $R^2=0,571$
	Awareness	0,745	0,739*	16,965	0,000	
(H2a5)	(Constant)	1,827		7,569	0,000	$F= 94,246$ $R^2=0,370$
	Credibility	0,472	0,519*	9,617	0,000	
(H2b1)	(Constant)	2,326		6,281	0,000	$F= 111,070$ $R^2=0,455$
	Global Equity	0,079	0,042*	10,880	0,000	
(H2b2)	(Constant)	1,648		7,053	0,000	$F= 129,070$ $R^2=0,493$
	Visibility	0,103	0,089*	1,820	0,000	
(H2b3)	(Constant)	3,376		17,559	0,000	$F= 0,873$ $R^2=0,004$
	Honesty/Dishonesty	0,072	0,066*	0,934	0,351	
(H2b4)	(Constant)	2,326		6,281	0,000	$F= 151,070$ $R^2=0,536$
	Awareness	1,049	0,717*	15,143	0,000	
(H2b5)	(Constant)	1,531		6,472	0,000	$F= 149,620$ $R^2=0,491$
	Credibility	0,772	0,752*	17,945	0,000	
(H3a)	(Constant)	1,260		5,378	0,000	$F= 112,979$ $R^2=0,403$
	Self-monitoring	0,652	0,552*	9,380	0,000	

(H3b)	(Constant)	1,428		5,832	0,000	F= 101,679 R²=0,384
	Self-Consciousness	0,649	0,533*	8,926	0,000	
(H4a)	(Constant)	0,578		2,846	0,000	F= 35,793
-H4a1	Global Equity	0,295	0,324*	5,232	0,000	
-H4a2	Visibility	0,097	0,138*	2,371	0,000	
-H4a3	Honesty	0,050	0,056*	1,097	0,274	
-H4a4	Awareness	0,057	0,071*	1,271	0,205	R²=0,523
-H4a5	Credibility	0,181	0,236*	3,872	0,000	
-H4a6	Self-monitoring	0,143	0,169*	2,616	0,010	
(H4b)	(Constant)	0,547		2,681	0,000	F= 36,252 R²=0,526
-H4b1	Global Equity	0,303	0,533*	5,460	0,000	
-H4b2	Visibility	0,084	0,533*	2,004	0,046	
-H4b3	Honesty	0,075	0,533*	1,649	0,101	
-H4b4	Awareness	0,030	0,533*	0,635	0,526	
-H4b5	Credibility	0,190	0,533*	4,179	0,000	
-H4b6	Self-consciousness	0,154	0,533*	2,864	0,005	

*p< 0, 05

(H1a) Dependent Var.: CPI

(H1b) Dependent Var.: CPI

(H1c) Dependent Var.: CPI

(H1d) Dependent Var.: CPI

(H1e) Dependent Var.: CPI

(H2b1) Dependent Var.: Self-Consciousness

Dependent Var.: Self-Consciousness

(H2b3) Dependent Var.: Self-Consciousness

(H2b4) Dependent Var.: Self-Consciousness

Dependent Var.: Self-Consciousness

(H2a1) Dependent Var.: Self-monitoring

(H2a2) Dependent Var.: Self-monitoring

(H2a3) Dependent Var.: Self-monitoring

(H2a4) Dependent Var.: Self-monitoring

(H2a5) Dependent Var.: Self-monitoring

(H3a) Dependent Var.: CPI (H2b2)

(H3b) Dependent Var.: CPI

(H4a-1,2,3,4,5,6) Dependent Var.: CPI

(H4b-1,2,3,4,5,6) Dependent Var.: CPI (H2b5)

In the above mentioned table, H1c –“There is a positive and statistically significant relationship between Honesty/Dishonesty and Consumers’ purchase intention” was rejected due to significance level (,231) and low R square score (0,053) which originally should be p<0.05 for being statistically significant. So, H1c was rejected. Other sub factors of Nutrition Labelling have direct, positive and statistically significant relationship with consumer purchasive intention. On the other hands, Honesty/Dishonesty factor doesn't have positive relationship with Self- monitoring factor due to unappropriate significance level (,112). According to achieved results, H2a3 was rejected. In contrary, thanks to obtained values, other sub-factors of Nutrition Labelling have positive relationship with Self- monitoring and that's why H2a1, H2a2, H2a4, H2a5 were accepted.

The similar process happened , while testing hypotheses related with sub-factors of NL and

Self-consciousness due to toxic effect of Honesty/Dishonesty factor. As understood, H2b3 “There is a positive and statistically significant relationship between Honesty/Dishonesty and Self-consciousness” was rejected due to significance (,351) and R square (,004) score. Rest of the Hypotheses(H2b1, H2b2, H2b4, H2b5) were accepted.

While checking 2 separate relationships between firstly Self-monitoring and CPI, and secondly Self-consciousness and CPI, thanks to acceptable regression test scores, both Hypothesis – H3a and H3b were supported.

For assessment of mediation effect of Health Consciousness factor, All sub-factors of Nutrition Labelling with each sub-factor of Health Consciousness were considered as an independent variable on SPSS, and checked relationship with dependent variable- CPI. Consequently, results for each sub-factors were interpreted separately and noted on the above mentioned table. According to these results, despite of having quite enough R square score, H4a3, H4a4, H4b2, H4b3, H4b4 were rejected due to being statistically insignificant with the scores 0,274/ 0,205/ 0,046/ 0,101/ 0,526 respectively. The remained Hypotheses were supported. This analysis proved that, Self- monitoring could mediate successfully the relationship between IV and DV despite of predatory activities of Honesty/Dishonesty and Awareness sub factors, while Self- Consciousness sub-scale of Health Consciousness did the same function moderately or even unsuccessfully due to rejection of 3 sub-hypotheses from 6 in total.

Above declared statement about mediator is considered as an exact response to **Second Research question** which was asked first part of the study. In addition, as an answer for **First Research question**, according to achieved results from applied tests, I can confirm that all sub-factors of Nutrition Labelling except Honesty/Dishonesty, have direct, positive and statistically significant effect on Consumer Purchase Intention.

Conclusion

Overall, it seems clear that nutritious labels can have a positive impact on consumer's purchase intention, particularly for those who are more health conscious. By providing strong and exact info about the nutrition content of food products, nutrition labels can help consumers make informed decisions that support their health and well-being.

Thanks to my **findings** from this study, this research recommends that the cooperation between “Pinar” company and CarrefourSA supermarkets should mainly take care attractiveness and convincing effect of their ads in order to attract and persuade their clients in especially Honesty/Dishonesty issue.

There are some **limitations** which I faced during working on this study. The first and main limitation of this paper is the research was handled out in CarrefourSA supermarkets only; which limits the generalization of the study. Secondly, there was a harsh difference in age factor, which people older than 30 years, who contributed to my survey, did not take care about their health a lot or some misunderstanding problem happened while completion of the questionnaire. So, it means proportion of participants could not be distributed well and low interest rate by adults were observed and evaluated as a limitation of this study.

As an **suggestion** for future researchers, I would advise to extend the scope of place and investigate and enhance this sort of studies on the countries level. Moreover, it can be added other mode of nutrition labelling such as gluten free, sugar free, palm oil and etc. to the ads of healthy food related thanks to ensure competitive advantage and great result for clients.

REFERENCES

1. Lopez, A. D., Mathers, C. D., Ezzati, M., Jamison, D. T. and Murray, C. J. L. (eds) (2006) Global Burden of Disease and Risk Factors. Oxford University Press and the World Bank, London
2. World Health Organization. (WHO) (2004) Reducing Risks, Promoting Healthy Life. World Health Organization, Geneva.
3. World Health Organization: Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases. Report of a Joint

- WHO/FAO Expert Consultation. Technical Report Series 916. Geneva: WHO; 2002.
4. Baltas G: Nutrition labelling: issues and policies. *Eur J Mark* 2001, 35(5/6):708-721
 5. Cowburn G, Stockley L: Consumer understanding and use of nutrition labelling: a systematic review. *Public Health Nutr* 2005, 8(1):21-28
 6. Vijwanathan M, Hastak M: The role of summary information in facilitating consumers' comprehension of nutrition information. *J Public Policy Mark* 2002, 21:305-318.
 7. Campos, S., Doxey, J., & Hammond, D. (2011). Nutrition labels on pre-packaged foods: A systematic review. *Public Health Nutrition*, 14(8), 1496e1506. Department of Health. (2013).
 8. Grunert, K. G., Wills, J. M., & Fernandez-Celemín, L. (2010). Nutrition knowledge, and use and understanding of nutrition information on food labels among consumers in the UK. *Appetite*. 10//, 55(2), 177e189.
 9. Anderson, D.W. and G.A. Zarkin. (1992). Consumer and Producer Responses to Nutritional Label Changes. *American Journal of Agriculture Economics*. 74:1202-1207.
 10. Caswell, J.A. and D.I. Padberg. (1999). Toward a More Comprehensive Theory of Food Labels. *American Journal of Agricultural Economics*. 74:460-468.
 11. APO- Asian Productivity Organization. (2002). Food Standards and Labeling Systems in Asia and the Pacific. Tokyo: Asian Productivity Organization.
 12. FDA. (1998). An FDA Guide to Dietary Supplements. *American Journal of Agricultural Economics*. 32:28-35.
 13. Sacks G, Veerman J, Moodie M, Swinburn B. 'Traffic-light' nutrition labelling and 'junk-food' tax: a modelled comparison of cost-effectiveness for obesity prevention. *Int J Obes*. 2011;35(7):1001-9.
 14. Van Herpen E, Trijp HC. Front-of-pack nutrition labels. Their effect on attention and choices when consumers have varying goals and time constraints. *Appetite*. 2011;57(1):148-60.
 15. Jones G, Richardson M. An objective examination of consumer perception of nutrition information based on healthiness ratings and eye movements. *Public Health Nutr*. 2007;10(3):238-44.
 16. Kelly B, Hughes C, Chapman K, Louie J, Dixon H, Crawford J, et al. Consumer testing of the acceptability and effectiveness of front-of-pack food labelling systems for the Australian grocery market. *Health Promot Int*. 2009;24(2):120-9
 17. Keller, K. L. (2001), Building customer-based brand equity: creating brand resonance requires carefully sequenced brand-building efforts, *Marketing Management*, Vol. 10, No. 2, pp. 15-19.
 18. Shafiq, R., Raza, I. and Zia ur Rehman, M. (2011), Analysis of the factors affecting customers' purchase intention: The mediating role of perceived value. *African Journal of Business Management* Vol. 5(26), pp. 10577-10585.
 19. Berner, R., Khermouch, G. and Pascual, A. (2001), Retail reckoning, *Business Week Online*, www.businessweek.com/magazine/content/01_50/b3761089.htm
 20. Blackwell, R. D., Miniard, P. W. and Engel, J. F. (2001), *Consumer Behavior*, The Dryden Press, Orlando, FL
 21. Anholt, S. (2000), The nation as brand, *Across the Board*, Vol. 37, No. 10, pp. 22-7.
 22. Witt, E. T., (1969), Informal social group influence on consumer brand choice, *Journal of Marketing Research*, Vol. 6, No.4, pp. 443-476.
 23. Witt, E. B., Bruce, D. G., (1972), Group Influence & Brand Choice Congruence, *Journal of Marketing Research*, Vol. 9, No. 4, pp. 440-443
 24. Mai, R., & Hoffmann, S. (2012). Taste Lovers Versus Nutrition Fact Seekers: How Health Consciousness and Self-Efficacy Determine the Way Consumers Choose Food Products. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(4), 316-328. <https://doi.org/10.1002/cb.1390>
 25. Gould, S. J. (1988). Consumer Attitudes Toward Health and Health Care: A Differential Perspective. *Journal of Consumer Affairs*, 22(1), 96-118. <https://doi.org/10.21111/1745-6606.1988.tb00215.x>
 26. Jayanti, R. K., & Burns, A.C. (1998). The Antecedents of Preventive Health Care Behavior: An Empirical Study. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 26(1), 6-15. <https://doi.org/10.2307/17456606>

- org/10.1177/0092070398261002
27. Ronteltap, A., Sijtsema, S. J., Dagevos H., & Winter, M. A. (2012). Construal Levels of Healthy Eating. Exploring Consumers' Interpretation of Health in the Food Context. *Appetite*, 59(2), 333–340. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2012.05.023>
 28. Buhrau, D., & Ozturk, T. C. (2018) Motivating Healthy Eating: The Role of Presentation Format and Health Consciousness. *Food Quality and Preference*, 64, 167–171. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2017.09.011>
 29. Michaelidou, N., & Hassan, L. M. (2008). The Role of Health Consciousness, Food Safety Concern and Ethical Identity on Attitudes and Intentions Towards Organic Food. *International Journal of Consumer Studies*, 32(2), 163–170. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2007.00619.x>
 30. Ghvanidze, S., Velikova, N., Dodd, T., & Oldewage-Theron, W. (2017). A Discrete Choice Experiment of the Impact of Consumers' Environmental Values, Ethical Concerns, and Health Consciousness on Food Choices. *British Food Journal*, 119(4), 863–881. <https://doi.org/10.1108/bfj07-2016-0342>
 31. Glanz, K., Basil, M., Maibach, E., Goldberg, J., & Snyder, D. (1998). Why Americans Eat What They Do: Taste, Nutrition, Cost, Convenience, and Weight Control Concerns as Influences. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics on Food Consumption*, 98(10), 1118–1126. [https://doi.org/10.1016/s0002-8223\(98\)00260-0](https://doi.org/10.1016/s0002-8223(98)00260-0)
 32. Bower, J. A., Saadat, M. A., & Whitten, C. (2003). Effect of Liking, Information and Consumer Characteristics on Purchase Intention and Willingness to Pay More For a Fat Spread With a Proven Health Benefit. *Food Quality and Preference*, 14(1), 65–74. [https://doi.org/10.1016/s0950-3293\(02\)00019-8](https://doi.org/10.1016/s0950-3293(02)00019-8)
 33. Gineikiene, J., Schlegelmilch, B. B., & Ruzevičiūtė, R. (2016). Our Apples are Healthier than your Apples: Deciphering the Healthiness Bias for Domestic and Foreign Products. *Journal of International Marketing*, 24(2), 80–99. <https://doi.org/10.1509/jim.15.0078>

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-110-113

THE POWER OF STORYTELLING: ENHANCING CRITICAL THINKING THROUGH SHORT STORY WRITING

AMANGELDI DILYANA BOLATKYZY

1st-year Master's student

Miras University

Shymkent, Kazakhstan

Annotation: *This article explores storytelling as a dynamic pedagogical tool that fosters critical thinking, creativity, and emotional engagement in learners. Drawing upon recent studies, the paper highlights the neurological, cognitive, and affective benefits of storytelling in both children and adults. It examines the use of storytelling across various educational contexts, emphasizing its potential to enhance language skills, narrative understanding, and student motivation. Short story writing, in particular, is presented as an effective approach to developing learners' writing confidence and expressive abilities. While the advantages of storytelling are numerous, the article also addresses key challenges such as limited resources, lack of teacher training, and time constraints. The discussion concludes with a focus on the underutilization of storytelling in Kazakhstan's educational system and suggests integrating local narratives as a culturally relevant way to engage students.*

Key words: *storytelling, critical thinking, education, student engagement, creativity, language development, narrative writing*

Storytelling is an effective way to stimulate intellectual development, shape imagination and improve analytical thinking. In the age of social media, storytelling is everywhere. It encourages people to think outside the box and develop unique solutions. "Storytelling has long played an integral part in education; at one time, it served as students' primary for learning about history, morality, and human nature" [1]. In the 21st century, storytelling has evolved beyond its traditional role and is now recognized as a powerful pedagogical tool for enhancing critical thinking.

Its key role in cognitive development makes it an important tool for learning and personal-growth. Research shows that storytelling activates children's brain activity more significantly than reading picture books, indicating the superiority of storytelling as an educational tool [2]. Storytelling is a two-way process between the storyteller and the listener that helps release chemicals such as cortisol, oxytocin, and dopamine. These chemicals are responsible for attention, empathy, and pleasure, respectively. Thus, the listener becomes engaged, and the listener's brain waves tend to sync with the storyteller's, causing the listener to experience the same emotions [3]. Another author emphasizes that storytelling improves information retention, develops empathy and emotional involvement, and encourages students to think critically, making learning more effective and meaningful [4]. Listening to stories teaches students to analyze the actions of characters, assessing their consequences. Storytelling helps to connect historical events with relevant knowledge, establish connections between them, and make predictions about the future [5]. Storytelling techniques have a significant impact on adult learners, improving language development and motivation in English as a foreign language learners [6].

Storytelling can be introduced into the school curriculum in many practical and engaging ways. It is not limited to english classes — its potential spans across subjects like history, science, literature and even mathematics. One of the most effective approaches is to design creative writing tasks where students are asked to write a short story from an unusual perspective.

One of the creative approaches to storytelling is writing a story from the perspective of an unusual "hero". This can be any object or phenomenon. For example, students can create a story from the point of view of an old tree in the schoolyard, the school bell that observes the daily life in the

hallway, a snowman melting with the arrival of spring. Such assignments develop imagination, emotional intelligence, and help students view the world around them from a new perspective.

A practical example of implementing creative storytelling in the classroom was carried out during my teaching practicum with a 5th-grade class. While teaching an English lesson on the topic “The grove of dancing birches” a traditional story in which young girls are transformed into frozen, dancing birch trees after encountering a khan, I encouraged students to retell the story from alternative perspectives.

Instead of focusing solely on the khan, students explored the emotions of the girls and imagined the reactions of other characters, such as local villagers. I gave them complete creative freedom in how they chose to present their interpretations. As a result, students produced a range of projects: written narratives, short performances, hand-drawn storyboards, and multimedia presentations (Fig.

1,2,3). This approach helped foster emotional engagement, imagination, and a deeper connection to the story’s message.

Figure 1 – Alternative ending to the story

Figure 2 – Visual representation of a scene

Figure 3 – Creative writing from a character’s perspective

The use of storytelling is not exclusive to language arts. It can be effectively applied in other academic contexts to stimulate creativity and deepen understanding.

In history lessons, teachers can encourage students to “retell” historical events through the eyes of individuals who might have lived through them as a soldier, a merchant or a member of the royal family.

Creative storytelling can take many forms, ranging from individual written narratives to collaborative projects and digital formats (Fig. 4).

Another effective method is the use of group storytelling activities. In these, students work together to build a story, each adding a sentence or a paragraph in turn. This fosters collaboration, active listening, and improvisation skills. These activities are especially useful for developing speaking fluency in language classes, where learners are often shy to speak up.

Digital storytelling is another powerful tool, especially for today’s digital tech generation. Assignments like creating a short video story, a podcast episode, or a digital comic strip can motivate students and give them a sense of ownership over their learning. Teachers can guide students in using simple tools like Canva, Book Creator, or PowerPoint to bring their stories to life.

In essence, storytelling transforms students from passive learners into active creators. During my practicum, I observed how creative storytelling, whether through individual writing tasks, group collaborations, or digital projects, can be adapted to various teaching methods and student preferences, resulting in a deeper engagement with the material.

Among various forms of storytelling, short story writing stands out as an powerful approach for fostering critical thinking skills. The study, based on interviews and classroom observations, demonstrates that incorporating storytelling into instruction helps students develop confidence in their writing skills, expand their vocabulary, and gain a better understanding of narrative structure. At the same time, teachers view storytelling as an effective way to make the writing process more engaging and meaningful, although some highlight time constraints and challenges in objectively assessing creative work. Overall, the study emphasizes that storytelling fosters a sense of ownership over writing, encouraging students to experiment with language and structure. This approach can serve as a bridge between oral and written communication, helping students create well-organized and expressive stories [7].

Despite the potential of storytelling as an educational tool, there are significant challenges associated with its implementation, including lack of resources, time, training, and the need to adapt methods to the specifics of the subject and audience. Research indicates that the use of storytelling in education can encounter several challenges, including a lack of time for preparation and

implementation, limited resources, and difficulties in objectively assessing learning outcomes [8]. Additionally, educators may experience insufficient training and a lack of confidence in their storytelling skills, which reduces the effectiveness of this method [9]. The author emphasizes that not everyone has a natural talent for storytelling—the ability to articulate thoughts clearly, capture the audience’s attention, and spark interest. However, this is precisely where the power of storytelling lies: a well-told story is taken seriously by the listener, evoking an emotional response and a sense of presence through visualization. Another potential limitation of storytelling in education—its effectiveness heavily depends on the storyteller’s skills. If a teacher lacks the ability to engage students through compelling narration, the method may lose its impact and fail to achieve its intended learning outcomes [10].

Storytelling is not just a teaching method but a powerful tool that transforms learning into an engaging, meaningful, and memorable experience. For storytelling to be truly effective, it is important not only to master the art of telling stories but also to create an environment where they become an integral part of learning.

In Kazakhstan, this method is still underutilized, as education remains focused on formal knowledge. However, it holds great potential, especially if integrated into the country’s educational framework—for example, by incorporating Kazakh folklore, epic tales, and modern narratives that resonate with children.

Storytelling can make learning more engaging and meaningful. The question is whether we are ready to move beyond traditional methods and inspire a genuine curiosity for knowledge in students.

REFERENCES:

1. Felt L. J., Cole G., Street K. Storytelling in the digital age: Engaging learners for cognitive and affective gains // *The International Journal of Technology, Knowledge and Society*. – 2013. – Vol. 8, № 6. – P. 113–119.
2. Yabe M., Oshima S., Eifuku S., Taira M., Kobayashi K., Yabe H., Niwa S. I. Effects of storytelling on the childhood brain: near-infrared spectroscopic comparison with the effects of picture-book reading // *Fukushima Journal of Medical Science*. – 2018. – Vol. 64, № 3. – P. 125–132. – DOI: 10.5387/fms.2018-11.
3. Gupta R., Jha M. The psychological power of storytelling // *The International Journal of Indian Psychology*. – 2022. – Vol. 10. – ISSN: 2349-3429. – DOI: 10.25215/1003.061.
4. Mistry A. The art of storytelling: Cognition and action through stories // *International Journal of Arts & Sciences*. – 2017. – Vol. 9, № 4.
5. Kirana S., Susanti A. Improving students’ critical thinking skills through digital storytelling on narrative text // *Pioneer Journal of Language and Literature*. – 2022. – Vol. 14. – P. 356–375. – DOI: 10.36841/pioneer.v14i2.1685.
6. Lee S. J., Pak D. Effects of sequence and storytelling methods on EFL development of an adult learner // *Bulletin of the Karaganda University. Pedagogy series*. – 2021. – № 101. – P. 86–92. – DOI: 10.31489/2021Ped1/86-92.
7. Alkaaf F. Perspectives of learners and teachers on implementing the storytelling strategy as a way to develop story writing skills among middle school students // *Cogent Education*. – 2017. – Vol. 4, № 1. – DOI: 10.1080/2331186X.2017.1348315.
8. Matamit H. N. H., Roslan R., Shahrill M., Said H. M. Teaching challenges on the use of storytelling in elementary science lessons // *International Journal of Evaluation and Research in Education*. – 2020. – Vol. 9, № 3. – P. 716–722.
9. Malik M., Altaf F., Gull M. Challenges faced by teachers in teaching through storytelling and play-way method at early childhood education level // *Global Educational Studies Review*. – 2020. – Vol. 3. – P. 152–165.
10. Челнокова Е. А., Казначеева С. Н., Калинкина К. В., Григорян Н. М. Сторителлинг как технология эффективных коммуникаций // *ПНиО*. – 2017. – № 5(29).

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-114-119

УДК 82.09

«ҚАЗАҚ ЕР-АЗАМАТЫ» КОНЦЕПТІСІНІҢ СИПАТТАМАСЫ МЕН АССОЦИАЦИЯЛЫҚ ӨРІСІ

САЛИХОВА АЙЫМГУЛ ЗИНЕЛГАБИДЕНОВНА

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің қауымдастырылған
профессоры, ф.ғ.к., аға оқытушы

САЛИМОВА НУРГУЛЬ САЛАМАТОВНА

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің аға оқытушысы,
лингвистика магистрі

Аннотация: Мақалада қазақ ер-азаматы концептісінің қырын ашу мақсатында қазақ тіліндегі еркек жынысын білдіретін атаулар мен ассоциациялық өрісі талданды.

Кілт сөздер: концепт, лингвомәдениет, рухан-мәдени құндылық

Когнитивтік құрылымның негізгі элементтерінің бірі – *концепт*. Қазіргі лингвистикада «концепт» термині көптеген пікірталастың өзегіне айналғаны, осыған байланысты бірнеше ғылыми бағыттар қалыптасқаны белгілі. Соған орай «концепт» терминіне берілген анықтамалар да алуан түрлі.

«Концепт» терминін тіл аясындағы мәселелерге қатысты пайдалануды өткен ғасырдың бірінші жартысында тұңғыш рет орыс философы С.А.Аскольдов ұсынған. Ол «Концепт и слово» атты еңбегінде *концептіні* былайша ұғындырады: «...мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [1].

Ал В.З.Демьянков [2], Ю.С.Степанов [3] ұғым мен *концептінің* аражігін ажырата қарастырады. Осы тектес *концепт* туралы пікірлердің ішінен қазіргі кезде көптеген ғалымдар тарапынан қолдау тауып, ғылыми тәжірибеде қолданылып жүрген – А.Вежицкаяның анықтамасы. Ғалым *концептіні* адамның әлем туралы тиянақталған мәдени түсініктері бейнеленген және атаулары бар ғаламның тілдік бейнесі ретінде таниды [4.85].

Қазақ тарихы мен мәдениетін зерделесек, сан ғасырлар бойғы күресте елдігін ерен ерлігімен, еңбегімен, асқан парасатымен, шексіз табандылығымен және намысқойлығымен сақтай білген, ұлттық рухты ұрпағының бойына ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен сіңіре білген ер азаматтар аз емес. Қазіргі таңдағы қазақ елінің тағдырында да, бүгінгі мен ертеңінде де бағзы замандардағыдай ер азаматтардың алатын орны, атқаратын рөлін көрсету мен жаңғыртудың мәні ерекше. Алайда қазақ халқының ұлттық дүниетанымына сәйкес қазақ мәдениетіндегі ер адамның шынайы орнын тіл арқылы таныту, жаңаша зерттеп-зерделеу міндеті толық шешілген жоқ. Осымен байланысты ұлттың болмыс-бітімі, дүниеге көзқарасы мен рухани-мәдени құндылықтарына сәйкес ерлердің табиғатын, қоғамдағы, отбасындағы әлеуметтік қызметімен сабақтас анықтау мәселесін ұлттық таным қорында тіл арқылы жинақталған ер-азамат концептісі арқылы дәлелдеудің мәні ерекше. Оның өміршендік сипатына сәйкес қазіргі қазақ қоғамындағы "ер-азамат" концептісінің даму динамикасын, жаңару үрдісін анықтау мәселенің өзектілігін айқындайды.

Концептінің негізгі белгісі болып танылатын сөздіктерде берілген «еркек», «ер», «азамат» және «жігіт» сөздерінің мағынасы мен түп төркіні, этимологиялық мағынасына зер салып қарайтын болсақ, сөздіктерде мынадай түсінік берілген: «Еркек деп адамзаттың екі жынысының бірі-ер жынысты адам (басқа жынысты адам әйел деп аталады). Сонымен қатар бала мен бозбаладан айырмашылығы бар үлкен ер адам осылай аталады.

Еркек адам 13-15 жасқа дейін бала жасөспірім деп аталады. Жыныстық жетілуден кейін еркекті бозбала, жігіт деп, ал өсе келе еркек деп атайды. Ер адамның үйленуі мүмкін, бұл

жағдайда ол күйеу деп аталады. Еркек өз балалары мен немерелеріне қатысты әке мен ата болады. «Ата» сөзі сонымен қатар немересінің бар-жоғына қарамастан барлық қарт еркектерді атауға қолданылады. Шал-қарт адамның дәрежілеу атауы.» (Уикипедия Ашық энциклопедиясы). Ал ер термині қазақ тілінде батыр сөзінің синоним ретінде жұмсалады. Эпостарда, ХҮ-ХҮІІІ ғасырлардағы ақын-жыраулардың туындыларында ер сөзі «батыр, жүрек» ұғымында қолданылған. Мысалы; Алшыораз да ер еді Талайларды жүдеткен («Батырлар жыры»). Қабағын тастай түйініп, қала бұзар секілді қайран ер (Х. Досмұхамедұлы).

Қазақ тілінде ер сөзі көп мағыналы болғандықтан, соғыс ісі саласында қолданудан шығып, оның орнына батыр термині қолданылып кеткен. Бұл сөздің әскери мағынасы эпостарда, тарихи шығармаларда сақталған.

Ер сөзі көпшілік түркі тілдерінің сөздік қорында бар. Түркі тілдерінде ер көп мағыналы сөз. Көне түркі тілінде ер «еркек жынысты адам, әйелдің ері», еран, ерат «батыр, қаһармен, ер жүрек адамдар», якут тілінде ер (ар) «батыр қаһарман, еркек», татар тілінде ир «еркек, герой, алып, әйелдің ері», чуваш тілінде ар «еркек, әйелдің ері», қарақалпақ тілінде ер «еркек, герой, батыр», қырғыз тілінде эр «еркек, ер жету, герой, батыр».

Осман түркілері тілінде ер сөзінен өрбіген мынадай әскери терминдер осы уақытқа дейін актив қолданылып келеді: ер (қатардағы жауынгер), ерат (солдаттар, қатардағы жауынгер), ербаш (кіші командир, унтер-офицер), ербашлар (кіші командирлер), еркен (генералитет, әскери штабта қызмет жасайтын жоғары шенді әскери қызметкерлер) (Военный турецко- русский словарь. М., 1942. 90-бет).

Түркі тілдерінде ер сөзіне -лік аффиксін жалғау арқылы туындаған ерлік тұлғасы тек қана әскери іс саласында актив қолданылып, көбінесе, «батырлық, қаһармандық, мәрттік» мән-мағыналарын білдіреді: түрікмен тілінде эрлик «батырлық, қаһармандық», қырғыз тілінде эрлик «батырлық, қаһармандық», эргүл «жігіттік, героизм», эриндик «батырлық, ержүректік», эрен «жігіттік, героизм».

Ер сөзі монғол, қалмақ, бурят, халха монғол, көне монғол тілдерінде «батыр, ерлік, қаһарман» мағыналарын білдіреді. Көне монғол тілінде ер-эрэ «батырлық, ерлік», бурят тілінде эртэй «күшті батыр, батырлану, күші тасу» көне монғол тілінде, бурят тілінде эрэлхэ «батырлану, ерлену», эрендик «күші тасу, ерлігі асу», көне монғол тілінде ерелкег, бурят тілінде эрэлхэг қайсар, қажырлы, қайтпас», монғол тілінде эремгий, бурят тілінің диалектісінде эрмэг «қайсар, жүрек жұтқан», көне монғол тіліндегі ерес, монғол тіліндегі ер, ере есім сөздері соғыс саласындағы ұғымдарды білдіреді.

Орал - Алтай тобындағы тілдерде (телеут, алтай, қырым, құманды, сағай, қойбал, қашын) ер сөзі мынадай мағыналарды білдіреді: ер, батыр, қаһарман және ержеткен. Біздіңше, ер сөзі түркі, монғол, Орал-Алтай тобындағы тілдерге ортақ мұра болып саналады.

Көне түркі жазба ескерткіштерінде ер (ерат) сөзінің әскери іс саласында қолданылатын екі мағынасы болған: бірі - сарбаз, қатардағы жауынгер, екіншісі-батыр. Ертеде ұрыс даласында ерлік көрсетіп, жауын алған, дұшпанның қаласын бұзған ержүрек қолбасшыларға; баһадур жауынгерлерге «ер» атағын салтанатты түрде берген. Күлтегін он жасында ер /батыр/ атанады: Он йашда Умай тег өгім қатун құтына інім Күл тегін ер ат болды /«Күлтегін» Үлкен жазу/. Қазақшасы Он жасында Ұмай сияқты ханша-шешем бақытына Күлтегін ер аталды.

Көне түркі тілінде эрен «жауынгер, еркек», ерат «жауынгерлер, еркектер» мағыналарын білдірген. Біздіңше, еран /көпше түрі/ сөзінің жекеше түрі ер болып, «батыр, ер» мағынасында қолданған, бірақ бір өкініштісі «Көне түркі тілінің сөздігінде» /Древнерусский словарь/ ер сөзінің «батыр, ер» мағынасы берілмеген. Бірақ көне түркі жазба ескерткіштерінде ер сөзінің «жауынгер, батыр» мағынасы болған: Алты ериг санчты су тегісінте етініч еріг қылычлады /Күлтегін» Үлкен жазу/. Қазақшасы –Алты жауынгерін найзамен шанышты, қалың әскер тигенде жетінші жауынгерін қылыштады. Қ. Өмірәлиев «Оғуз қаған» эпосының тілі «атты монографиясында» ер сөзінің «батыр» мағынасын атап көрсеткен: «Черіде бір бедүе ер бег бар ерді».

Көне түркі әдеби ескерткіштерінде ер /ерен, ерат/ сөзінің шығу мерзімі YII ғасырмен шектеледі. Ертеде көне түркілердің жазуы болғаны мәлім. Түркі қағандарының шет ел басшыларымен жазысқан дипломатиялық іс қағаздары да болған. Бір өкініштісі олар бізге келіп жетпеген. Түркі тілдерінде, соның ішінде, қазақ тілінде кейбір сөздердің шығу мерзімі YII ғасырдан аса алмайды. Біздіңше, жекеленген батыр, алып, баһадүр, ер, ту, оқ сияқты сөздер I ғасырда (мүмкін онан да бұрын) көне жәдігерліктер сақталмағанымен, олардың тілде пайда болу мерзімін шамамен анықтауға болады.

Қадым заманнан түркі тілдерінде қолданылып келе жатқан сөздердің бірі – ер сөзі. Тарихи деректерге ден қойсақ, ер сөзі көне түркі тілінде I-II ғасырда пайда болған.

Оғуз ханның (Модэнің) ұрпақтары, әйгілі батыр қолбасшылардың есімдері орыс тілінде жарық көрген тарихи әдебиеттерде Баламбер (біздіңше, Бала ер), Алп Илитбер (біздіңше, Алып Іліт Ер) деп аталған.

С.Маловтың орыс тілінде кездесетін жалқы есімдердің шығу тарихы жайлы пікірлерімен сөзсіз келісуге болады. Көне орыс жылнамаларында ұшырайтын түркі тектес халықтардың батырларының есімдері орыс тілінің фонетикалық заңдылықтарына бойұсынып, «бет-пердесін» мықтап өзгерткен. Кейбір атаулар, есімдер, мысалы ер бұқа сөздері-ревуга, алып ер сөздері-ольбер, Ер Дада сөздері-редада болып, күшті дыбыстық өзгерістерге ұшыраған. Орыс тіліндегі Альперов деген фамилия түркі тілдерінде жиі ұшырайтын алып ер сөзінен шыққан. М.И Артамоновтың орыс тілінде жарық көрген «Хазарлардың тарихы» (История хазар) атты тарихи еңбегінде Баламбер, Алп Илитбер сияқты жалқы есімдер кездеседі. Баламбер, Алп Илитбер аттары – тарихта мәшһүр болған Оғуз ханның ұрпақтарының, есімдері. Оғуз қаған біздің жыл санауымызға дейінгі 179-174 жылдары шапқыншылық жасап, Шығыс Түркістанды, Орта Азияны, батысты Каспий теңізіне (Көк теңіз) дейін жаулап, 26 аймақты өзіне бағындырады. I-IV ғасырларда Оғуз қағанның жауынгер ұрпақтары Баламбер (Бала Ер), Алп Илитбер (Алып Іліт Ер) басшылығымен Қара теңізді жағалай барып, 371 жылы гот королі Германрихті тас-талқанын шығарып жеңеді. IV-V ғасырларда олар готтарды өкшелей қуып, Рим империясына басып кіреді. Осы жойқын жорықты бастаған қолбасшылар Баламбер, Алп Илитбер, Ругила, Руя, Атилла және оның балалары Эллах, Денгизих, Ирниктер болды. Осы еңбекте кездесетін қолбасшылардың атаулары, бір кезде С.Е.Малов айтқандай күшті дыбыстық өзгерістерге ұшыраған, адам танымастай болып, «бет-әлпетін» өзгерткен. М.Артамоновтың тарихи еңбегінде кездесетін түркілердің қолбасшыларының есімдері Бала Ер-Баламбер болып, Алып Іліт Ер-Алп Илитбер болып, орыс тілінің дыбысталу заңдарына бағынып, күшті фонетикалық өзгерістерге ұшыраған көне түркі тіліндегі жалқы есімдер деуге толық негіз бар. Сондықтан, Баламбер есімі сол заманда Бала Ер, Алп Илитбер-Алып Іліт Ер, Эрлиг-Ерлік деп аталған болу керек дейміз. Көне түркі тілінде Ер бөрі, бұқа, Ер қамыс, Ер шаншмыш, Ер тона, Алп ер, Тоңа ер, Алп тоңа ер, Алп ер тоңа, Ер батыр сөздері батырлардың лақап атауларын білдірген /ДС, 175/.

Ертеден жалғасып келе жатқан дәстүр бойынша қазақтар батыр, батыл адамдардың есіміне ер сөзін қосқан: Ер Тарғын, Ер Қосай, Ер Көкше т.б.

Сөйтіп, батыр сөзі сияқты ер сөзі де сонау I-V ғасырларда хундарда жалқы есім ретінде лақап ат болып, «ұл бала, батыр» мағыналарында жұмсалған.

Ұлы Отан соғысы жылдары ер сөзінің мағынасы жаңғырып, жаңа мағынаға ие болды. Соғыс жылдары батырлықтың, ерліктің үлгісін көрсеткен ұл-қыздарымыз ер атағын алды. Еңбек майданында үздік табыстарға жеткен ардагерлереміз Социалистік Еңбек Ері деп аталды.

Азамат [арабша азамат: 1. ұлылық, мәртебелілік; 2. тәкаппарлық; 3. кереметтілік; 4. ұлы мәртебелілік (сұлтандар титулы)]-1. ел азаматы; 2. кәмелеттілік; 3. дара тұлға. Азамат ұғымын мемлекет деңгейде қарастырғанда, ол қоғамның тең құқықты мүшесі мәніне ие болады. Ғылыми-теориялық қырынан қарағанда бұл адам құқығы мен азамат құқығының аражігін ажырататын да ұғым. Өйткені азамат белгілі бір мемл-тің, саяси бірлестіктің тең құқықты мүшесі және оның барлық саяси құқықтарына ие тұлға ретінде әрекет етеді.

Азамат ұғымын кәмелеттік жағынан талдау салыстырмалы сипатта болып келеді. Себебі табиғат, орта, дәстүр, заман ағымы, өмір сүру ерекшеліктері әр елде, әр жерде әртүрлі және ол бірыңғай болып тұрмайды. Соған орай кәмелеттілік жас мөлшері де әр елде, әр кезеңде әрқилы. XVI ғасырда Англияда жасөспірімдер қолөнершілік кәсібін игеру үшін тәрбиеші-ұстаз бақылауымен жеті жыл оқыған. Шәкірттер үшін сол ұстаздары жауап берген. Мұнда “кісі 23 жасқа жетпейінше, ол көбіне өзін-өзі басқаруға, дұрыс ой қорытындыларын жасауға әлі тәжірибесі жеткіліксіз, көбіне алыпқашпа сезімдердің жетегінде болады” деп есептеген. Сондықтан да олар оқуын бітіріп, 24 жасқа толған соң ғана үйленуге, өз бетімен қызмет атқаруға құқылы болды.

Мұрагерлік билік заңы үшін кәмелеттілік негізгі мәнге ие бола қойған жоқ. Мұнда жеке тұлғаның қоғамдағы хал-ахуалы оның жасына емес, әлеуметтік шығу тегіне, байлық дәрежесіне байланысты еді. Әйтсе де шығыс халықтары кәмелеттік жасқа ертерек толатыны айқын. Мұны халық ауыз әдебиеті үлгілерімен бірге жазба деректер де айғақтайды. Мысалы, “Күлтегін” кіші жазуында (732 ж.): “Он жаста, шешем Ұмай текті ананың бағына, інім Күлтегін ер атанды. Он алты жасында ағам қағанның ел-жұртын сонша меңгерді. Алты баулы Соғдаққа қарсы соғыстық, талқандадық. Табғаш Оң тұтықтың елу мың әскері келді, Күлтегін жауға жаяу ұмтылды. Оң тұтық басшыларын жорықты нөкерімен қолға түсірді... Жиырма бір жасында Чача сенүнмен соғыстық... Оның жауға қалай тигенін, түркі бектері, жақсы білесіңдер...” деген жолдар Күлтегіннің 10 жаста ұрандап жауға тиіп, 16 жаста ел бастауға да, қол бастауға да жараған азамат болғандығына куәлік береді. Азамат ұғымының дара тұлғалық мәніне де мысал бола алатын мұндай тарихи деректер шығыс халықтарында, соның ішінде түркі қауымдарында көптеп кездеседі. (Уикипидия Ашық энциклопедиясы).

Жігім. Бүгінгі түсінігімізде-ер жеткен, кәмелетке толған ер азамат, бозбала. «*Елемес-аузынан мәйегі* шығып тұрған жас жігіт» (С.Омаров, *Қайырлы*). «Жігіт» сөзінің ертедегі, алғашқы мағынасы өзгешерек болған. Орхон-Енисей жазба ескерткіштеріндегі Күлтегін немесе Тоныкөк жазуларына көңіл аударсақ, «ігід» сөзін оқып, «қолдау, көтермелеу» деген түсінік аламыз. Ал Юсуп Баласағұнның «Хұдатқу білігі» еңбегінде «ігід»- **тәрбиелеу, дағдыландыру, өнеге беру** мағыналарына ие (ДТС, 204). Осы деректерге қарағанда, қазіргі қолданылып жүрген «жігіт» деген сөзіміздің алғашқы мағынасы «қолдау, көтермелеу», одан бері келе «өнеге беру, тәрбиелеу» мағынасына дейін жетіп, ең соңында, біздің кезімізде, - өнеге көрген, тәрбие алған, ой-өрісі қалыптаса бастаған адамға айтылатындығын көріп отырмыз. (Бес жүз бес сөз.)

Жігім. Кәмелетке толған ер азамат; бозбала. Артыма жалт қарасам, екі жігіт түсіп, аттарын байлап жатыр екен. (Б.Майлин. «Шұғаның белгісі»). Кейбір жігіт жүреді мақтан сүйіп, Сыртқа пысық келеді, көзге сынық (Абай, Тол. жин.).

«**Жігім**» сөзі орыс тіліндегі «джигит», «детина», «юноша», «парень» сөздеріне сай келеді. Ал «менің жігітім», «сенің жігітің», «оның жігіті» дегендердегі тәуелді түрде келетін «жігіт» сөзінің (орысшасы - парень, паренек) мағынасы қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде берілмеген. «Жігіт» сөзінен жасалған туынды сөздер де аз емес. Олар: жігіттік (шақ), жігітсі(у), жігітсіз, жігітсін(у), жігітше, жігітшілік, жігітімсі, жігіт-желең т.б.

Тілімізде «Еркектің аты – еркек» деген қалыптасқан тіркес бар. Аталған тіркесті қазақ халқы бір жақты ұғынбайды. Біріншіден, еркек – әлем жаратылысындағы тіршіліктің күшті иесі, ұрпақ жалғастырушы, күштіліктің, батырлықтың символы, бірсөзділік пен қайсарлықтың, намысқойлық пен тектіліктің, дәрекілік пен аңғалдықтың бейнесі. соған орай *еркек – әке, еркек – күштілік, еркек – намысшылдық, еркек – дәрекілік, әйел – қайсарлық, еркек – отағасы, еркек – қаталдық, еркек – түз адамы, еркек – бала көңіл...* деп танымыз. Мысалы:

Қоян жсырық есіктен кірген бойда үйдегілерді түгендей бір қарап алды да:

- Аман ба, әй қатын? – деді. Қасындағысы жсырқ етіп қалды.

Ақбала ығысқан жоқ:

- Сенің аузыңа қайдағы бір жұртта қалған сөз түседі-ау! – деді.

- *Е, қатын* дегенге намыстанамысың? *Қатын емей немене ең!* Жұт жылы жарты қап бидай, жалғыз бұзаулы сиырға сатылғаның өтірік пе? (Ғ.Мүсірепов. Кездеспей кеткен бір бейне).

Дәстүрлі қазақ дүниетанымында тұлғалықты, даралықты білдіретін төл категориялар бар. Осындай ұғымға «тектілік» жатады. Тектілік ерге де, әйелге де, байға да, кедейге де тән қасиет. Ол кез келген адамда болмайды. Тектілік деңгейін «тұқым мен қан тектілігі, азаматтың өз басының тектілігі, халқының тектілігі» деп бөлген философ ғалым А.Адаеваның пікірінше, «осы тұқым мен қан тектілігі туралы қазақ түсінігі ерте заманнан бастау алғанын және бұл қасиетке атасы мен анасының бірдей жауапты екенін, көбінесе әкесінен гөрі анасының тегіне қатты мән берілетіндігін, қазақ түсінігінде елді текті адам билеуі тиіс екенін дәлелдейтін мысалдар жеткілікті» [5.96].

Қатын алдың қарадан,

Айрылдың хандық жорадан,

Ел ұстайтын ұл таппас,

Айрылар ата-мұрадан!

Мұны неге білмейсің! (Асан қайғы. Бес ғасыр жырлайды).

«**Қазақ ер-азаматы**» **концептісін** ашуда психолінгвистикалық талдау жүргізу барысында ассоциация тәсілінің тиімділігі айқындалды. Соған орай біз «**қазақ ер-азаматы**» **концептісінің** аясына кіретін бірнеше стимул сөздерді 200 информантқа ұсындық. 17-40 жас аралығындағы қазақ тілді әйелдерден алынған жауаптар негізінде түзілген «қазақ ер-азаматы» концептісінің ассоциативтік өрісі төмендегіше:

Жақсы еркек – *әке, ақылды, жақсы, адам, сабырлы, жар, адал, апайлар, қаһарлы,аға балалардың әкесі, еркек, ер мінез, әлді, отағасы, отбасының тірегі, екіқабат, үйдің басшысы, бөрік киген, дөң мінезді,мінезі қатал,, балаларына әкелік мейірімін төккен, көп сөйлемейтін,кесімді бір сөз айтатын, төзімсіз, еркек – бас, әйел - мойын, жігіт, ел ағасы, жігіт ағасы.*

жаман еркек– *қатыгез, өгей әке, басбұзар, әдепсіз, қыдырымпаз, өркөкірек, қырсық, мақтаншақ, зорлықшыл.*

қазақ жігіті – жігіт болу, жігіт-желең, бозбала, бала жігіт, жасөспірім жігіттер, балаң жігіт, жас жігіт, жігітше, жігітшілік құрды, жігіттіктің базары, жастықтың әуеніне салды, жігітсіну, жігіт болғансу, жігітімсу, дүр жігіт, ер түлегі, ер жігіт, сақа жігіт, қылшылдаған жігіт, жігіттік жасады, жігіт болды, т.б. Аралық ұғым - некелік және туыстық жағдайдан туындаған сөз тіркестері: бойдақ жігіт, үйленген жігіт, күйеу жігіт, күйеу бала, өкіл күйеу, күйеушілеу, үйленді, әйелі бар, көп қатын алған, талақ, әйел тастады,жігіттің үш жұрты («Балалығыңды сағынсаң - нағашыңа бар, жігіттіңді сағынсаң қайыңа бар») т.б.

әке –жақсы көретін, жақсы, мейірімді, қадірлі, бақыт, ақылды, қамқоршы, ардақты, алтыннан қымбат, ауыл, отбасы ұясы, ұрпақ тәрбиелейтін,жанашыр, қатал болса да қамқор, Құнанбай, Есеней т.б.

ата– әкемнің әкесі, шешемнің әкесі, мейірімді, жақсы, кәрі, шал, ақылшы, түсінетін, алақан, сақал, ұзын шапан, кең көйлек, ауыл, ең құрметті, ертегі, қорғаныш, немере, үйдің жанашыры, түздің адамы, қамқоршы, немересін қасына ертіп жүретін, нұрлы жүзді, өсиет айтады, қамшы ұстайтын, ат ерттейтін.

жезде – ер адам, апаның жары, күйеу,балдыз, жайдары, ақылшы, сырлас, қатал, ақ пейіл, жиен, қайын жұртынан көмегін аямайтын.

қайын аға – күйеуінің ағасы, жасы үлкен, мейірімді, жанашыр, ақылшы, үйіңнің сыйлы қонағы, қамқор.

қайны – ер бала, жігіт, күйеуіңнің інісі, жеңге, ерке, қалжыңбас,Еркебала, жеңгенің көмекшілері, қағылез,

шал – қария, көпті көрген, жасы келген, таяқ сүйенеді, беті әжім, әлсіз, өкпелегіш, ақыл айтатын, шашы ағарған, әлі кеткен, қалада саябақта серуендейді, мазасыз, көп сөйлейді.

күйеу бала – бөтен отбасының адамы, жас, қыздың күйеуі, күйеу жүз жылдық.

Бұлардан қазақ мәдениетіне тән ассоциациялар екені байқалады. Ұлттық менталитетке, салт- дәстүр ерекшелігіне сай ассоциациялардың басым екенін атап өткен жөн.

Және осыған байланысты: «Адамның сезім мүшелері арқылы қабылданған ақпараттардың негізінде ассоциация туындайды» деген И.М.Сеченовтің пікірі назар аударарлық. Ғалымның зерттеулерінде «сезіну ассоциациялары» деп аталады.

Себебі, сезіну ассоциациялары адамның өмірі мен тәрбиесі негізінде қалыптасып, дами отырып, елестету/түсіну ассоциациясына, соңғы ссоциацияға, күрделенген ассоциация түріне ұласады. Барлығы жинақтала келе, себептік тізбегіне қарай сыртқы әлемге тәуелді болады, соған сәйкестендіріледі. Бұның нәтижесі пайымдау барысында, ой жинақтау барысында өзара байланысқан ой жүйесін құрайды. Сондықтан да ассоциация заңдылықтары қалау және сезіну қабілеттерімен үйлесіп жатады. Осындай таным үрдісінде міндетті түрде адамның эмоционалды күйі, күш-қуат деңгейі, жалпы тұлғалық қасиеттері мен мінез-құлқы көріне бастайды. Сыртқы әлемді тану барысындағы адам миының рефлекторлық қызметі жүрген сайын ассоциациялардың шеңбері кеңейіп, тізбектік сипатқа ие болады. Егер бір ақиқат дүниеге берілген ассоциациялар қоры мол болса, олар ассоциациялық қатарлар мен тізбектерге түзіледі.

И.М.Сеченовтың пайымдауынша, шексіз және әр алуан сезіну ақпараттары мен ассоциациялардан ақиқат дүниенің ерекше мәнді мазмұны қалыптасады. Сезінудің өзі – адамның санасы мен танымын жетелейтін бір элемент. Сезіну ассоциациясы – бұл адамның индивидуальді тәжірибесін сақтаушы із, яғни алғашқы түсінік. Адамзат баласы бес сезім мүшесі арқылы ақиқат дүниені қабылдай отырып, оны жадында сақтай отырып, оған қоса санада кеңінен өңдей отырып өзінің сол дүние туралы білімін мен танымын, ассоциативтік қатарын кеңейтеді, күрделендіреді. Ассоциация мәселесін психологиялық тұрғыдан тереңірек қарастырған ғалымдардың бірі – И.П.Павлов. Ғалымның пікірінше, ассоциация толықтығы динамикалық стереотип құбылысымен астасып жатады. Динамикалық стереотип пен ассоциацияның байланысы неде? Ассоциация стереотиптен туындай ма? деген сұрақтарға ғалым былай жауап береді: «Барлығымызға белгілісі – ақиқат дүниені танытатын алғашқы түсініктер – ассоциациялар, солардың жиынтығынан жүйе құралады, ол жүйеден гештальт ұйымдасады. Демек, ассоциация қалыптасқаннан кейін барып, қалғандары (стереотип, гештальт) туындайды екен, керісінше емес» [6.89]. Стереотип ассоциациялардың жалпыхалықтық сипат алып, автоматты түрде сол дүниені таныту үшін қолдану мақсатында жиі-жиі қайталана беру нәтижесінен барып қалыптасады. Мысалы, әйелдердің – нәзік, екінші орында болуы мен ерлердің – қажырлы және бірінші орында болуы стереотиптік танымға жатады.

Еркек затының психологиялық табиғатына, сезімтал жанына байланысты оның іс-әрекеттерін, дүниені тануын талдауда, біздің ойымызша, ассоциацияның психофизиологиялық негізін түсіндіретін ғылыми негіздерге назар аударудың мәні ерекше.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Аскольдов-Алексеев С. Концепт и слово // Русская словесность: Антология.– М.: Academia, 1997. – с. 271
2. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // ВЯ; 2001, №1. – с.44-48
3. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры . – М.,1997, 401
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996. – 411 с.
5. Адаева Г. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымындағы гендер мәселесі: Философия ғыл. кан... дисс. – Алматы, 2007. – 129 б.
6. Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігі

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-120-124
УДК 811.411.21

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ХАТИБА ТАБРИЗИ

Г. Ш. ГАМИДЛИ

д. ф. ф., Азербайджан, Баку
Национальная Академия Наук Азербайджана
отдел арабской филологии института Востоковедения
старший научный сотрудник

Аннотация. Статья посвящена изучению лингвистического наследия средневекового азербайджанского ученого XI века Хатиба Табризи. В его работах «Китаб ма йугра' мин ахирихи кама йугра' мин аввалихи», «И'раб аль-Гур' ан» и «Тахзиб Ислахи-ль-мантиг» рассматриваются интересные вопросы арабской лингвистики, такие как палиндромия, и'раб, хамзованные, недостаточные глаголы, отглагольные имена, двойственное число и т.д. Вопросы рассматриваемые средневековым ученым актуальны и сегодня, ввиду чего, изучение этих работ крайне важно.

Ключевые слова: лингвистика, арабская культура, палиндром, Хатиб Табризи, XI век, средневековый азербайджанский филолог, лексика

В VII веке в истории человечества произошло событие, коренным образом изменившее не только историю Востока, но и историю всего мира. Возникновение ислама, третьей и последней мировой религии, обусловило появление нового государства – Арабского Халифата. В результате завоевательной политики арабских халифов территории Аравии и завоеванных ими стран Передней Азии, Северной Африки и Пиренейского полуострова стали единым государством, в котором языком делопроизводства и науки стал арабский язык.

Интерес к изучению арабского языка, связывают с распространением религии ислам, однако ассоциировать возникновение лингвистических учений с периодом распространения ислама, мягко говоря, не правильно. Ислам был ниспослан в VII веке, в этот период на Аравийском полуострове была уже сформированная племенная культура арабов, которая не была зафиксирована на письме, и относилась к разряду устной поэзии. Богатство, и многогранность этой культуры сохранились благодаря антологиям джахилийской поэзии, которые были созданы позднее. Существование науки о стихосложении («аруд» или же «аруз»), богатство лексики, строгая система рифмовки стихотворных произведений, и составления касыд – фактический материал, позволяющий нам говорить об определенном, достаточно высоком, культурном развитии арабов и их языка к моменту ниспослания Корана.

Называя эту культуру «арабской», мы умаляем заслуги других завоеванных народов, поскольку известно, что после арабских завоеваний персы, турки составили численное большинство среди населения Арабского халифата. Но это название не совсем точно отражает суть этой цивилизации. «Обыкновенно эту культуру называют арабской, потому что органом умственной жизни для всех народов халифата сделался арабский язык, – поэтому говорят: «арабское искусство», «арабская наука» и т. п.; но в сущности это были больше всего остатки культуры Сасанидской и вообще староперсидской (которая, как известно, восприняла также многое из Индии, Ассирии, Вавилона и, опосредованно, из Греции) [3].

Как было замечено ранее, все народы, объединенные в единое государство, внесли свой посильный вклад в развитие культуры Востока. Азербайджанские ученые, литераторы, поэты наряду с персидскими, турецкими, среднеазиатскими, и другими деятелями науки оставили неизгладимый след в мусульманской культуре. Одним из первых азербайджанских представителей арабской лингвистической науки считается Хатиб Табризи (1030 - 1179), который жил и творил в XI веке [10, 286; 4, 22; 9, 7].

Хатиб Табризи родился в городе Табриз на Юге Азербайджана* в 1030 г [там же]. Судя по всему, он получил прекрасное образование в своем родном городе. Здесь будущий филолог изучал арабский язык, а также арабскую грамматику. Тщательный анализ всех средневековых источников, приводящих сведения о жизни Х. Табризи, к сожалению, показал, что сведений о молодых годах ученого очень мало, но собрав эти сведения, можно получить определенное представление о нем.

В труде Йакута аль-Хамави «إرشاد الأريب إلى معرفة الأديب», «Искусное руководство по сведениям об известных литераторах» (известное как «Иршад») [10], приведен интересный факт о раннем периоде жизни Х. Табризи.

[10, 286] ... أبو زكريا التبريزي قال: رأيت نسخة بكتاب الخمرية لابن دريد باعها أبو الحسن الفالي بخمس دنانير من القاضي أبي بكر بن بديل التبريزي و حملها إلى تبريز فنسخت أنا منها نسخة

«Абу Закарийя ат-Табризи говорил: Я увидел рукопись книги «ал-Джамхара» Ибн Дурейда, которую Абу Хусейн Фали купил за 5 динаров у кади Абу Бекра бин Бадила ат-Табризи и привез ее в Табриз, а я сделал ее копию»*.

Так же известно, что Хатиб Табризи, пешком дошел до Мааррат ан-Нуман, города в Сирии, чтобы иметь возможность учиться у Абу-ль-Аля аль-Маарри*[4, 24]. После смерти Учителя, Х. Табризи отправляется в «научное путешествие»: Сур, Дамаск, Египет. Молодой Табризи получив знания у лучшего мыслителя своего времени, после его смерти продолжал постигать знания: фикх, история, лингвистика, хадисы. Йакут аль-Хамави в своем труде «Иршад» перечисляет около 10 известных ученых своего времени – Абу-ль-Касым ар-Рагги (ум. 450\1058 г.), языковед аль-Хасан ибн Раджа ибн Даххан (ум. 447/1055 г.) открыл ему тайны арабской лексикографии, литературовед Абд-аль-Вахид ибн Али ибн Омар аль-Асади аль-Укбари ибн Бурхан поделился с ним знаниями по истории литературы и об обычаях и традициях арабов и т.д [10, 286; 4 28-30; 9, 10-12]. После завершения «обучения» Хатиб Табризи прибывает в Багдад, где по сведениям Хиндушаха Нахчивани по приглашению от Низам аль-Мулька возглавил «кафедру литературы»* а так же библиотеку медресе «Низамийя» [там же; 1,24].

В 502 году (1109 г.) жизнь выдающегося ученого прервалась, и он с почетом был похоронен в кладбище «Баб абраз» [10, 287; 4,37; 9, 30].

Этот ученый, выходец из Азербайджана, стал автором множества произведений, многие из которых до сегодняшнего дня считаются лучшими образцами комментаторской деятельности. Благодаря перу Хатиба Табризи, арабские исследователи муллаг*, а также творчества Абу-ль Аля аль-Маарри, Ибн Дурейда, Абу Таммама, Муфаддала ад-Даби имеют прекрасные комментарии, на основе которых современные исследователи арабской литературы имеют возможность изучать эти бесценные произведения средневековой арабской поэзии.

Немаловажное значение имеет лингвистическое наследие Хатиба Табризи. Средневековая наука не имела четких ограничений по отраслям филологической науки. Многие ученые того времени работая над произведениями не ограничивались той или иной областью научных знаний. Средневековое обучение чаще всего велось в медресе (школах при библиотеках), и оно сводилось к чтению и комментированию произведений. Судя по всему, труды Хатиба Табризи являются «записями» занятий.*

* Ныне это территории современной Иранской Исламской Республики.

* Из вышеприведенного отрывка можно сделать вывод, что Х. Табризи уже в родном городе настолько хорошо знал арабский язык, что мог дать оценку рукописи и грамотно переписать ее.

* Абу-ль-Аля аль-Маарри (Абу аль-Аля аль-Маарри; أبو العلاء المعري) (973– 1057 или 1058.), арабский писатель, мыслитель

* И.Ю. Крачковский назвал его «профессором» [1, 24]

* Муалляги – 7 (позднее благодаря Хатибу Табризи 10) лучших произведений джахилийской литературы. [https://sinonim.org/t/муаллака]

* Труды, которые он читал (разбирал) с Абу-ль-Аля аль-Маарри, и его «лекции», которые он «читал» в «Низамийе».

ОФ «Международный научно-исследовательский центр “Endless Light in Science”

Лингвистическое наследие Хатиба Табризи представлено следующими произведениями: «كتاب الالفاظ» («Аль-Мугаддима фи-н-нахв») - «Краткие сведения по нахву», «كتاب النحر» («Китаб аль-Алфаз») «Книга слов», «إعراب القرآن» («И'раб аль-Гу'ран») «Флексия в Коране», «لمع في النحر» («Лум'у* фи-н-нахв») «Краткое изложение грамматики» (Комментарий на труд великого арабского языковеда Ибн ал-Джинни (932 – 1002)) и т.д. являются бесценным источником по изучению лексического состава арабского языка, его грамматики [10, 287; 4, 38-44; 9, 23].

В труде Хатиба Табризи «كتاب ما يقرأ من آخره كما يقرأ من أوله» «Китаб ма йугра' мин ахирихи кама йугра' мин аввалихи» «Книга о том, что, с конца читается также, как и с начала» рассматривается одна из малоизученных проблем – проблема палиндромов в арабском языке, слов, которые с начала, и конца читаются одинаково. В этой работе Хатиб Табризи собрал слова, соответствующие этому правилу, и следуя средневековой традиции, каждое слово снабдил примером из классической литературы или же из Корана [7].

Палиндромы в арабском языке – тема почти не изученная, но книга, написанная в XI веке арабским ученым, уроженцем Азербайджана (название произведения дает нам смелость так называть работу, состоящую из 22 страниц), в которой собрал палиндромы – слова которые сначала и с конца читаются одинаково. Хатиб Табризи упорядочил слова в алфавитном порядке и каждое слово снабдил примером из классической поэзии [там же].

Произведение было выявлено благодаря инициативе иракского ученого д-р. Джорджа Круткова. Он, после тщательного изучения небольшой рукописи, хранившейся в рукописи было указано имя автора - указан Йахья Табризи. Согласно мнению Джорджа Круткова, это должен быть никто иной как азербайджанский ученый Хатиб Табризи. После внимательного изучения исследователь опубликовал «Книгу» в журнале факультета «Наука и литература» Багдадского Университета» [4,152].

Исследования Сейида Ибрахима Аляви, на основе которой мы изучали этот труд Хатиба Табризи, которая начинается с краткой биографии табризского ученого, где высоко оценивается его творчество. Сейид Ибрахим Аляви так пишет о нашем соотечественнике:

كان أحد الأئمة في النحو و اللغة و الادب ، و كان حجة صدوقاً ثابتاً [1, 7]

Он был одним из ведущих в грамматике, языке, литературе, являясь истинно бесспорным авторитетом в этой области.

После биографических данных, Сейид Ибрахим Аляви пишет

اما بعد:فاني ذاكر في هذا الكتاب – ان شاء الله – " ما يقرأ من آخره كما يقرأ من أوله" من الأسماء، مرتباً على حروف المعجم فمن ذلك – و بالله أستعين [3, 7]

«Затем, я с позволения Аллаха, упоминаю слова, в представленной книге под названием «То, что, с конца читается также, как и с начала», где (он) построил слова в алфавитном порядке, при этом уповаю на Аллаха (с божьей помощью - Г.Г.)».

Хатиб Табризи под небольшими заголовками «حرف» «Буква ...» приводит слова - палиндромы, каждый пример, как уже упоминалось выше он подкреплял примерами классической арабской поэзии или же аятами из Корана. В своем произведении он приводит следующие слова باب - дверь, глава, раздел, ثوت - месяц в коптском календаре, ليل – ночь и т.д [7].

В произведении «إعراب القرآن» «И'раб ал-Гу'ран», «Ираб (Флексия) в Коране» посвященное теме флексии в арабском языке, в частности в Коране. Это произведение Х. Табризи в 60-70-х годах прошлого столетия, во время написания монографии М. Махмудовым было известно только благодаря более ранним исследователям творчества Х. Табризи, работе Ибн Халликана, который

* букв. блеск, сияние

пишет, что произведение представлено в четырех частях. К. Броккельман отмечает, что рукопись этой книги хранится в Париже [4,42; 6,205; 5, 321].

Исследование наследия Х. Табризи очень актуально в арабских странах, и его труды часто становятся объектами научных изысканий. Благодаря таким видным ученым как Фахраддин Габавва, Йахья Мурад, которые основываясь на сохранившиеся экземпляры рукописей трудов, составили критические тексты, что дало возможность исследователям ознакомиться с творчеством Хатиба Табризи [8; 9]. В результате их неустанного труда рукописи его трудов публикуются, и тиражируются многочисленными издательствами. Сегодня можно ознакомиться с трудом «И'раб ал-Гур'ан». Печатная версия книги была опубликована в Каире в 2004 году, исследование этого труда было проведено профессором Йахья Мурадом [9].

Труд Х. Табризи «Тахзиб Ислахи-л-мантыг» является комментарием на труд известного лингвиста Ибн ас Сиккита* «Ислах аль-мантыг Труд ибн ас-Сиккита «إصلاح المنطق» («Ислах аль-мантыг» - «Улучшение речи») - одно из самых популярных произведений в арабской языковедческой науке [4, 150-151].

В этом труде был собран весь лексический состав арабского языка того времени, слова были объединены по корневому и по лексикологическому принципу. Следуя средневековой традиции, лексикограф подкрепляет свои утверждения ссылками на известных в то время авторов: Юнис ибн Хабиб, Кисаи, Фара, Абу Убейда. Он также приводит примеры из классической поэзии, в частности, из стихов аль-Асмаи, аль-Аша, Зу-Румма, ар-Раджаз [8].

Во время учебы у знаменитого «слепца» Х. Табризи вместе со своим учителем прочел много известных трудов как самого ал-Ма'арри, так и других авторов. В частности, вышеупомянутый трактат ибн ас-Сиккита он изучал с аль-Ма'арри, об этом свидетельствует случай, представленный в книге Б. Я. Шидфар «Абу-ль-Аля ал-Маарри»: «...до нас дошло любопытное замечание ат-Тибризи. Однажды он читал с Абу-л-Аля руководство по логике и риторике* «Исправление логики», автором которого был ученый Ибн ас-Сиккит (803 – 859). Ат-Тибризи готовил тогда комментарий к этому сочинению». Во время чтения книги «Улучшение речи» «إصلاح المنطق» они обнаружили множество повторов и неточностей [2, 72]. Впоследствии Х. Табризи в конце своей жизни вновь обращается к этому труду, дабы отредактировать его [4, 151].

Слова в книге были объединены по корневому и по лексикологическому принципу. Следуя средневековой традиции, лексикограф подкрепляет свои утверждения ссылками на известных в то время авторов: Юнис бин Хабиб, Кисаи, Фара, Абу Убейда. Он также приводит примеры из классической поэзии, в частности, из стихов аль-Асмаи, аль-Аша, Зу-Румма, ар-Раджаз. В каждой главе книги рассматривается одна грамматическая проблема, например, правильные, хамзованные, слабые, пустые корни, и слова, образованные от них; отглагольные имена, образованные с помощью م [8].

Труд «Тахзиб Ислахи-ль-мантыг» является исключительным лингвистическим трудом средневековой арабистики. Казалось бы, этот трактат является комментарием, написанным Хатибом Табризи на лексикологический труд Ибн Сиккита. Тем не менее можно смело утверждать, что это самостоятельное исследование. В данной работе ученый выступил как талантливый филолог. Комментируя этот труд, он продемонстрировал разносторонние знания не только в арабской лингвистике, но и в литературоведении, а также глубокие познания быта арабов, их культуры и истории.

Все вышеперечисленные произведения Хатиба Табризи являются исключительными трудами, изучение которых обогащает не только знания в области средневековой арабской

* Ибн ас-Сиккит (أبن السكيت), Абу Юсиф Ягуб ибн Исхаг – один из выдающихся филологов средневековья.

* Здесь хотелось бы отметить, что мы считаем перевод названия книги «Ислаху-л-мантыг» приведенный Б.Я. Шидфар некорректным, поскольку слово «мантыг» так же обозначает и «речь». И поскольку содержание книги (лингвистический разбор лексических единиц, способов их артикуляции и использования в предложениях) позволяет нам с уверенностью утверждать, что в данном случае имелось в виду именно «речь».

лингвистики, но также и открывает многочисленные вопросы для сравнительного анализа лингвистических единиц во многих языках, которые заимствовали арабскую лексику. Вопросы палиндромов и и‘раба в арабском языке так же нуждаются в серьезном изучении как на материале трудов Хатиба Табризи, так и на основе современных лингвистических данных.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения [в 6 томах]/ И. Ю. Крачковский. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, – т.1. – 1956. – 473 с.
2. Шидфар Б. Я. Абу-ль-Аля аль-Маарри/ Б. Я. Шидфар. – Москва: «Наука», – 1985, – 214 с.
3. Халифат. Как это начиналось? <https://topwar.ru/67229-halifat-kak-eto-nachinalos.html>
4. Mahmudov M. Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1972, 205 s (Махмудов М. Жизнь и творчество Хатиба Табризи. Баку: «Елм», 1972, 205 с. (на азербайджанском языке))
5. Brockelman C. History of the Islamic peoples/ C. Brockelman. – London: Routledge & Kegan Paul Ltd. – 1960. – 582 p.
6. ابن خلكان، ابو عباس، وفيات الأعيان، القاهرة: مكتبة النهضة المصرية 1948م، 3980ص
7. التبريزي، يحيى بن علي. كتاب ما يقرأ من آخره كما يقرأ من أوله. تحقيق السيد ابراهيم العلوي متبعة النجاح- بغداد ، 1996 م، 30 ص
8. التبريزي الخطيب، كتاب تهذيب اصلاح المنطق، تحقيق الدكتور فخرالدين قباوة، منشورة دار الافاق الابدية، بيروت،- 1973م، - ص 797
9. التبريزي، الخطيب ، الملخص في إعراب القرآن. تحقيق يحيى مراد، القاهرة: دار الحديث، 2004م. 288 ص.
10. الحموي ياقوت ، إرشاد الأريب إلى معرفة الأديب (معجم الادباء) ، بيروت: دار الفكر. - 1996م. – 3560
11. ص زيدان، جرجي، تاريخ آداب اللغة العربية، المجلد 1-2، القاهرة، "دار الهلال"، 1956-1958 م، ص 369-455

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-125-129

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ БАЛАЛАР ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ТҮЛҒА КӨРІНІСІ

(Б.Сарыбай прозасы негізінде)

ЖҰМАҒАЛИЕВА АРАЙЛЫМ ҚУАНДЫҚҚЫЗЫ

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің 1-курс магистранты

Ғылыми жетекші – PhD., А.С. КУШКИМБАЕВА

Аңдатпа: Бұл мақалада қазақ әдебиетінің қазіргі кезеңіндегі Бейбіт Сарыбай шығармашылығы талданады. Жазушының "Бейкүнә күнәһарлар", "Өліара" және "Ертегі" атты әңгімелеріндегі қоғам мен адам психологиясы, замандас бейнесі, балалар мен жастардың ішкі әлемі көркем түрде бейнеленген. Мақалада әдебиет пен өнердің қоғамдық өмірмен байланысы, әдеби шығармалардағы жеке тұлғаның бейнесі және ұлттық сипаттағы психология мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: Замандас бейнесі, балалар психологиясы, сатира, әдебиет, ұлттық сипат, психология, қоғам, адам жаны, жасөспірімдер әдебиеті.

Abstract: This article analyzes the works of the contemporary Kazakh writer Beibyt Sarybay. The stories "Innocent Sinners," "Dead Interval," and "Fairy Tale" illustrate the author's exploration of human psychology, society, and the image of the modern-day hero. The article examines how literature reflects social life, and how the portrayal of the individual and their inner world contributes to understanding the broader societal and philosophical contexts.

Keywords: Image of the contemporary, children's psychology, satire, literature, national character, psychology, society, human soul, youth literature.

Аннотация: Статья посвящена творчеству казахстанского писателя Бейбіта Сарыбая. Рассматриваются его произведения "Невинные грешники", "Мертвый промежуток" и "Сказка", в которых автор отображает психологию человека, общественные вопросы и образ современного героя. В статье также анализируются связь литературы с общественной жизнью, изображение личности и её внутреннего мира в контексте философских и социальных проблем.

Ключевые слова: Образ современного человека, психология детей, сатира, литература, национальный характер, психология, общество, человеческая душа, молодежная литература.

Әдебиет пен өнер – қоғамдық өмірдің айнасы екені мәлім. Ол да әр тарихи дәуір шындығын басшылыққа ала отырып, сол кезеңнің идеалы, мұраты болғандай образдарды тудыруды мақсат етеді. Заман рухынан туып, белгілі кезеңнің келелі проблемаларын көтерген сом образдар ғана өнегелі, өміршең болмақ. Және сол образдар өз кезеңіндегі әдебиеттің тағылымды қаһармандары бола отырып, кейінгі әдебиетке өз ізі мен таңбасын үлгі ретінде қалдырады. Сөйтіп тарихи шындық пен көркемдік шындықтың тоғысқан жерінен жеке тұлға образы шығады. Ол көркем бейненің заманауи сипаты мен келісті сом тұлғасын құрайды. Замандас бейнесі – қоғамдық-саяси, эстетикалық-философиялық, тарихи категория, сол себептен де ол үнемі өзгерісте, заманмен бірге ілгері қадам басып, жаңарып, толысуда, биіктен-биікке көтерілу дәрежесінде болады. Арғы тарихи кезеңдерді сөз етпегеннің өзінде, бір ғана кеңестік дәуірдің түрлі бел-белестерінде-ақ замандас образының идеалы, үлгісі болған әдеби образдар тобы ылғи жаңа сапада толыға түсті. Сол арқылы әдебиетіміздің көрнекті өкілдерінің шығармалары әдеби даму заңдылықтарының өсу эволюциясын дәлелдеп берді. Суреткер алдына бүгінгі күн міндеті ретінде қойылып отырған заманымыздың ұлылығына сәйкес замандас бейнесін жасаудағы шеберлікті арттыра түсу проблемасының арғы төркіні жиырмамыншы-отызыншы жылдармен сабақтасады. Демек, бұл саладағы дәстүр бастамасы

жаңа кеңестік реализм әдебиетінің қалыптасу дәуірінде-ақ бой көрсеткен болатын. Осы тұста қоғамдық өмірмен ілгері қадам басқан жаңа тұрпатты кейіпкерлер бейнесін сипаттауда озықтық көрсеткен жас жазушыларымыздың бірі – Бейбіт Сарыбай. Енді осы Бейбіт Сарыбай шығармашылығына тоқталсақ. «Бейкүнә күнәһарлар» атты әңгімесінде жазушы Б.Сарыбай ауылдағы балалық шақтың дәмін рекше сезіммен суреттейді. Бейкүнә балалардың адал, аңғал, зиянсыз әрекеттерін көз алдымызға әкеліп, олардың образын ерекше ойнатады. Ауыл балаларына тән ұшып бара жатқан ұшаққа тұра жүгіріп, мені ала кет деуі – барлық балаларға тән нәрсе. Балаң көңіл, әр нәрсені армандау, болмашы нәрсеге қуану секілді қасиеттер осы кезге тән. Осы сезімді жазушы келістіріп суреттеген. Дарын мен Ерболдың бір-бірін келеке ету де – балаға тән психология. Өрік арқылы жазушы баланың кішкентай кезде әр нәрсеге қызыққыш, ештеңенің байыбына бармайтын, аңғал мінезін суреттейді: «...Біз түн жарымынан бастап, таң шолпаны туғанға дейін жүрсек те, әр түн сайын оннан, бестен жесек те, айналасы екі аптаның ішінде тауысып бітетінбіз сол бейшара өріктерді. Егер бізге «өзі қышқыл, өзі көк» деген жұмбақ жасырсаңыз, біз оны тез тауып аламыз. Оның жауабы, әрине, өрік. Сол өріктерді көктей тауысып жүргендіктен шығар біздің ұғымымызда өрік деген көк болады. Және оның дәмі тәтті емес, қышқыл болады деп түсінетінбіз. Өріктің тәтті болатынын және оның түсінің көк емес, сары екенін Ерліктің Шонжы қаласындағы әпкесі келгенде ғана біліп, таң-тамаша болғанбыз» [1,4]. Бұл жолдардан балалардың бейкүнә қызыққыш ұрлығының еш астарсыз, зиянсыз көңілдерінен екенін аңғарамыз. Бұл жерде олардың әрекетін әрине дұрыс деп табуға болмайды, алайда олардың бір затты қабылдау реакциясын осы өрік арқылы көретінімізді айтқымыз келді. Балалар шуласып, өзенге беттейді, олардың жас шамалары да әркелкі. Осы жерде олардың арасында адамның жаралуы туралы дау туады. Бірі Дарвин ілімін жақтаса, бірі балшықтан илендік деседі. Осылайша Тойболды аатайдан төрелігін сұрап, ақыры таяқты да жейді. Шығармаға аттас келген тақырыптың астары да осы жерде болса керек. Балалар сонда да молда аатайдың сөзіне сенбей, балшықтан адам жасап, ертең тірілер ма екен дегендей шолақ ойлап, мазақ етеді. Бұл жерде олардың екінші бір «ұрлығын», яғни «күнәларын» көреміз. Балалардың арасындағы тағы бір «күлкілі» жайт – бала махаббат. Сүйрік атты қыз бен лирикалық кейіпкер арасындағы симпатия, оларға Дарынның «кедергісі» секілді мәселе – жеткіншек шақтың ең «өзекті» тақырыптары болса керек. Алайда лирикалық кейіпкер мен Сүйріктің әңгімелері – еш риясыз, еш зұлымдықсыз, ойында не бар соны жеткізген, арамдықтан ада әңгімелер. Қыздың бетінен сүю, таң атқанша отырып әңгіме айтып, артынан шешесінен сөз есту – олар үшін экзотика болып есептелсе керек. Міне, жазушы бұл әңгімесінде күнәһарлар деп жас жеткіншектің психологиясын дөп басып, осы бір сюжеттер арқылы көрсетіп отыр. Өсе келе, өздерінің істеріне, әрекеттеріне күле қарары анық, алайда осы сәттегі олардың қылықтары – «заңдылық» нәрсе деуге болады. «Өліара» әңгімесіне келсек, бұл әңгіме сатиралық бағытқа құралған. Шығарманың атауының осылай аталуына себеп ретінде аңдатпа айтылып кетеді. Яғни тек табиғат мезгілінің ғана емес, адам өмірінің өліара кезеңі сөз болады. Бұл әңгімеде мектеп бітірген оқушылардың соңғы кеші, олардың арманы, алға қойған мақсаттары алдымен сөз болады. Оқуға тапсыруға бет алған лирикалық қаһарманның мінез-құлқын да көреміз. Қазіргі заманның тіпті, типтік образдарының бір парасын көреміз. «Ұлттық қауіпсіздік комитеті қаһарына мініп тұрғандықтан, мені оқуға түсірмек болған адам жеме-жемге келгенде бас тартыпты. Ағаларым өзімнің тапсырып көргенімнің жөн екендігін, тест дегеннің бір қызық жері бейберекет белгілей берсең болды, бағың жанып түсіп кетудің мүмкін екендігін айтып, сынаққа кіргізген. Неден бастап, неден аяқтарымды білмей отырғанымда алдыма сәл қиғаштау жайғасқан қыздың қалтасынан тілдей қағаз шығарғанын көрдім. Дайын жауаптар екенін сездім. Ол ешкімге білдірмей көшіре бастады. Одан қалыспай, мен де көшірдім. Барлық жауабым дұрыс болып кетсе, сенбей қайта-қайта қарап жүре ме деп қорқып, арасында бірді-екілі қате жіберіп қоямын. Жүз жиырма сұрақтың жиырмасын өз білгеніммен (яғни қате қылып) белгілеп, қалған жүз сұрақты айна-қатесіз көшірдім. Бар шаруаны тындырып бітісіммен сыртқа шыққым келді. Алғашқы бір-екі адам шығысымен мен де сыртқа тап бердім. Оқуға түсетініме сенімді болдым» [1,12] - деген

сөздерінен лирикалық кейіпкердің тек өз ойын емес, оған автордың қазіргі қоғамдағы оқуға тапсыруға адам жалдау, дайын жауаптарды пайдалану, қазіргі тест жүйесіндегі берекетсіздік, оқушылардың білім алдындағы жауапкершіліксіздігі секілді үлкен ауқымды проблематикаларды көтерген. Бұл сөздерден оқу жүйесінің келекеге айналғанын, адамдар арасындағы тест ұғымының өте төмен екендігін, білім алушы жастардың құлықсыздығын да көруімізге болады. Осылайша барлық сұрақтарды белгілеп тысқа шығысымен қорытындыны күтеді. Қорытындыны күткеннің өзі ерекше әсермен суреттеледі. «Ертесі күні өзім сынды қаптаған талапкерлердің бірі болып кешегі тапсырған тесттің қорытындысын білу үшін университетке келгенмін. Тақтадағы тізімнен өзімнің аты-жөнімді іздей бастадым. Бір кезде өзімнің қанша ұпай алғанымды көріп, көзім шарасынан шықты. Ағам қолы тимейтін болғандықтан, менің өзімді жіберген. Аты-жөнімнің қасындағы цифрға қарасаң болды. Басқа жұмысың жоқ деп жіберген. Менің аты-жөнімнің тұсында 117 деп тұр. Демек, 117 ұпай. Бойымды сенімсіздік билеп, қайта-қайта қараймын. Тұп-тура 117. Айналып қана кетейін тәлейлі қызым-ай, сенің арқаң деп қоям іштей. Сонда деймін-ау өз бетіммен жауап берген жиырма сұрақтың он жетісі дұрыс болғаны ма. Шынымен-ақ тест дегеннің осындай құдіреті бар екен-ау. Егер билет алып тапсыратын болсақ, жұмған аузымды ашпай-ақ қайтар едім ғой. Ағама хабарластым» [1.13] - деген монолог тіпті сатиралық сарынға толы. Қазіргі білім жүйесіндегі олқылықтың бір шетін ашса, бұрынғы билетпен тапсыру саясатын қолдайтын идея бар мұнда. Оқушының өзіне деген сенімсіздігі – өмірге деген немқұрайлылықты білдіреді. Өмірінің ең бір жарқын кезіне көз жұма қарап тұрған жасөспірім адами, тәрбиелік секілді басқа да маңызды факторлардан ада болатынын байқауымызға болады. Осылайша оңай олжаға батқан қаһарман қуаныштан жарылып кетердей, ауылды-аймаққа, туған-туысқа асығыстықпен жеткізеді. Өзі де осындай оңай олжаға батқанына мәз, үлкен қазына тапқандай, тестті өзі шешкендей мәз. «Алып ұшқан қуаныш ұзаққа созылмай, арты өкінішке айналды. Ең құрымаса жұртқа келеке болмайғ ағам армандағандай ақылы бөлімге лайық ұпай жинамаппын. Яғни рет саны бойынша 117 тұрған Асқарұлы Алмат бар болғаны 22 ұпай жинапты. Өлім болды. Маған дұрыс жауабын көшірткен тәлейлі қызымның варианты басқа екен. Вариант деген пәлені мен қайдан білейін. Мені сөйтіп қара басыпты» [1,14] - деген монологтан тіпті вариант деген ұғыммен таныс еместігін, оқуға жеңіл-желпі қараған адамның соңында күлкіге душар болғанын қоғамдық мәселемен салыстыра көрсетеді. Амалсыз ауылға келген Алмат елге «Қожанасыр» атанып, атағы шығып кетеді. Бұл әңгімеден түйетініміз – оқушы мен қоғам арасындағы, білім мен әлеумет арасындағы сәйкессіздік, адамдардың немқұрайлы ойлауы мәселелері. «Ертегі» әңгімесі автордың романтикалық бағытта жазылған ерекше әңгімелерінің бірі. Адалбек атты адал ұлдың әрекеті туралы баяндалады. Шығарманың атының ертегі аталуы да осы Адалбектің өмірді ертегідей деп ұғынуында. Яғни кез келген оқиға мақсатына, мұратына жетіп, бақытты-баянды аяқталады деп түсінуінде. Адалбек теледидардан «Қозы Көрпеш Баян сұлу» атты киноны көріп, ең алғаш ғашықтық, махаббат жайлы ой ойлап, өзінің «ғашығына» кинодағыдай ақ боз атпен барғысы келеді. Ол ат тек нағашы атасында болса керек, өтірік айтып, сол атпен көрші ауылдағы сүйіктісіне барып, батырлықтың бір парқын көрсету – басты мақсатына айналады. Нағашы атасына барарда ол небір нәрселерді ойлайды, небір өтірікті құрастырып, қисыны келсе де, келмесе де айтып көреді. Нағашы атасы өтірік екенін сезсе де, аңдысын аңдиын деп атқа мінгізіп жібереді. «Адалбек ақбоз аттың басын үйіне қарай бұрмай, бірден ауыл шетіндегі көшеге қарай тартты. Өйткені сол көшенің аяққы жағында автобекет директорының үйі бар. Ал ол үйде Шекер бар. Шекер дегеніңіз біздің Қозының іздеп бара жатқан Баяны емес пе. Ойлағанындай болып шықты. Шекер көше бойындағы арықтың жағасында сіңлісі екеуі торт жасап ойнап жүр екен. Адалдың көзіне балшықпен ойнап жүрген Шекер қыз Баяндай болып көрінді. Не істесем екен деп біраз ойланып тұрды. Жетіп барған тағы ыңғайсыз. Бұрыннан тіл қатысып жүрген болса бір сәрі. Бір-біріне ләм деп ауыз ашпаған адамдар ғой. Тіпті сыныптасы болса бір сылтау табылар ма еді, кім білсін. Біраз тұрғаннан кейін Адалбек қызды таң қалдырғысы келді. Атпен қасынан шауып өтпек болды. Атпен шауып кетіп бара жатқан батыр ұлға қыздың қызыға қарап

тұрған бейнесі елестеді. Сол сол-ақ екен, Адалбек атты тебініп қалып еді, ақ боз ат бар пәрменімен шаба жөнелді. Желдей жүйткіген тұлпардың үстінде Адалбек кетіп бара жатыр. Тура қыздардың жанынан өте бергенде сол үйден бір ит жүгіріп шығып, арс ете қалғанда үріккен ат шалт бұрылып, үстіндегі Көрпеш ұл жерге құлап түсті. Ат қайтадан шаба жөнелді. Аспан айналып жерге түсті. Адалбек көзін ашқанда аспанды көрді» [1,18]. Бұл жерден, ертегі, аңыз, киномен өскен, жаны риясыз таза Адалбек өмірде де барлығы сондай деп ойлады. Балаң көңіл – барлық балада болған психологиялық сарын. Алайда жүзеге аса алмаған бұл ойы ақыры кішігірім трагедиямен аяқталады. Жалпы қай бала болса да, ойындағысын істеп, жасап көрмей көңілі көншімейтіні белгілі. Егер жасамаса, бірдеңеден құр қалғандай сезімде болады. Осындай қайтпас қайсарлық көрсеткен Адалбектің өтірігі су бетіне қалқып шығады. Аттан оңбай құлап, ақыры аяғында ауруханадан бір шыққан Адалбек істеген ісінен ұялып, туыстарының бетіне қарай алмай, өтірік талған болып жатады. Бұнысына одан бетер қорыққан ата-анасы дәрігерден дәрігер тоздырып, баласының денсаулығына қатты алаңдайды. Сөйтіп, өтірік талған баланы Алматыға апарып, толықтай барлық медициналық тексерістен өткізеді, бірақ медициналық тексеріс оң бағасын беріп, ешқандай ақау жоқ екенін шығарып береді. Ақыры келдік қой деп, Адалбекті Алматының ең әсем деген барлық жеріне апарып, аямай қыдыртып, ел мен жер көрсетеді. «Баламысыз» дегендей, Адалбек аттан құлағанның «арқасында» біраз жерге қыдырып, тіпті шамалы ауырғанда Қытай асып кетер ме едім деп мақтаныш сезіммен қыдырыстарын аузынан суы құрығанша жарнамалайды. Қала көрмеген балалардың барлығы Адалбектің орнында болғысы келіп, тіпті кейбірі аттан құласақ па деген ойға келеді. Балалардың ең қызығытаны – ойын, қыдырыс, ойыншық екені белгілі, бұлардың қайсысына болса да жанын сатуға бар, осылайша Адалбекке балалар қызыға да қызғана қарайды. Ауылда бұған дейін де бір жағдай орын алған екен: «Байқамаса қауіпті, ессіз балалардан бәрі шығады. Олардың аттан әдейі құлап, естерінен адасулары да мүмкін. Оларға таң қалуға болмайды. Бұның алдында осыған ұқсас оқиға орын алған. Ермек дейтін баланың саусағын ағасы абайсызда балтамен шауып алғанда аудан орталығына барып тіктірген. Аудан орталығынан келгенде ол осылай әңгімелеп берген. Екі қабатты үйлер мен ондағы базар туралы айтқанда қызыққан балаларға ол: - Райцентрге барғыларың келе ме? – деген. «Райцентр» дегені аудан орталығы ғой. Барлық бала барамыз деп шу ете қалған. Сонда Ермек оларға: - Егер барғыларың келсе, мен сендердің саусақтарыңды шауып берейін. Сосын сендердің де саусақтарыңды тіктіру үшін райцентрге апарады. Қорықпандар, саусақ шабылғаннан адам өлмейді. Мен де өлген жоқпын ғой. Қайта ауданды көріп келесіңдер, - деп төрт баланың саусағын шауып тастаған. Сол бір көңілсіз оқиғаның қайталанбасына кім кепіл» [1,20]. Шынында да, бала көңілі аппақ қағаз секілді, тап-таза. Егер ересек адам болса, жан-жағын бағамдап, бұл нәрселердің өмірге қауіпті екенін біліп, оң-солын айырып, жақсы-жаманның не екенін білер еді. Аңғал бала жаман нәрсені де жақсылыққа балайды, бала көңіл жарақат алу, қиналу, денсаулық, ата-ананың уайымдауы деген секілді нәрелерді ойына алмастан, қала көру үшін осы бір «құрбандыққа» барады. Осылайша Адалбек осы оқиғаны басынан өткізіп барып, енді бұндай әрекетке бармайтындай болды. Адам, сірә, бір нәрседен сабақ алмай, сол істі тоқтатпайтыны белгілі. Соңында автор да Адалбектің әрекетін былайша түсіндіреді: «Сөйтіп «Қозы Көрпеш Баян сұлу» фильмінен басталған шым-шытырық оқиға Адалбектің өміріне кішігірім өзгеріс алып келді. Ол енді өтірік айтпауға бел буды. Өйткені аттан құлағанын өтірік айтқаным үшін Алланың жазалағаны деп түсінді. Әйтпесе күнде атқа мініп жүрген жеті жасар бала неге басқа кезде емес, дәл сол өтірік айтқан күні қыздың алдында құлауы керек. Өмірді ертегідей елестетіп жүрген Адалбек сол өмірден алғаш рет таяқ жеп, соққы алғаннан кейін біраз уақыт кино көрмей жүрді» [1,20]. Міне, осылайша шығарманың «Ертегі» аталуы да осында.

Жеке тұлға – тек психологияның нысаны ғана емес. Ол - әдебиеттің ең басты предметі. Бірақ әдебиеттің өзі жеке-дара ғылым саласы болғанымен, басқа да ғылым түрлерімен байланыс таппаса, онда әдебиет ғылымы дамымай қалар еді. Осындайда адаммен қарым-қатынаста болатын өмір құбылыстарының ешқайсысы да сырт қалмайды. Адам сезімін, ой-

дүниесін тереңірек бейнелеуге табиғат та, оның маңындағы жан-жануарлар тіршілігі де қатыса алады. Өйткені Адам – жалпы тіршіліктегі ең биік сапалы, саналы өмір иесі, қалған тіршілік құбылыстары оны толықтыруға, оның ренішті-қуанышты сезімдерін ашуға көмектеседі, оның жанын, ұғымын байытады» [2,58]. Расында, адамның жаны – түпсіз терең тұңғыық, өз алдына ұлы әлем. Оның тылсым сырын ашып суреттеу, сөз зергерінің негізгі нысаны. Э.Межелайтис айтқандай: «Адамның ішкі дүниесіне тереңірек үңілген сайын оның анағұрлым күрделі екендігіне көз жеткіземіз. Адам жаны неғұрлым тереңірек суреттелсе, шығарма да күрделі болады» [3,448]. Әдебиеттің өз арнасында көркемдік психологизмнің ұлттық сипатының алар орны зор. Қай халық болса да, оның өзіне тән мінезі мен ерекшелігі болады. Қоғам байлығы – адам дейтін болсақ, ал адамның бәрін бір нүктеге бойлататын қазық – ұлт. Ал ұлттың мінез-құлқы мен бояу-өрнектері қаламгерлер шығармашылығынан орын тепсе, ол – заңдылық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сарыбай Б. Мейірім. – Астана: Фолиант, 2014.
2. Қирабаев С. Әдебиет және дәуір талабы.– Алматы: Жазушы, 1976.–300 б.
3. Межелайтис Э. Контрапункт. – Москва: Известия, 1972.

DOI 10.24412/2709-1201-2025-30-130-132

UDC: 378.14

DEVELOPMENT OF SELF-CONTROL SKILLS IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

КАЛМЕНОВ САЛАУАТ ЖАНСЕРИКҰЛЫ

Университет «Мирас», Шымкент, Казахстан
Сектор иностранных языков, магистратура, 1- курс

Аннотация: Развитие навыков самоконтроля имеет решающее значение в процессе изучения иностранного языка в высших учебных заведениях. В данной статье рассматриваются теоретические основы самоконтроля при изучении языка, его роль в повышении результатов обучения и обсуждаются эффективные стратегии развития этих навыков у студентов университетов. Подчеркивается, что интеграция методов саморегуляции, управления эмоциями и постановки целей необходима для развития самостоятельности и жизнестойкости изучающих язык.

Ключевые слова: Самоконтроль, изучение языка, саморегулируемое обучение, высшее образование, эмоциональная регуляция, постановка целей, автономия учащегося.

Abstract: The development of self-control skills is crucial in the process of learning a foreign language within higher education institutions. This article explores the theoretical foundations of self-control in language acquisition, examines its role in enhancing learning outcomes, and discusses effective strategies for fostering these skills among university students. The integration of self-regulation techniques, emotional management, and goal-setting frameworks is emphasized as essential for cultivating autonomous and resilient language learners.

Key words: Self-control, language learning, self-regulated learning, higher education, emotional regulation, goal-setting, learner autonomy.

In the context of higher education, the acquisition of a foreign language extends beyond mastering vocabulary and grammar; it encompasses the development of cognitive and emotional competencies that enable learners to navigate the complexities of language use. Among these competencies, self-control stands out as a pivotal factor influencing the effectiveness and efficiency of language learning. Self-control, defined as the ability to regulate one's thoughts, emotions, and behaviors to achieve long-term goals, plays a significant role in overcoming the challenges inherent in language acquisition. This article delves into the theoretical underpinnings of self-control in language learning, examines its practical applications within higher education settings, and proposes strategies for its development to enhance learning outcomes.

The concept of self-control has been extensively studied within the fields of psychology and education. Baumeister and colleagues (1998) conceptualized self-control as a limited resource that can be depleted with use but can also be strengthened over time through practice [1]. In the realm of language learning, self-control is integral to self-regulated learning (SRL), a process where learners actively monitor, regulate, and control their cognition, motivation, and behavior to achieve their learning goals. Zimmerman (2002) identified three key phases in SRL: forethought, performance, and self-reflection, each requiring varying degrees of self-control [1].

Self-control in language learning is not merely about resisting distractions; it involves the capacity to persist in the face of difficulties, manage anxiety, and maintain motivation over extended periods. Theories such as Vygotsky's sociocultural theory and Bandura's social cognitive theory highlight the importance of self-regulation and self-efficacy in learning processes. Vygotsky (1978) emphasized the role of social interaction and cultural tools in cognitive development, suggesting that language learning is deeply embedded in social contexts [2]. Bandura (1986) introduced the concept

of self-efficacy, the belief in one's capabilities to achieve a goal, which significantly influences motivation and learning outcomes [3].

T.G. Pyatysheva suggests considering "self-control" as an intellectual ability to compare, in the process of mastering a foreign language speech activity, the results of one's own performance of a particular educational task and at the same time independently detect, prevent or correct errors in one's activity or its results [4]. Thus, self-control can be considered as conscious control, as well as the process of comparing the results achieved by a given program at various stages of learning a foreign language.

Professor O.G. Polyakov's point of view on this issue is of interest. He believes that self-monitoring is an extremely important source of information about students' expectations and needs, problems and concerns, their attitude to learning, how they react to the materials and methods used in the learning process, etc., It is an integral part of the language learning process, because in order to learn something It is necessary to evaluate the existing skills and knowledge and understand how to enrich them [5].

The importance of self-control for the development of independent work skills in a foreign language is seen by methodologists in the following:

1. In the dual task of the student, during the practical acquisition of a foreign language (assimilation and control over the success of assimilation), a qualitatively new emotional and moral attitude arises, which favorably affects the degree of effectiveness of mastering a foreign language.

2. The possibility of self-correction makes the student more calm, and the activity more confident and correct. At the same time, self-correction is considered as the most important, completing control (self-control) intellectual ability of the student to correct the committed and realized mistake himself [4].

Undoubtedly, self-control is a certain mechanism of students' actions, the formation of which requires management on the part of the learner. In this process, each subject (student, teacher) should perform their functions precisely. Students acquire the necessary knowledge, master certain actions, starting from those constructed on the basis of an orientation system and ending with the free inclusion of a unit in a speech action. The mentor's teaching influence, like any activity, has its own object, goals, objectives, structure, and content.

In higher education institutions, students often face the dual challenge of mastering a foreign language while managing the academic and social demands of university life. Self-control becomes essential in this context, as it enables learners to allocate time effectively, resist the temptation of immediate pleasures, and persist through the frustrations that often accompany language learning.

Research indicates that students with high self-control are more likely to engage in deliberate practice, seek out opportunities for language use, and employ effective learning strategies. For instance, Duckworth and Seligman (2005) found that self-discipline was a better predictor of academic performance than IQ among adolescents. Similarly, in the context of language learning, self-control has been linked to increased vocabulary acquisition, improved pronunciation, and greater fluency [6].

Moreover, self-control facilitates emotional regulation, which is crucial in language learning. The anxiety associated with speaking a foreign language can impede progress; however, learners who can regulate their emotions are better equipped to handle such challenges. Gross (2002) distinguished between antecedent-focused and response-focused emotion regulation strategies, both of which can be applied in language learning contexts to manage anxiety and enhance performance [7].

Developing self-control in language learning requires intentional strategies that encompass cognitive, behavioral, and emotional dimensions. One effective approach is the implementation of goal-setting frameworks. In language learning, setting clear, measurable objectives—such as mastering a set number of vocabulary words per week or achieving a particular score on a proficiency test—can enhance motivation and focus.

Self-monitoring is another critical strategy. Keeping a learning journal or using digital tools to track progress allows learners to reflect on their strengths and areas for improvement. This practice not only fosters self-awareness but also reinforces commitment to learning goals.

Additionally, the use of metacognitive strategies, such as planning, monitoring, and evaluating one's learning processes, can significantly enhance self-control. Flavell (1979) highlighted the importance of metacognition in learning, noting that learners who are aware of their cognitive processes can regulate them more effectively.

Affective strategies also play a vital role in developing self-control. Techniques such as mindfulness meditation, relaxation exercises, and positive self-talk can help learners manage stress and maintain focus.

Furthermore, creating a supportive learning environment is essential. Teachers can foster self-control by providing constructive feedback, encouraging autonomy, and modeling self-regulated learning behaviors.

The development of self-control skills is integral to the process of learning a foreign language in higher education institutions. By understanding the theoretical foundations of self-control and implementing targeted strategies, both learners and educators can enhance language acquisition outcomes. Fostering self-regulation through goal-setting, self-monitoring, metacognitive awareness, and emotional regulation equips learners with the tools necessary to navigate the complexities of language learning. As higher education continues to evolve, integrating self-control development into language curricula will be essential in preparing students for the demands of a globalized world.

REFERENCES:

1. Baumeister, R. F., & Seligman, M. E. P. (1998). Self-regulation of self-control. In R. F. Baumeister (Ed.), *The self in social psychology* (pp. 16–36). Psychology Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
3. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
4. Пятышева Т.Г. О некоторых формах контроля и самоконтроля навыков и умений старшеклассников // Практические вопросы контроля при обучении иностранным языкам в средней школе: Сборник научных трудов НИИ школ. – М, 1985. – С. 130–135.
5. Поляков О.Г. Самоконтроль в обучении английскому языку // Иностранные языки в школе. – 2005. – №7. – С. 48–52.
6. Duckworth, A. L., & Seligman, M. E. P. (2005). Self-discipline outdoes IQ in predicting academic performance of adolescents. *Psychological Science*, 16(12), 939–944.
7. Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281–291.

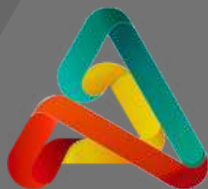
СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PHYLOLOGICAL SCIENCES

ТУЛЕГЕНОВА ЗУЛЬФИЯ ДЖИНАЛИЕВНА, НУРГАЛИЕВ ЗАМАНБЕК [ТАРАЗ, КАЗАХСТАН] ОСНОВНЫЕ ПРАВИЛА КРАСИВОЙ РЕЧИ.....	3
МАХТЫМХАНОВА АЯУЛЫМ БОЛАТҚЫЗЫ, А.С. КУШКИМБАЕВА ӘЖАҚСЫЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚОҒАМ БЕЙНЕСІ ЖӘНЕ АВТОР ИДЕЯСЫ.....	6
МИЗРОБ ҒАФФОРОВ [ТОҶИКИСТОН] АНДЕШАҶОИ УСТОД САИД НАФИСӢ ДАР БОРАИ МАТНШИНОСИИ ДЕВОНИ РӮДАКӢ.....	10
RAKHIMJONOVA MUKHTASAR MADAMINJON QIZI STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF PSEUDONYMS AND NICKNAMES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.....	14
VALIYEVA ZEMFIRA RINATOVNA [TARAZ, QAZAQSTAN] THE FIGHT OF ID, EGO, AND SUPEREGO IN THE STORY OF GENNADY DORONIN "AUTUMN BONFIRES"	17
СЕРІКБАЙ АЙЖАН, АҚЫНОВА Ж.М [АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН] A ROADMAP TO IELTS SUCCESS: KEY MATERIALS, WINNING STRATEGIES, AND A PRACTICAL STUDY SCHEDULE.....	21
М. Ж. ТУРКБЕНБАЕВА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] Ф. ОҒҒАРСЫНОВА ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ: «ТЕҢІЗ» КОНЦЕПТІ.....	25
NAZRIN TAHIR ISMAYILOVA [BAKU, AZERBAIJAN] FUNCTIONS OF HYPERBOLE AS A MEANS OF EMOTIONAL AND STYLISTIC INFLUENCE.....	31
САБИНА АЛИЕВА НАМИК ОТРАЖЕНИЕ СЛОЖНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РАБОТЕ «ДИВАНИ ЛЮГАТИТ-ТЮРК».....	34
ROYA ALİSLAM GİZİ MELİKOVA [BAKU, AZERBAIJAN] INTRA-SUBJECT INTEGRATION IN LESSONS OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE.....	39
БЕРДІМҰРАТОВА НҰРЖАНАТ ҚОШҚАРБАЙҚЫЗЫ, А.С. КУШКИМБАЕВА [ҚАЗАҚСТАН] АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ИНВЕРСИЯ ҚҰБЫЛЫСЫ.....	43
ҚАРАТАЕВА ӘЛИЯ МҰРАДИНҚЫЗЫ, СҮЮБЕРДИЕВА А.А. [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] INTERACTIVE TECHNOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN INCLUSIVE CLASSROOMS.....	46
ПЕРНЕБЕК МЕРЕЙ ЕРБОЛҚЫЗЫ, А.О. СПАТАЙ [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] CROSS-CULTURAL COMPETENCE AND PERSONALITY TRAITS AS FACTORS OF SUCCESSFUL FOREIGN LANGUAGE LEARNING.....	49
РЫСҚҰЛБЕК АРУЖАН МАРКСҚЫЗЫ, А.О. СПАТАЙ [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] ENRICH AND CONSOLIDATE VOCABULARY THROUGH ESSAY, REPORT, AND LETTER WRITING EXERCISES.....	52
ABYLAIKHANOV DIMASH ABYLAIKHANULY, ZHETREISOVA N. [KYZYLORDA, KAZAKHSTAN] THE IMPACT OF MULTIMEDIA ON DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN ENGLISH AMONG SCHOOLCHILDREN.....	54

MIRZAKHONOVA M. M. [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] THE EVOLUTION OF HOMONYMY IN ENGLISH: HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT.....	57
ГАЗИЕВА ХАМИДА ХУРРАМОВНА [ДУШАНБЕ, ТАДЖИКИСТАН] О РАЗНОВИДНОСТЯХ ФРАНЦУЗСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА.....	61
ТЕТЕРИНА КРИСТИНА НИКОЛАЕВНА, БАЙЗАКОВА АЙНУР ТАЛГАТОВНА, САТИНА НУРАЙЫМ НУРЖАНКЫЗЫ, С. АГИБАЕВА [ПЕТРОПАВЛОВСК, КАЗАХСТАН] ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПУТЕВОДИТЕЛЬ ПО СОВРЕМЕННОЙ МАЛОЙ ПРОЗЕ КАЗАХСТАНА.....	65
SOPHIO M JAVANZDE [BATUMI, GEORGIA] APO-E IS THE PRINCIPAL CHOLESTEROL CARRIER IN THE BRAIN.....	70
SOPHIO M JAVANZDE [BATUMI, GEORGIA] APOE AND INTRACEREBRAL HEMORRHAGE (ICH).....	72
КЕМАЛБАЙ АЙЫМ КЕМАЛБАЙҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] EFFECTS OF THE USE OF VIDEO MATERIALS IN TEACHING ENGLISH.....	75
ШАРАФУТДИНОВА АЙТОЛҚЫН МҰРАТҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] LEXICAL UNITS OF THE BRITISH AND AMERICAN VERSIONS OF ENGLISH.....	78
ҚАЗТАЙ АҚЕРКЕ, АБДРАХМАН МАДИНА, ЧАЛТИКЕНОВА Л. А. [ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН] БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР.....	81
АКИМОВ ТАИР [ТОШКЕНТ, ЎЗБЕКИСТОН] ЎЗБЕКЧА, ҚОЗОҚЧА ВА ХИТОЙЧА ИБОРАЛАРНИ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ.....	83
ИМАНБЕРЛИЕВА ДИНАРА КАНАТОВНА [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] PHRASEOLOGICAL UNITS RELATED TO THE HISTORY AND CULTURE OF GREAT BRITAIN.....	87
МАРАТОВА АЙНУРА БАХАДУРҚЫЗЫ, САТКЕНОВА Ж.Б. [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЖАҢА ҚОЛДАНЫСТАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ СИПАТЫ.....	90
MURAD SARDAR ALIYEV [ISTANBUL, TURKEY] THE EFFECT OF NUTRITION LABELLING ON CONSUMER PURCHASE INTENTION BY MEDIATING ROLE OF HEALTH CONSCIOUSNESS.....	94
AMANGELDI DILYANA BOLATKYZY [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] THE POWER OF STORYTELLING: ENHANCING CRITICAL THINKING THROUGH SHORT STORY WRITING.....	110
САЛИХОВА АЙЫМГУЛ ЗИНЕЛГАБИДЕНОВНА, САЛИМОВА НУРГУЛЬ САЛАМАТОВНА [АТЫРАУ, ҚАЗАҚСТАН] «ҚАЗАҚ ЕР-АЗАМАТЫ» КОНЦЕПТІСІНІҢ СИПАТТАМАСЫ МЕН АССОЦИАЦИЯЛЫҚ ӨРІСІ.....	114
Г. Ш. ГАМИДЛИ [БАКУ, АЗЕРБАЙДЖАН] ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ХАТИБА ТАБРИЗИ.....	120
ЖҰМАҒАЛИЕВА АРАЙЛЫМ ҚУАНДЫҚҚЫЗЫ, А.С. КУШКИМБАЕВА [АТЫРАУ, ҚАЗАҚСТАН] ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ БАЛАЛАР ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒА КӨРІНІСІ.....	125
КАЛМЕНОВ САЛАУАТ ЖАНСЕРИКҰЛЫ [ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН] DEVELOPMENT OF SELF-CONTROL SKILLS IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	130

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

Контакт

irc-els@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com